

A c t a
Universitatis
Lodziensis

FOLIA GEOGRAPHICA
SOCIO-OECONOMICA

32
2018

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

A c t a Universitatis Lodzianis

FOLIA GEOGRAPHICA
SOCIO-OECONOMICA

32
2018

SPOŁECZNY WYMIAR INNOWACYJNOŚCI
NA OBSZARACH WIEJSKICH 2

pod redakcją
Anity Kulawiak
Pameli Jeziorskiej-Biel

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2018

REDAKCJA CZASOPISMA
„FOLIA GEOGRAPHICA SOCIO-OECONOMICA”

Marcin Wójcik (redaktor), *Marek Barwiński* (z-ca redaktora)
Iwona Jażdżewska (z-ca redaktora), *Lukasz Musiaka* (sekretarz)
Bartosz Bartosiewicz (członek redakcji), *Anna Janiszewska* (członek redakcji)
Stanisław Mordwa (członek redakcji), *Ewa Szafrąńska* (członek redakcji)

RADA REDAKCYJNA

Tadeusz Marszał – Uniwersytet Łódzki, *Andrzej Matczak* – Uniwersytet Łódzki
Jolanta Jakóbczyk-Gryszkiewicz – Uniwersytet Łódzki, *Marek Sobczyński* – Uniwersytet Łódzki
Andrzej Suliborski – Uniwersytet Łódzki, *Tomasz Kaczmarek* – Uniwersytet Adama Mickiewicza
w Poznaniu, *Remus Anghel* – Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj
(Rumunia), *Annegret Haase* – Centrum Badań Środowiska im. H. von Helmholtza, Lipsk (Niemcy)
Rene Matlovič – Uniwersytet w Preszowie (Słowacja), *Bohdan Posatsky* – Politechnika Lwowska
(Ukraina), *Tadeusz Siwek* – Uniwersytet Ostrawski (Czechy), *Sokol Axhemi* – Uniwersytet w Tiranie
(Albania), *Vladimir Székely* – Słowacka Akademia Nauk, Bratysława (Słowacja)
Alessandro Vitale – Uniwersytet Bicoca, Mediolan (Włochy)

ZESPÓŁ WSPOMAGAJĄCY W ZAKRESIE GIS I NOWYCH TECHNOLOGII

Karolina Dmochowska-Dudek, *Lukasz Lechowski*

REDAKTOR INICJUJĄCY

Beata Koźniewska

KOREKTA I SKŁAD KOMPUTEROWY

Aleksandra Retkiewicz

KOREKTA TECHNICZNA

Elżbieta Rzymkowska

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Publikacja recenzowana w systemie *double blind review*

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ
przez Wydział Nauk Geograficznych

© Copyright by Authors, Łódź 2018

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08787.18.0.Z

Ark. druk. 8,75

ISSN 1508-1117

e-ISSN 2353-4826

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Sylvia Staszewska

INNOWACYJNE PRZEOBRAŻENIA KRAJOBRAZU WSI – CZYNNIKI I EFEKTY

Zarys treści: Bardzo rzadko zmiany krajobrazu wynikają z potrzeb, wymagań czy preferencji społeczności lokalnych. Często koncepcje zagospodarowania przestrzennego terenu wykonywane są przez specjalistów, którzy oczywiście konsultują efekty swojej pracy z mieszkańcami, ale nadal pomysły są twórczym wyrazem projektantów, a nie bezpośrednich użytkowników danej przestrzeni.

W niniejszej pracy autorka pragnie ukazać innowacyjny sposób procesu projektowego prowadzący do nowatorskich zmian w krajobrazie wiejskim. Cel ten jest realizowany etapowo. Najpierw wyjaśniono pojęcie innowacyjności (by w jego rozumieniu ująć studium przypadku), a następnie wskazano wyzwania i problemy rozwoju obszarów wiejskich, które są potrzebą innowacyjnych zmian. Następnie wskazano na czynniki inicjujące i warunkujące innowacyjne przeobrażenia krajobrazu wsi, gdyż w nich należy upatrywać podstaw odmiany, by w końcu ukazać efekty innowacyjnych przeobrażeń krajobrazu wsi, będące skutkiem warsztatów facylitacyjnych przeprowadzonych w 2017 roku w wybranych dwóch wsiach gminy Krobia (województwo wielkopolskie), tj. Pudliszki i Domachowo.

Słowa kluczowe: czynniki przeobrażeń wsi, efekty zmian krajobrazu wsi, innowacyjne projektowanie.

1. Wprowadzenie

Proces przeobrażeń krajobrazu wsi miał charakter dualistyczny, tzn. z jednej strony człowiek dążył do podporządkowania przyrody swoim utylitarnym interesom, z drugiej zaś podejmował działania na rzecz ochrony bogactwa, piękna i osobliwości naturalnych form (Chmielewski 2001). W rozwoju historycznym można wyróżnić kilka faz przemian krajobrazowych: okres duchowego kształtowania krajobrazu (ok. 16 tys. lat temu), okres wyspowego przekształcania krajobrazu (ok. 9 tys. lat temu), okres strefowego przekształcania krajobrazu (okres średniowieczny), okres wielkoprzestrzennego przekształcania krajobrazu i wyspowego skażenia środowiska (okres renesansu), okres globalnych przekształceń i strefowych skażeń środowiska (wiek XX) (Szafer 1965; Leńkowa 1978; Rylke 1978;

Meadows i in. 1992; Chmielewski 2001). W związku z tymi zmianami rozpoczęto działania na rzecz ochrony przyrody i krajobrazu (Wolski, Piwowarski 1998), zwracano uwagę na wzbogacanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej, harmonizowanie gospodarki z funkcjonowaniem krajobrazowych systemów ekologicznych i ogólną proprzyrodniczą zmianą modelu życia człowieka (Kalinowska 1993; Chmielewski 2009). Na początku XXI wieku tematyka prac naukowych dotyczyła często ekologii krajobrazu, praktycznych analiz przestrzennych (analiza obiektowa, badania przepływów materii i energii, analiza struktury krajobrazu metodami geomatyki) (Żarska 2006; Skalski 2007; Lechio i in. 2008). Dopiero w połowie lat 20. XXI wieku zaczęto mówić o innowacyjnym przeobrażeniu krajobrazu wsi w różnych jego wymiarach (Knieć 2010; Nowakowska 2011; Wyszkowska 2012; Czapiewska 2014; Zrobek 2014; Zajda 2015): terytorialnym, społecznym, przestrzennym i ekonomicznym.

W wyniku wielu decyzji administracyjnych, czasem politycznych, także gospodarczych, krajobraz wsi ulegał i ulega przekształceniom. Bardzo rzadko zmiany te wynikają z potrzeb, wymagań czy preferencji społeczności lokalnych. Często koncepcje zagospodarowania przestrzennego terenu wykonywane są przez specjalistów, którzy oczywiście konsultują efekty swojej pracy z mieszkańcami, ale nadal pomysły są twórczym wyrazem projektantów, a nie bezpośrednich użytkowników danej przestrzeni (Staszewska 2013).

W niniejszej pracy autorka chce ukazać innowacyjny sposób procesu projektowego, który może doprowadzić do innowacyjnych zmian. Dlatego pierwsza część pracy odnosi się do czasu przeszłego (bowiem etap projektowy już się odbył), druga część ma odniesienie do czasu przyszłego, bowiem przekształcenia w krajobrazie wsi jeszcze nie nastąpiły (rozpoczął się dopiero cykl decyzji, organizacji, finansowania i realizacji). Aby jednak przybliżyć empiryczną część pracy, najpierw wyjaśniono pojęcie innowacyjności (by w jego rozumieniu ująć studium przypadku), a następnie wskazano wyzwania i problemy rozwoju obszarów wiejskich, które są potrzebą innowacyjnych zmian. Następnie wskazano na czynniki inicjujące i warunkujące innowacyjne przeobrażenia krajobrazu wsi, gdyż w nich należy upatrywać podstaw odmiany, by w końcu ukazać efekty innowacyjnych przeobrażeń krajobrazu wsi, będące skutkiem warsztatów facylitacyjnych przeprowadzonych w 2017 roku w wybranych dwóch wsiach gminy Krobica (województwo wielkopolskie).

2. Znaczenie innowacji w procesie kształtowania obszarów wiejskich

Innowacyjność jest terminem pochodnym w stosunku do pojęcia innowacja. Formułowanie precyzyjnych stwierdzeń na temat innowacyjności, zarówno w kontekście jej poziomu, jak i determinant wymaga więc przyjęcia określonej definicji innowacji. Innowacyjność jako cecha charakteryzująca podmioty może być

rozumiana na dwa sposoby. Pierwsze podejście utożsamia ją z określoną postawą, charakteryzującą się kreatywnością, otwartością na zmiany lub też skłonnością do ryzyka. W podejściu drugim akcentuje się skutki ilościowe działalności pewnych organizacji (np. samorządów lokalnych), np. w postaci liczby wdrożonych innowacji w danym okresie. W tym ujęciu innowacyjność utożsamiana jest z aktywnością oraz z efektywnością innowacyjną. Współcześnie realizowane projekty innowacyjne nie są efektami spontanicznych odkryć utalentowanych jednostek, ale wynikiem programowanych, zakrojonych na szeroką skalę przedsięwzięć, ukierunkowanych na osiągnięcie określonego celu społecznego, przestrzennego czy gospodarczego. Tym samym wdrażanie innowacji postrzegane jest dziś jako proces, którym można sterować i poprzez odpowiednie bodźce stymulować jego przebieg (Bielski 2000; Chodyński 2013).

Obszary wiejskie są kształtowane w wyniku ciągłego postępu cywilizacyjnego, który obfituje często w innowacyjne rozwiązania technologiczno-organizacyjne. Osiągnięcie właściwego poziomu rozwoju terytorialnego wymaga wykorzystania środków i instrumentów umożliwiających ciągły postęp. Wprowadzanie innowacji przestrzennych na terenach wiejskich daje możliwość poprawy warunków zamieszkania mieszkańców, wzrostu ich pozadomowej aktywności i mobilności. Innowacyjne rozwiązania w gospodarce wsi mogą wpłynąć na tworzenie nowych miejsc pracy, poprawę warunków życia społeczności lokalnej, zaspokajanie jej potrzeb, wzrost liczby podmiotów i poprawę przedsiębiorczości. To niewątpliwie może wpłynąć na osiąganie wzrostu konkurencyjności poszczególnych jednostek przestrzennych (Żukrowska 2000; Zrobek 2014). Urzeczywistnienie wytyczonych celów prorozwojowych wymaga więc przyjęcia odpowiedniego kierunku postępowania oraz sprawnej realizacji działań.

W opracowaniu innowacyjność potraktowano jako korzystną (lub niekorzystną) zmianę w obrębie przestrzennych i społecznych procesów kształtowania wsi. Przy czym dla uznania zmiany za innowację nie jest wymagane, aby była ona nowością na skalę światową; warunkiem wystarczającym jest nowość dla wdrażającego ją podmiotu. Równocześnie nie musi to być zmiana radykalna. Innowacjami zatem określono przypadki zmian przełomowych i zaskakujących, a także zmiany ewolucyjne o charakterze usprawniającym.

3. Wyzwania i problemy rozwoju obszarów wiejskich potrzebą innowacyjnych zmian

Wielu badaczy zajmujących się rozwojem obszarów wiejskich przewiduje zmiany w ich sposobie zagospodarowania i zarządzania. Według nich nastąpi: wzrost dochodów ludności wiejskiej oraz poprawa życia kulturalnego mieszkańców wsi, nieracjonalne gospodarowanie gruntami, zanieczyszczenie środowiska spowodowane lokalizacją uciążliwych zakładów przemysłowych oraz wskutek rozwoju

funkcji turystycznej, zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich (Falkowski 2014; Jezierska-Töle, Biczkowski 2014), dwu- i wielozawodowość w rolnictwie, zróżnicowanie dochodów ludności wiejskiej, rozdrobnienie struktury agrarnej, zmiana sytuacji bytowej mieszkańców wsi (Wójcik 2013), inicjowanie własnych przedsięwzięć gospodarczych, często pozarolniczych, restrukturyzacja i transformacja społeczno-gospodarcza przestrzeni wiejskiej (Falkowski 2015), następują też zmiany demograficzne i infrastrukturalne (Rydz, Rudnicki 2009).

W związku z powyższym, do najważniejszych wyzwań i problemów rozwoju obszarów wiejskich, które mają wpływ na przeobrażenia ich krajobrazu należą:

a) społeczne:

- likwidacja dysproporcji w poziomie rozwoju i warunkach życia ludności,
- zapewnienie mieszkańcom dostępu do infrastruktury społecznej – miejsc pracy, nauki i odpoczynku, usług (głównie usług zdrowia, handlu, oświaty, kultury),
- zapewnienie mieszkańcom dostępu do infrastruktury technicznej,
- niedostateczna liczba miejsc aktywności społecznej,
- zagwarantowanie bezpieczeństwa publicznego;

b) gospodarcze:

- problemy finansowe mieszkańców i samorządów lokalnych,
- problemy związane z uzyskiwaniem większej efektywności ekonomicznej i racjonalnym wykorzystaniem zasobów przez samorządy lokalne,
- rozwój nowych dziedzin życia społecznego i gospodarczego;

c) administracyjne:

- pogodzenie interesów własnych samorządów i inwestycyjnych (inwestora zewnętrznego),
- właściwa organizacja administracyjno-realizacyjna,
- trudności procesu inwestycyjnego wynikające z zarządzania rozwojem obszarów wiejskich zgodnie z prawem minimalizacji wysiłku,
- brak zintegrowanego planowania przestrzennego;

d) prawne:

- trudności wynikające z niestabilności i niespójności przepisów prawa,
- trudności wynikające z nieuregulowanych stosunków własnościowych (w procesie inwestycyjnym);

e) przestrzenne:

- dekapitalizacja struktury wiejskiej – potrzeba jej rewitalizacji, rehabilitacji, humanizacji i restrukturyzacji,
- trudności komunikacyjne (niedostateczna dostępność komunikacyjna, duże natężenie ruchu, niska jakość dróg, niewystarczająca ilość miejsc parkingowych, niewydolny transport publiczny lub jego brak, hałas),
- degradacja środowiska przyrodniczego, zanieczyszczenie powietrza, konflikt z przyrodą, zbytne rozproszenie sieci osadniczej wskutek ochrony środowiska przyrodniczego,

- pozyskiwanie nowych i odzyskiwanie zniszczonych lub zanieczyszczonych terenów pod budownictwo mieszkaniowe,
- budowa lub rozbudowa elementów struktury i związane z tym problemy inżynieryjno-techniczne oraz konieczność zachowania jedności architektonicznej,
- fragmentacja przestrzeni wskutek zmniejszania powierzchni działek budowlanych, wskutek zmiany użytkowania terenu, przekształceń terenów rolnych i leśnych, zagospodarowania terenów dysfunkcyjnych,
- brak terenów pod nową zabudowę mieszkaniową, usługi ogólnodostępne i usługi specjalne (oczyszczalnie, spalarnie, składowiska), pod zieleń i tereny sportu, wypoczynku i rekreacji, pod tereny inwestycyjne,
- uciążliwości wynikające ze zbyt intensywnej zabudowy i zagospodarowania terenu (hałas, zanieczyszczenia).

Jak widać istnieje duża potrzeba działań, które wesprą rozwój obszarów wiejskich. Nadszedł jednak czas na działania nietypowe i niestandardowe, inicjujące proces zmian. Mieszkańcy wsi są zmęczeni przedsięwzięciami¹, w których biorą udział, a które nie przynoszą wymiernych efektów w poprawie ich warunków życia. Często sami inicjują zadania, składają projekty uzyskując finansowanie

¹ Wnioski wysnuto w oparciu o własne doświadczenia autora podczas wielu przeprowadzonych konsultacji społecznych odbytych w trakcie realizacji licznych projektów przy współpracy:

- z Krajową Siecią Obszarów Wiejskich (KSOW), Fundacją Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA), Fundacją na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa (FDPA);
- z Polską Siecią Odnowy i Rozwoju Wsi (PSORW);
- z Komisją Obszarów Wiejskich Polskiego Towarzystwa Geograficznego (KOW PTG);
- z władzami 49 gmin miejsko-wiejskich i wiejskich województw: pomorskiego, kujawsko-pomorskiego, podkarpackiego, śląskiego, opolskiego, dolnośląskiego, lubuskiego i wielkopolskiego;
- z Departamentem Rolnictwa i Rozwoju Wsi Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego;
- z Departamentem Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego;
- z Śląskim Związkiem Gmin i Powiatów (siedziba w Katowicach);
- z kadrą naukową Polskiej Akademii Nauk (Warszawa), Instytutu Rozwoju Miast (Kraków), Uniwersytetu Łódzkiego (Łódź), Uniwersytetu Wrocławskiego (Wrocław), Uniwersytetu Przyrodniczego (Wrocław), Politechniką Gdańską (Gdańsk) w prowadzeniu prac projektowo-badawczych i udział w licznych projektach w zakresie odnowy i rozwoju wsi przy współudziale samorządów gmin miejsko-wiejskich i wiejskich; oraz przy projektach finansowanych z Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie jako koordynatorzy lub współrealizatorzy oraz w konferencjach zarządzanych przez Instytucję Zarządzającą PROW 2014–2020 – Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi pełniąc rolę ekspercką lub doradcą lub jako PARTNER w projektach o znaczeniu społeczno-gospodarczym.

swoich przedsięwzięć. Jak wiadomo beneficjenci często sięgają po środki ministerialne oferowane zgodnie z art. 57a, pkt 2 *Ustawy z dnia 20 lutego 2015 roku o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020*² (wcześniej z PROW 2007–2013). Realizacja PROW 2017–2013 oraz 2014–2020 związana była i jest m.in. z innowacją w rolnictwie, ze zwiększeniem rentowności gospodarstw rolnych, ochroną i wzmacnianiem ekosystemów, efektywnym gospodarowaniem zasobami oraz promowaniem rozwoju gospodarczego. Efektem realizacji tych celów jest zmiana w sposobie zagospodarowania, aktywność gospodarcza, zwiększona ruchliwość przestrzenna mieszkańców. Każdy wymieniony projekt inicjuje zmianę w krajobrazie wsi lub ją warunkuje³.

4. Czynniki inicjujące i warunkujące innowacyjne przeobrażenia krajobrazu wsi

Czynniki to zespół cech, stanów i zjawisk o charakterze przestrzennym, gospodarczym, społecznym, historycznym, kulturowym, prawnym, administracyjnym oraz przyrodniczym, mający istotny wpływ na zakres, formę i tempo zmian w krajobrazie obszarów wiejskich. Przez pojęcie czynników rozumie się także uwarunkowania, a więc warunki wyznaczające (warunki konieczne) lub umożliwiające (warunki wystarczające) zaistnienie określonego zjawiska, stanu rzeczy, stosunku, cechy itp. albo też zwiększające jego prawdopodobieństwo (warunek sprzyjający). Często przez pojęcie warunku rozumie się przyczynę, a więc sprawczy i pierwszy człon związku przyczynowo-skutkowego (Staszewska 2013).

W tej części analizę czynników ujęto w dwóch zbiorach, jako czynniki zewnętrzne (pozamiejscowe, ogólne), inicjujące proces zmian w krajobrazie oraz jako czynniki wewnętrzne (miejscowe, lokalne) warunkujące przebieg i kierunki rozpatrywanego procesu. Stają się one równocześnie czynnikami przekształceń krajobrazu obszarów wiejskich. Treści tych zbiorów usystematyzowano następnie według charakteru czynników. Należy zaznaczyć, że czynniki nie są innowacyjne. To raczej ich wpływ może mieć skutki innowacyjnych zmian.

Uznano, że do najważniejszych czynników zewnętrznych (pozamiejscowych), mających wpływ na zmianę w krajobrazie obszarów wiejskich należą: system gospodarki przestrzennej oraz przepisy prawne, trendy i doktryny urbanistyczno-architektoniczne, a także przemiany gospodarcze kraju.

Obecny system gospodarki przestrzennej w Polsce, działający zgodnie z przepisami prawa, utrudnia zdaniem autorki prowadzenie polityki przestrzennej na terenach wiejskich. Niespójne prawo, ciągłe poszukiwanie przez samorządy

² Dz.U., 2017, poz. 562, z późn. zm.

³ www.ksow.pl.

środków finansowych, zahamowanie rozwoju metodologii planowania i warsztatu planistycznego, ułomność rynku nieruchomości powodują, że w procesie zarządzania w jednostkach samorządu terytorialnego dochodzi do wielu problemów przestrzennych i społecznych. Wskutek tego pojawił się na ich terenach: nieład architektoniczny i przestrzenny, szybko narastająca dewastacja zasobów dziedzictwa kultury materialnej i środowiska przyrodniczego, utrwalanie niekorzystnych podziałów własnościowych gruntów budowlanych w obszarach zurbanizowanych, spekulacja gruntami i nieefektywne wykorzystywanie terenów, niekontrolowane zabudowywanie wzdłuż głównych dróg, nienadążanie z realizacją infrastruktury technicznej za rozwojem zabudowy, pogłębianie się polaryzacji społecznej i przestrzennej, wyludnianie się wsi, braki w wyposażeniu terenów w infrastrukturę techniczną, pogarszanie się dostępności do infrastruktury społecznej (Staszewska 2013).

Natomiast obowiązujące przepisy prawne, formułujące zasady kształtowania przestrzeni wsi, tj. *Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*⁴, nie pozwalają na realizację procesu planowania. Brakuje ustaleń dotyczących przygotowania terenu pod planowane zagospodarowanie, poczynając od scalenia i powtórnego podziału terenów prywatnych, poprzez prawo pierwokupu gminy, aż do dzierżawy nieruchomości i tworzenia gminnych zasobów gruntów. Brakuje określenia zasad i procedur stosowania partnerstwa publiczno-prywatnego, nie są sprecyzowane instrumenty dotyczące finansowania inwestycji w gminie (podatki, pożyczki, subwencje udzielane przez gminę). Brakuje też sprawnego nadzoru urbanistycznego na każdym etapie procesu inwestycyjnego. Polskie władze gminne nie mają też obowiązku uzbrajania terenu pod zabudowę (uruchamianego procedurą planistyczną). Rady gminy nie precyzują wysokości opłat adiacenckich, zasad współdziałania sektora prywatnego, rekompensat ekologicznych od inwestorów z tytułu ochrony środowiska i ochrony przyrody. Ponadto polskie prawo planistyczno-decyzyjne nie ustala zasad prowadzenia polityki terenowej (Ossowicz, Zipser 2006). Gmina powinna prowadzić aktywne działania mające na celu kształtowanie podaży terenów na różne rodzaje użytkowania, ustalone w planach zagospodarowania przestrzennego, przepisy prawne niestety uniemożliwiają czynności tego typu.

Wpływ na kształt, rozmieszczenie i układ elementów zagospodarowania przestrzeni osiedli wiejskich zlokalizowanych na obszarach wiejskich, mają także trendy i doktryny urbanistyczno-architektoniczne. Wyznaczają one kierunek i tendencje w projektowaniu, dzięki którym przestrzeń, którą użytkujemy staje się estetyczna, funkcjonalna, bezpieczna i czytelna. We współczesnym projektowaniu urbanistyczno-architektonicznym zwraca się szczególnie uwagę na zależność

⁴ Dz.U., 2003, nr 80, poz. 717, z późn. zm.

ładu przestrzennego i ładu urbanistycznego⁵. Obecnie, chcąc zachować i tworzyć w przestrzeni ład przestrzenny i urbanistyczny, a więc wpływać na logikę i harmonię zagospodarowania, bierze się pod uwagę: 1) reguły gry inwestycyjnej, dzięki której powstają wartości kulturowe i ekonomiczne wpływające na życie jednostki i społeczeństwa, 2) relacje i interakcje ośrodka osadniczego z otoczeniem, 3) właściwości przestrzeni, które wynikają z potrzeb, preferencji i wymagań klientów tej przestrzeni, 4) zasady współrzędzenia, zasady gry, uczestników tej gry, obowiązki i kompetencje decydentów, 5) możliwości dostrajania form materialnych przestrzeni do zmieniających się potrzeb i funkcji życiowych, 6) urbanistyczny metabolizm, czyli fazy degradacji tkanki (morfologii) i metody jej ożywienia (Staszewska 2013). Dotychczasowe trendy i doktryny urbanistyczno-architektoniczne oraz nowe podejście do projektowania urbanistycznego niewątpliwie wpływają na kształt osiedli wiejskich. Obecnie zwraca się większą uwagę na potrzeby człowieka, na funkcjonalność przestrzeni, jej użyteczność, bezpieczeństwo i większą możliwość kontaktów społecznych. Z drugiej strony brak środków finansowych często uniemożliwia realizację projektów.

Czwartym z wymienionych czynników zewnętrznych są przemiany gospodarcze kraju. Te obecne mają wpływ na migracje, co powoduje rozwój funkcji mieszkaniowej i usługowej. W strukturze gmin wiejskich pojawiły się obszary inwestycyjne, zlokalizowane najczęściej wzdłuż głównego układu transportowego. Powstały obszary osiedli mieszkaniowych, oddalone nierzadko od centrum wsi, połączone z istniejącą strukturą jedynie siecią ulic podstawowych i umiejscawiane w pobliżu większych kompleksów zieleni. Na obszarach wiejskich nowa działalność gospodarcza często nie harmonizuje z istniejącym mieszkalnictwem. Władze gminy czasem nawet „faworyzują” pojawiających się przedsiębiorców (zwłaszcza dużych firm) spełniając ich warunki kosztem mieszkańców.

Omówione powyżej czynniki nazwano zewnętrznymi, bowiem są to uwarunkowania pozamiejscowe. Choć oddziałują one bezpośrednio na przestrzenny rozwój obszarów wiejskich, to nie zależą od lokalnych warunków. Inicjują one proces zmian w krajobrazie wsi, dają początek przemianom wewnętrznym wiejskiej przestrzeni.

Do istotnych czynników wewnętrznych (miejscowych, lokalnych), mających wpływ na zmianę w krajobrazie wiejskim, należą: warunki środowiska przyro-

⁵ Definiując ład przestrzenny, T. Zipser (2006) wymienia cechy spójnej i zorganizowanej struktury urbanistycznej, są to: estetyczny wygląd zewnętrzny, przejrzysty (zapamiętywalny i zrozumiały) oraz niezawodny i skuteczny układ, który nie powinien zawierać elementów samodestrukcji. Jednakże pojęcie ładu przestrzennego i ładu urbanistycznego, aczkolwiek mocno ze sobą związane, nie są tożsame. Ład urbanistyczny to współzależność zachodząca między wzorcami życia miejskiego a logiką formy urbanistycznej, pomiędzy formą przestrzenną a procesem społecznym, to harmonizowanie struktur przestrzennych i form życia miejskiego oraz wyważanie racji (uzgadnianie i koordynowanie interesów) różnych podmiotów, działających w przestrzeni zurbanizowanej (Zuziak 2008).

dniczego, zarządzanie przestrzenne i zarządzanie strategiczne, możliwości finansowania zadań gminnych, udział społeczności lokalnej w procesie planowania, a także potrzeby społeczne i aktywności społeczne.

Pierwszym z wymienionych czynników są zasoby środowiska przyrodniczego, a zwłaszcza: warunki klimatyczne i aerosanitarne, zasoby wodne, zasoby glebowe, wielkoprzestrzenne formy ochrony przyrody oraz fauna i flora. Warunki klimatyczne mają znaczący wpływ na zróżnicowanie warunków zamieszkania na obszarach wiejskich, różnorodna jest bowiem wilgotność powietrza, temperatura powietrza, ciśnienie atmosferyczne oraz prędkość wiatru. Warunki naturalne, tj. rzeźba terenu, klimat i warunki glebowe decydują o doborze terenów pod zabudowę mieszkaniową, wpływają zatem na kierunek, wielkość i intensywność zagospodarowania danego terenu. Rzeźba terenu, a raczej znaczne jego rozrzeźbienie, daje możliwość lepszego komponowania budynków niż na płaskim terenie, umożliwia ciekawe kształtowanie wnętrza osiedlowych i interesujące wiązania ukształtowania terenu z zielenią. Urozmaicony układ terenu wzbogaca efekt przestrzennej zabudowy, utrudnia jednak prowadzenie ulic, uzbrojenie w infrastrukturę itp. Bardzo duży wpływ na kształt i formę terenów wiejskich mają również zasoby wód powierzchniowych i podziemnych. Ich ilość i jakość warunkuje zaopatrzenie obszaru w wodę pitną dobrej jakości oraz podejmowanie wszelkiej działalności produkcyjnej i usługowej (Fagiewicz 2010). To ma swoje odzwierciedlenie w zagospodarowaniu obszaru, w funkcjach czy w intensywności zabudowy. Ponadto są zasobem istotnym dla rozwoju zabudowy mieszkaniowej i zagospodarowania turystycznego (zwłaszcza turystyki krajoznawczej) (Kowalczyk, Derek 2010), ważnym dla mieszkańców z punktu widzenia wartości krajobrazowych, estetycznych, dydaktycznych, rekreacyjnych i turystycznych. Tereny zasobne w wody powierzchniowe są miejscem aktywności człowieka, m.in. spacerów, jazdy na rowerze, wędkarstwa i żeglarstwa.

Czynnikiem istotnym dla krajobrazowego przekształcenia obszarów wiejskich jest zarządzanie przestrzenne. Wykorzystuje ono wiedzę z zakresu ekonomicznej analizy przestrzennej, teorii gospodarki przestrzennej oraz analizy rynków nieruchomości, co prowadzi do umiejętnego wskazania optymalnego użytkowania każdego fragmentu przestrzeni, a także sposobów i dróg transformacji funkcji na tych fragmentach. Opiera się na analizach i oszacowaniu kosztów i korzyści, jakich można by się spodziewać w wyniku przekształceń funkcji planistycznych. Jest to bardzo ważne w przypadku precyzowania kierunków rozwoju obszarów wiejskich gminy, zwłaszcza przy opracowywaniu dokumentu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (Bajerowski 2003).

Zarządzanie strategiczne wpływa na rozwój wsi poprzez kompleksowy, nastawiony na formułowanie i wdrażanie strategii rozwoju proces zarządzania (Griffin 1998). Proces ten odbywa się na trzech poziomach: strategicznym, taktycznym i operacyjnym. Na poziomie strategicznym rozwiązuje się najogólniejsze

problemy rozwoju, przyjęte kierunki działań są wówczas zgodne z wyzwaniem strategii rozwoju regionalnego. Na poziomie taktycznym zespół zarządzający opracowuje programy i ustala długookresowe cele i zadania w zakresie wdrażania programu. Na ostatnim, trzecim poziomie, następuje integracja nowych form działalności z istniejącymi, na tym etapie podejmowane są działania w zakresie planowania i realizacji programu (Crow, Bozeman 1998). Zarządzanie strategiczne należy traktować zatem jako proces podejmowania decyzji i ich realizacji, w których nacisk kładzie się na te wpływające na charakter i kierunek rozwoju danej jednostki terytorialnej.

Oprócz zarządzania przestrzennego i strategicznego, decydujący wpływ na rozwój obszarów wiejskich mają możliwości finansowania przyjętych przez władze gminy zadań. Obecnie władze samorządowe, wobec ogromu i złożoności zadań (które precyzuje *Ustawa o samorządzie gminnym*⁶) w warunkach nadwyżki siły roboczej oraz niekorzystnych tendencji ekonomicznych i ograniczeń budżetowych, muszą pozyskiwać dodatkowe środki, zwłaszcza inwestycyjne. Również wykorzystanie kierunkowego wsparcia wielu fundacji i funduszy w formie dofinansowania, kredytów i pożyczek z dopłatami agencji rolnych, a przede wszystkim najbardziej liczących się obecnie zagranicznych środków pomocowych stwarza szansę finansowania wielostronnego rozwoju, stanowiąc podstawy trwałego sukcesu nie tylko gospodarczego i społecznego, ale także przestrzennego (Głowska 2010). W obecnych czasach jednostki samorządu lokalnego działają na granicy opłacalności. Wydatki budżetu jednostki samorządu terytorialnego określone w uchwale budżetowej na kolejny rok mogą być wyższe niż dochody tego budżetu powiększone o nadwyżkę budżetową z lat ubiegłych i wolne środki, jedynie o kwotę związaną z realizacją zadań ze środków z UE. Oznacza to, że wszelkie inwestycje, inne niż związane z projektami UE, będą trudniejsze do realizacji, gdyż nie będzie możliwe zaplanowanie na nie deficytu i zadłużanie się samorządów. Taka sytuacja trwa już od ponad 12 lat (Kopańska, Witkowski 2003). Możliwości prawidłowego (zbilansowanego) działania inwestycyjnego na terenach wiejskich oczywiście jest wiele. Samorządy mogą wykorzystać kredyt kupiecki i factoring, mogą przenieść inwestycje do spółek komunalnych, mogą skorzystać z partnerstwa publiczno-prywatnego czy koncesji. Istnieje jednak niebezpieczeństwo, że mogą one być wykorzystywane niewłaściwie. Wprawdzie formalnie dług będzie poza samorządem, jednak faktyczne ryzyko finansowe będzie spoczywać na nim. Samorządom w realizacji zadań nie jest zatem łatwo, muszą planować przemyślnie i rozważnie, co oczywiście uwidoczni się w przyszłości w zagospodarowaniu przestrzennym obszarów wiejskich.

Ważnym czynnikiem przeobrażeń krajobrazu wsi jest udział społeczeństwa w procesie planowania. W zespole osób decydujących o rozwoju obszarów wiejskich powinni się znaleźć:

⁶ Dz.U., 1990, poz. 594.

- mieszkańcy wsi/gminy,
- podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić na obszarze gminy działalność gospodarczą,
- podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić na obszarze gminy działalność społeczną,
- pracownicy różnych jednostek organizacyjnych samorządu terytorialnego,
- przedstawiciele władzy publicznej, zwłaszcza kadra zarządzająca,
- przedstawiciele organizacji pozarządowych,
- pracownicy naukowo-badawczy, pełniący rolę ekspertów w procesie decyzyjnym.

Wymienione powyżej grupy uzyskują innowacyjne pomysły dzięki współpracy, która opiera się na następujących czynnościach: 1) informowaniu – to najprostsza forma kontaktu, która choć angażuje obywateli w bardzo niewielkim stopniu, to jednak może się przyczynić do akceptacji lub jej braku w momencie podejmowania innowacyjnych decyzji, 2) konsultowaniu – to forma kontaktu, która rozbudowana o metody i narzędzia partycypacyjno-konsultacyjne pozwala na zwiększony udział obywateli w prowadzonych działaniach, daje im możliwość wypowiedzenia się na temat planowanych przedsięwzięć. Osoby uczestniczące w konsultacjach występują niejako w roli „doradców”. Głosy obywateli są rozważane i oceniana jest ich przydatność w procesie zmian, 3) współdecydowaniu – to forma kontaktu, dzięki której dochodzi do dyskusji. Na tym etapie przyjmuje się pewne rozwiązania, przekazywane są kompetencje i kształtowana jest odpowiedzialność, obywatele mają realny wpływ na dotyczące ich (bezpośrednio lub pośrednio) planowane działania⁷.

Wszystkie wymienione czynności prowadzą do sformułowania zadań i potrzeb społeczności lokalnej, pomagają w określeniu priorytetów rozwoju wsi, pozwalają na zdefiniowanie projektów, wspomagają w podjęciu decyzji związanych z kształtem i funkcjonowaniem wsi. Jeśli się przyjmie, że ustalone przedsięwzięcia wpłyną na ożywienie obszaru wiejskiego, będą one prowadzone w sposób zintegrowany w sferze społecznej, przestrzennej, gospodarczej, technicznej i środowiskowej, będą też zmierzać do stworzenia warunków dla bezpiecznego życia, wypoczynku i inwestowania, wpłyną na aktywizację mieszkańców wsi, to niewątpliwie będą one innowacyjne. Z uwagi na obecne problemy polskich wsi (patrz podrozdział powyżej), każda korzystna zmiana w obrębie przestrzennych i społecznych procesów kształtowania wsi powinna być uważana za innowacyjną.

Ostatnimi z omówionych tu wewnętrznych czynników przeobrażeń krajobrazu wsi są potrzeby społeczne i aktywności społeczne. Należą one do miejscowych czynników, bowiem wynikają z lokalnych warunków życia i zamieszkania. W literaturze przedmiotu potrzeby społeczne dzieli się na trzy grupy (Lisowski 2006):

⁷ W literaturze wymienione czynności określane są jako piramida partycypacji (Łuszczek, Ptasińska (red.) 2010; Pawłowska 2010).

potrzeby przyrodnicze (do których zaspokajania jesteśmy zmuszeni), potrzeby kulturowe (związane z zasadami współżycia społecznego) i potrzeby organizacyjne (które są skutkiem dążenia do realizacji celów społeczeństwa). Powyższe potrzeby nie wpływają jednak na wielkość terenów zainwestowanych i na różnorodność poszczególnych rodzajów użytkowania (funkcji). To potrzeby fizjologiczne, edukacyjne, zdrowotne, duchowe, żywienia, komunikacji i przemieszczania się, samorealizacji i potrzeby przyjemnych doznań zmysłowych mają swoje odniesienie w krajobrazie wiejskim. Te z kolei tworzą strefy funkcjonalno-przestrzenne w przestrzeni, strukturę niezwykle przemieszaną, rozdrobnioną, mniej czy bardziej ekstensywną. Zaspokojenie potrzeb wpływa zatem na zmiany w sposobie zabudowy i zagospodarowaniu terenów wiejskich. Oczywiście oprócz potrzeb, wpływ na przestrzenny układ, na typ zabudowy mieszkaniowej i jej intensywność, mają także warunki fizyczno-geograficzne miejsca, dotychczasowe zainwestowanie, wiek i geneza jednostki osadniczej oraz czynniki technologiczne (możliwości inżynierjno-techniczne budowy lub rozbudowy elementów struktury, stosowane materiały i technologie w budownictwie), jednakże zawsze kształt, wielkość i forma przestrzeni zurbanizowanej zależą będzie od psychospołecznych uwarunkowań. Realizacja (zaspokojenie) potrzeb społecznych jest zatem psychologiczno-społecznym czynnikiem zmian toczącego się procesu przeobrażeń krajobrazu wsi.

Potrzeby społeczne, stając się podstawą aktywności społecznych, wykazują związek z procesem zmian w przestrzeni wsi. Niektóre z aktywności są podejmowane z konieczności, w sposób mechaniczny czy wręcz bezmyślny, inne zaś są wynikiem z góry zaplanowanego działania odbywającego się w zależności od wielu istniejących warunków. Każda aktywność wywołuje potrzebę odpowiedniego zagospodarowania, właściwych form urbanistycznych, ilości i jakości krajobrazu. Człowiek odgrywa więc szczególną rolę w kształtowaniu przestrzeni wiejskiej. W wyniku swojej działalności wpływa on na zmianę w jej strukturze, uzupełnia ją, rozbudowuje, poprawia.

Omówione czynniki zewnętrzne i wewnętrzne inicjują i warunkują innowacyjne przeobrażenia krajobrazu wsi. Ta innowacyjność uwidacznia się:

- w ilości i rozmieszczeniu elementów zagospodarowania,
- w organizacji, funkcjonalności zagospodarowania, w predyspozycjach inwestycyjnych obszaru oraz preferencjach jego użytkowników,
- w zdolności poszczególnych części obszaru wiejskiego do przyjęcia różnych form aktywności,
- w ilości i rodzajach relacji (powiązań, kontaktów) wewnętrznych (w ramach osiedla wiejskiego) i zewnętrznych (z innymi ośrodkami),
- w tożsamości i społecznym znaczeniu miejsc w przestrzeni,
- w rezultatach podjętych przez władze samorządowe działań związanych z zagospodarowaniem przestrzennym oraz związanych z pozyskaniem inwestorów,

- w cechach estetycznych oraz naturalnych i kulturowych składowych krajobrazu,
- w stopniu doskonałości elementów zagospodarowania przestrzeni i zdolności zaspokojenia potrzeb użytkowników danej przestrzeni.

Wyszczególnione powyżej cechy przestrzeni, a więc jej dobra organizacja, funkcjonalne i estetyczne zagospodarowanie, spójność z otoczeniem, zapewnienie aktywności i różnorodności kontaktów społecznych, zachowanie wartości kulturowych, a co najważniejsze – zaspokojenie potrzeb użytkowników powinny być efektem decyzji mieszkańców. Oczywiście zaangażowanie i włączenie ludzi w proces projektowy nie jest łatwe. Często nie wierzą oni w swoje możliwości i umiejętności twórcze, nie są przekonani, aby ich decyzje mogły być zobowiązujące dla władz gminy, boją się projektować, bo brak im wiedzy technicznej. To jednak ich nie dyskwalifikuje. Należy uczestników warsztatów włączyć w proces projektowy poprzez dyskusję, znaleźć odpowiednią technikę graficznej prezentacji ich pomysłów, wspomóc decyzje projektowe fachowym komentarzem lub wyjaśnieniem.

Uczestnictwo w tym twórczym procesie różnych grup społecznych daje możliwość wymiany poglądów i wzbogaca dyskusję w oparciu o istniejące uwarunkowania. Niestety, owo zaangażowanie mieszkańców w projektową formułę nie jest w Polsce często stosowane. Wymaga zastosowania metody opartej na wyznaczeniu nadrzędnych ram działania m.in. poprzez dialog, odpowiednią metodykę spotkań i dyscyplinę tempa pracy. Taką metodą jest *facylitacja*, która ma na celu wspieranie procesu budowania relacji i procesów rozwojowych poprzez umożliwienie członkom grupy aktywny udział w zdefiniowaniu ram i reguł współpracy tak, aby planowany rozwój odbywał się w optymalnych warunkach. Efekty przeprowadzonego procesu tą metodą prezentują przykłady studium przypadku ujęte w niniejszym artykule.

5. Efekty innowacyjnych przeobrażeń krajobrazu wsi – studium przypadku

W tej części artykułu zaprezentowano pozytywne efekty innowacyjnych przeobrażeń krajobrazu dwóch wsi gminy Krobia leżących w województwie wielkopolskim: Pudliszki i Domachowo. Nie są one jeszcze w pełni zrealizowane, ale na uwagę zasługuje niebywała chęć zaangażowania mieszkańców w zmiany. Często utożsamiali się oni z miejscem, powstałą funkcją, wyrażali nadzieję na realizację przedsięwzięć. Propozycje przeobrażeń wymienionych miejsc wynikały głównie z ewolucyjnych zmian o charakterze usprawniającym. Innowacyjność polegała na kreatywności, twórczości i wiedzy uczestników procesu projektowego oraz umiejętności połączeń wielu funkcji na terenach obecnie niezagospodarowanych, a nawet zdegradowanych. Wyróżnione miejsca borykają się z wieloma problemami przestrzennymi, ekonomicznymi, środowiskowymi, pomiędzy które wpleciony jest społeczny nurt potrzeb. Te innowacyjne zmiany mogą wpłynąć nie tylko

na przeobrażenia krajobrazu, ale przede wszystkim mogą poprawić warunki zamieszkania i życia mieszkańców.

Miejscowość Pudliszki położona jest w odległości około 3 km na zachód od Krobi, leży na lewym brzegu Polskiego Rowu (prawego dopływu Baryczy), na Wysoczyźnie Leszczyńskiej. Jedną z głównych ulic miejscowości (Poniecka) wyznacza dwie części miejscowości. Zachodnia jest bardziej zaniedbana, wymagająca modernizacji infrastrukturalnych, ale posiadająca duży potencjał przestrzeni publicznych o znaczeniu społecznym, rekreacyjnym i sportowym. Teren ten zamieszkuje 888 osób, a jego powierzchnia wynosi 298 ha). Część północna jest bardziej zurbanizowana, ma zwięzłą strukturę opartą na zabudowie jednorodzinnej i wielorodzinnej, z licznymi uliczkami dojazdowymi (liczba ludności wynosi 1 404 osób, powierzchnia 599 ha). Obszar ten zamyka od wschodu zakład produkcyjny Heinz.

Szczególnym miejscem rozważań, ukazującym innowacyjne poczynania projektowe i decyzje społeczno-administracyjne, jest teren w zachodniej części miejscowości. Należy zaznaczyć, że Pudliszki Zachód doświadczają problemów społecznych wynikających z wysokiego poziomu ubóstwa, braku aktywności społecznej, przestępczości i bezrobocia. Do zjawisk kryzysowych występujących na obszarze Pudliszki Zachód należą⁸:

- brak dobrze zorganizowanych miejsc o wysokich walorach turystycznych i wypoczynkowo-rekreacyjnych,
- brak miejsc wypoczynku, rekreacji i spędzania czasu wolnego,
 - widoczna duża uciążliwość funkcjonalno-organizacyjna (duży ruch, brak miejsc parkingowych) związana z działalnością firmy Heinz,
- brak miejsc integracji i umożliwiających aktywność pozadomową mieszkańców,
- niska jakość przestrzeni publicznych, brak miejsc spotkań,
- brak obszaru hierarchicznie ważnego, identyfikowalnego społecznie (brak rynku, głównego placu),
- konieczność lepszej organizacji, doinwestowania i remontu terenów i obiektów sportowych,
- trudne warunki dla aktywizacji zawodowej i gospodarczej mieszkańców w związku z funkcjonowaniem dużego zakładu produkcyjnego,
- widoczne braki w doinwestowaniu ścieżki rowerowej łączącej Pudliszki z Krobią (brak oświetlenia, brak miejsc odpoczynku dla podróżujących), co obniża warunki turystyczno-poznawcze gminy i negatywnie wpływa na jakość życia mieszkańców dojeżdżających do wspomnianych miejscowości,
- niska samoocena, brak optymizmu i chęci aktywności u osób starszych, wymagających opieki i dostępu do usług zdrowia,

⁸ Wnioski z *Diagnozy stanu i kierunków rozwoju gminy Krobica* wykonane w ramach opracowania Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Krobica na lata 2015–2022, wykonawca: Sylwia Staszewska, rok realizacji: 2017).

- niski poziom wykształcenia seniorów+,
- niski poziom kondycji psychicznej i fizycznej seniorów+,
- izolacja i samotność osób starszych – brak integracji międzypokoleniowej,
- niedostateczny dostęp do oferty kulturalnej i krajoznawczej,
- widoczne trudności opiekuńcze i zdrowotne z osobami starszymi, niepełnosprawnymi lub zagrożonymi wykluczeniem społecznym.

Prezentowane zjawiska kryzysowe, występujące na obszarze Pudliszki Zachód, uwiaryściły konieczność działań naprawczych we wszystkich sferach życia. Potrzeba tu inwestycji prospołecznych, utworzenia miejsc integracji, wykorzystania potencjału tkwiącego w istniejących terenach przemysłowych i powyrobiskowych. Takim miejscem, które posiada potencjał rozwojowy stała się nieczynna już cegielnia, są tu bowiem dogodne warunki na cele edukacyjne, społeczne, rekreacyjne i gospodarcze. W jej obrębie występują kopalniane wyrobiska po wydobyciu gliny – obecnie zalane wodą. Jest to teren o bardzo zróżnicowanej rzeźbie i dużych różnicach wysokości, mocno przekształcony w wyniku prowadzonej działalności (fot. 1, 2). Wokół wyrobisk niezagospodarowany teren (nieużytki), z zielenią nieurządzoną (porośnięty trawami i zielenią wysoką – drzewa i krzewy). W obrębie przedmiotowego terenu zlokalizowany jest zespół budynków i obiektów budowlanych, będących obecnie w bardzo złym stanie technicznym, są to: gumownia drewniana (budynek parterowy), suszarnie drewniane (trzy budynki parterowe) (fot. 3), kotłownia (budynek parterowy), wyrobownia (budynek dwukondygnacyjny), suszarnia murowana (budynek dwukondygnacyjny), obudowa pieca z piecem i kominem (budynek dwukondygnacyjny) (fot. 4), budynek socjalny (budynek dwukondygnacyjny), hydrofornia (budynek parterowy), budynek mieszkalno-biurowy (parterowy z poddaszem użytkowym), budynek gospodarczy (budynek parterowy), infrastruktura przemysłowa (torowiska, place składowe). W obrębie terenu inwestycji przebiegają także dwie linie energetyczne. Teren jest uzbrojony, a dojazd zapewniony.

Fot. 1. Cegielnia w miejscowości Pudliszki, widok na centralnie usytuowany piec wraz z budynkami funkcjonalnymi

fot. S. Staszewska

Fot. 2. Powyrobiskowy zbiornik wodny w miejscowości Pudliszki, zlokalizowany na terenie starej cegielni

fot. S. Staszewska

Fot. 3. Cegielnia w miejscowości Pudliszki, widok na wnętrze suszarni wraz z pozostawionymi tam niewypalonymi ceglami

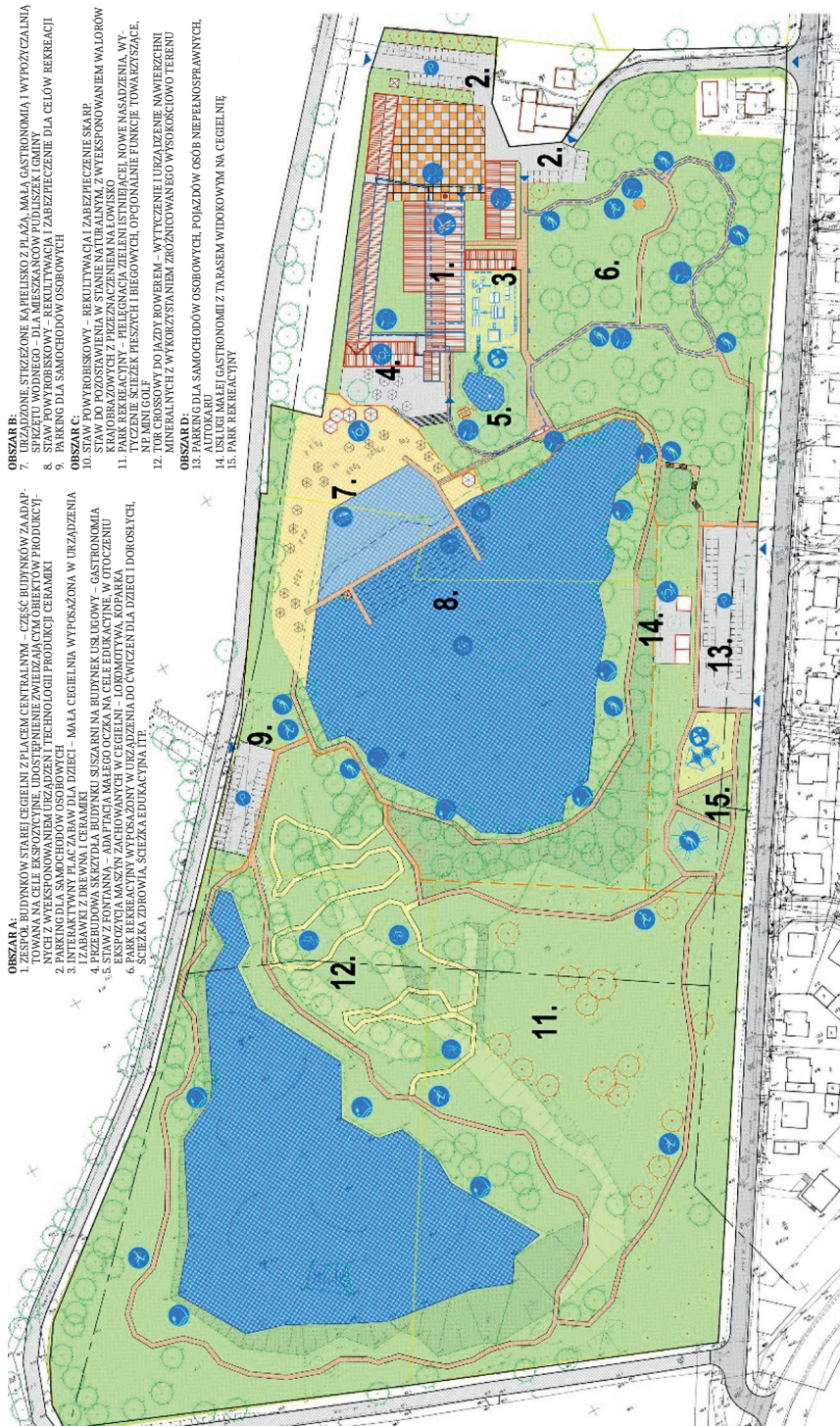
fot. S. Staszewska

Fot. 4. Cegielnia w miejscowości Pudliszki, widok na górną część pieca (typ: piec typu „Hoffman”, widoczne są na zdjęciu czeluście zasypowe paliwa, „koniki” i właz umożliwiający regulację napływu powietrza, w tle konstrukcje umożliwiające suszenie cegieł)

fot. S. Staszewska

Wspólnie z mieszkańcami (przy ich zaangażowaniu i poparciu) został stworzony projekt zagospodarowania przestrzennego starej cegielni (ryc. 1). Mieszkańcy zostali włączeni w proces projektowy przy zastosowaniu metody facylitacji. Określili oni funkcje terenu, zaprezentowali na spotkaniach pomysły, które mogą przyczynić się do poprawy ich warunków zamieszkania. Zdecydowali, aby na terenie cegielni pojawiły się elementy zagospodarowania, które dadzą możliwość rozwoju rekreacyjnych i wypoczynkowych form. Na terenie całej gminy brak jest tego typu obiektów. Realizacja projektu ma się odbyć dwuetapowo: Etap 1 – adaptacja stawu na kąpielisko i stawu dla wędkarzy oraz zagospodarowanie terenów rekreacyjnych; Etap 2 – adaptacja, modernizacja i przebudowa obiektów budowlanych na cele edukacyjne i poznawcze. Projekt obejmuje: 1) urządzone strzeżone kąpielisko z plażą, małą gastronomią i wypożyczalnią sprzętu wodnego, 2) rekultywację i zabezpieczenie pierwszego stawu powyrobowiskowego na cele rekreacyjne, 3) rekultywację i zabezpieczenie drugiego stawu powyrobowiskowego z przeznaczeniem na łowisko, z wyeksponowaniem walorów krajobrazowych, 4) budowę parkingu dla samochodów osobowych, 5) organizację parku rekreacyjnego wraz z wytyczonymi ścieżkami do celów spacerowych i biegowych, 6) wytyczenie toru crossowego do jazdy rowerem, 7) udostępnienie terenu pod usługi małej gastronomii z tarasem widokowym na cegielnię. Projekt ma służyć społeczności gminy oraz ma znaczenie regionalne (turystyczne, rekreacyjne, wypoczynkowe, społeczne). Projekt obejmuje obiekty architektury krajobrazu

- OBZAR A:**
1. ZESTAW BUDYNKÓW STAREJ CEGIELNI Z PLACEM CENTRALNYM – CZĘŚĆ BUDYNKÓW ZAADAPTOWANA NA CELE EKSPOZYCYJNE, UDOBNIENIE ZWIĘZAJĄCYM OBIEKTÓW PRODUKCYJNYCH I EKSPONOWANIM OBZARZEM I TECHNOLOGII PRODUKCYJNEJ CERAMIKI
 2. INTERAKTYWNY PLAC ZABAW DLA DZIECI – MAŁA CEGIELNIA WYPOSAŻONA W URZĄDZENIA I ZABAWKI Z DREWNA I CERAMIKI
 3. STAW DO POZOSTAWIENIA W STANIE NATURALNYM, Z WYKOPNIOWANIEM WALORÓW
 4. STAW DO POZOSTAWIENIA W STANIE NATURALNYM, Z WYKOPNIOWANIEM WALORÓW
 5. STAW Z FOUNTAINEM, ADAPTACJA MAŁOZOCZKA NA CELE EDUKACYJNE, W OTOCZENIU EKSPONOWA MASZYN ZACHOWANYCH W CEGIELNI – LOKALNOŚĆ WYKONAWCZĄ KOPARKA
 6. PARK REKREACYJNY WYPOSAŻONY W URZĄDZENIA DO ĆWICZEN DLA DZIECI I DOROSŁYCH, SZCZEGÓLNYM WYKORZYSTANIEM ZAGROZICZONYCH WSKAZUJĄCOWO TERENU

- OBZAR B:**
7. URZĄDZENIE, STRZEŻONE KAPIELISKO Z PLACEM, MAŁA GASTRONOMIA I WYPOZYCZALNIA SPRZĘTU WODNEGO – DLA MIESZKAŃCÓW PUDLIŠZKICH I GMINY
 8. STAW POWYBROSIKOWY – REKULTURACJA I ZABEZPIECZENIE DLA CELOW REKREACJI
 9. STAW DO SAMOCHODÓW OSOBOWYCH

- OBZAR C:**
10. STAW POWYBROSIKOWY – REKULTURACJA I ZABEZPIECZENIE SKARP
 11. STAW DO POZOSTAWIENIA W STANIE NATURALNYM, Z WYKOPNIOWANIEM WALORÓW
 12. STAW DO POZOSTAWIENIA W STANIE NATURALNYM, Z WYKOPNIOWANIEM WALORÓW
 13. PARK REKREACYJNY Z PRZEKAZANĄ FUNKCJONALNOŚCIĄ, NOWE NASADZENIA, WYTYSZCZENIE ŚCIEŻEK PIESZCZYCH I BIEGOWYCH, OPCJONALNIE FUNKCJE TOWARZĄSZĄCE, NP, MINI GOLF
 14. STAW DO POZOSTAWIENIA W STANIE NATURALNYM, Z WYKOPNIOWANIEM WALORÓW
 15. MINERALNYCH, WYKORZYSTANIEM ZAGROZICZONYCH WSKAZUJĄCOWO TERENU

- OBZAR D:**
13. PARKING DLA SAMOCHODÓW OSOBOWYCH, POJAZDÓW OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH, AUTOKARÓW I T. P.
 14. LUTOKARNIA I KAWIARNIA GASTRONOMICZNA Z TAJMERSKIM WIDOKIEM NA CEGIELNIE
 15. PARK REKREACYJNY

Ryc. 1. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego Starej Cegielni w Pudliszkach (dz. nr 349/8)

Źródło: opracowanie własne (projekt: S. Staszewska)

o charakterze obiektów użyteczności publicznej o dużym znaczeniu społecznym. Wymagał on szczególnych rozwiązań przyrodniczych, artystycznych, społecznych i inżynierskich. Możliwość wtórnego zagospodarowania terenów przemysłowych i rekultywacja terenów powyrobiskowych cegielni poszerzy także ofertę inwestycyjną gminy i może się przyczynić do rozwoju przedsiębiorczości. Projekt nie został jeszcze zrealizowany, jednak zaangażowanie w proces jego tworzenia, nadzieje zainicjowane wśród mieszkańców, ich identyfikacja z miejscem i pomysłowość jego wykorzystania dają olbrzymią szansę na jego realizację. Istniejący opuszczony zespół budynków (wraz z przestrzenią pomiędzy nimi) zamieniono w miejsce spotkań i integracji z możliwością prowadzenia działalności gospodarczej i z licznymi usługami spełniającymi potrzeby mieszkańców. Na wskazanym terenie ma powstać: 1) zespół budynków Starej Cegielni z placem centralnym (część budynków zaadaptowano na cele ekspozycyjne, z ekspozycją urządzeń i technologii produkcji ceramiki), 2) parking dla samochodów osobowych, 3) interaktywny plac zabaw dla dzieci, 4) skrzydło budynku suszarni, które ma zostać przebudowane na budynek usługowy (gastronomiczny), 5) skwer wraz z fontanną, 6) park rekreacyjny wyposażony w urządzenia rekreacyjne dla dzieci i dorosłych. Projekt ma służyć społeczności gminy oraz ma znaczenie regionalne (turystyczne, społeczne, edukacyjne, dydaktyczne). Projekt dotyczy budowli o charakterze obiektów użyteczności publicznej o dużym znaczeniu społecznym. Efektami społecznymi zrealizowanego projektu będzie:

- rozwijanie wartości miejsc o wysokich walorach turystycznych i wypoczynkowo-rekreacyjnych,
- podniesienie warunków wypoczynku, rekreacji i spędzania czasu wolnego dla mieszkańców gminy Krobia i społeczności sąsiednich gmin,
- poprawa stanu środków finansowych gospodarstwa domowego, wskutek rozwoju przedsiębiorczości istniejącej i nowej,
- społeczne zaangażowanie w aktywizację terenu i usług wzmocni poczucie własnej wartości i wpłynie na aktywizację zawodową i gospodarczą mieszkańców,
- poprawa warunków wypoczynku mieszkańców poprzez wzmocnienie jakości nowopowstałych miejsc turystyczno-wypoczynkowych,
- dzięki udziałowi w projekcie, uczestnicy zdobędą wiedzę z zakresu zakładania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej oraz przełamią bariery obawy przed otwarciem własnego biznesu,
- nastąpi zwiększenie aktywności zawodowej mieszkańców, poprawa zamożności, ruchliwość przestrzenna osób i mienia.

Prezentowany powyżej przykład rewitalizacji wiejskiego terenu przemysłowego jest wyrazem zaangażowania mieszkańców i pełnego poparcia ze strony władz gminy Krobia. Wynika on z ich potrzeb i pragnień. Realizacja tego przedsięwzięcia spowoduje zmianę w krajobrazie wsi, uporządkuje teren, sprawi, że będzie aktywny społecznie i gospodarczo. Powierzchnia lasów i zadrzewień w gminie kształtuje się na poziomie 4%, co ogranicza dostęp do terenów zieleni. Brak kąpie-

lisk uniemożliwia aktywne spędzanie wolnego czasu. Teren starej cegielni w Pudliszkach to jedyny obszar o wartościach rekreacyjno-wypoczynkowych w gminie, umożliwiający (po realizacji projektu) aktywność ruchową i umysłową wszystkich grup społecznych, kontakty społeczne, będzie atrakcją turystyczną na skalę regionu, bowiem nie ma na terenie ziemi gostyńskiej obiektu o podobnej funkcji i stanie zainwestowania. Projekt jest obecnie w fazie realizacji.

Drugim przykładem innowacyjnych zmian w krajobrazie jest projekt zagospodarowania terenu zlokalizowanego przy świetlicy wiejskiej w Domachowie. Wieś ta liczy 269 osób (2016) i położona jest w gminie Krobia, w południowej części województwa wielkopolskiego, w krainie fizjograficznej Mezoregion Wysoczyzna Kaliska. Miejscowość z widocznym historycznym układem ruralistycznym, w której zwarty układ zabudowań koncentruje się wokół nieregularnego placu. Po zewnętrznym obrysie znajdują się dwie boczne drogi owalne, ułatwiające dostęp do pól i stodoł. Najważniejszym jednak miejscem nie tylko dla mieszkańców wsi, ale także całego regionu jest świetlica wiejska i teren ją otaczający (fot. 5a i b).

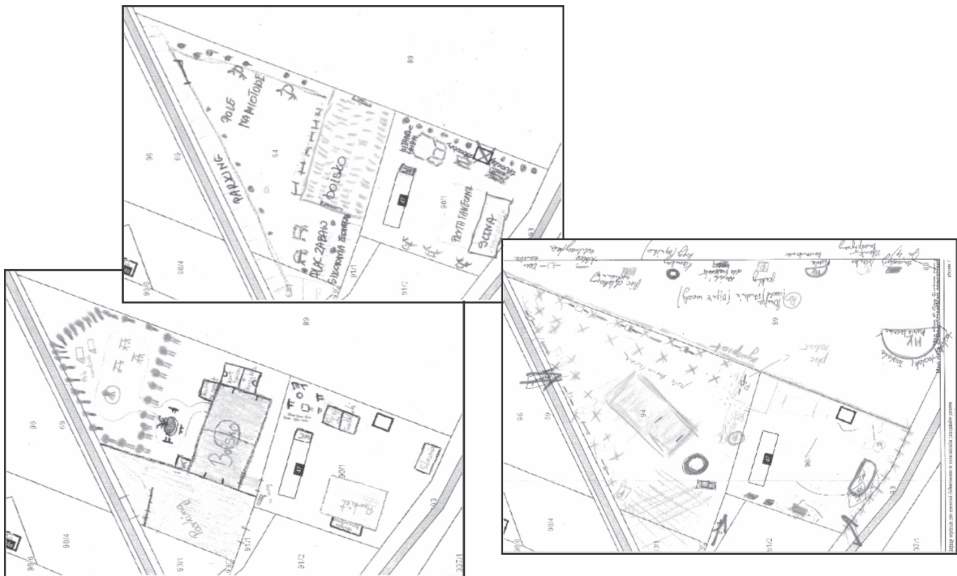
Fot. 5a i b. Świetlica wiejska we wsi Domachowo wraz z przyległym terenem. Tu odbywają się wszystkie cykliczne imprezy folklorystyczne skupiające duże grupy uczestników (nawet do 2000). Obiekt zaopatrzone w sanitariaty, kuchnię, dużą salę, sąsiaduje z nim rozległy nieuporządkowany teren

fot. S. Staszewska

Tu bowiem odbywają się rokrocznie Festiwale Tradycji i Folkloru. Jest to ponadto obiekt o charakterze terapeutycznym, edukacyjnym, rekreacyjnym, wykorzystujący tradycje i walory wsi. Podejmowane są tu działania służące pielęgnowaniu i promowaniu nie tylko folkloru biskupiańskiego, ale także wiejskiego życia i pracy. W obiekcie prowadzone są warsztaty tematyczne dla dzieci, młodzieży i dorosłych. Uczestnicy zajęć uczą się przyśpiewek i tańców regionalnych, przygotowują tradycyjne potrawy kulinarne na bazie przewodnika kulinarnego „Biskupizna ze smakiem” czy też biorą udział w zajęciach z rękodzielnictwa bądź hafciarstwa. Prowadzone są także lekcje regionalne, podczas których dzieci i młodzież poznają Biskupiznę, ucząc się elementów tradycyjnych tańców (wiwata, przodka), poznają instrumenty ludowe, a także uczestniczą w konkursie gwarowym. Świetlica

wiejska to również miejsce spotkań, podczas których prezentowany jest folklor biskupiański, m.in. przez Biskupiański Zespół Folklorystyczny z Domachowa i okolic, Dziecięcy Zespół Biskupiański przy Przedszkolu Samorządowym „Pod Świerkami” w Krobi, Dziecięcy Zespół Biskupiański przy ZSPiG w Krobi czy Zespół Młodzi Biskupianie. Jest to miejsce wykorzystywane do wizyt gości z różnych stron kraju i świata oraz do organizacji konferencji i spotkań. „Tradycje kulturowe Biskupizny” zostały wpisane na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kultury prowadzoną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Teren wokół świetlicy wiejskiej wymaga poprawy zagospodarowania, dzięki któremu możliwa byłaby właściwa organizacja festiwalu, a spotkania mieszkańców będą skłaniały do jeszcze większej aktywności. Dlatego mieszkańcy tak chętnie zaangażowali się w proces tworzenia tego miejsca. Dzięki warsztatom przeprowadzonych metodą *facylitacji*, mieszkańcy samodzielnie określili sposób zagospodarowania terenu (ryc. 2). Dyskusja nad wariantami rozwiązań przestrzennych ustalonych podczas spotkań pozwoliła na sprecyzowanie wspólnego, akceptowalnego przez wszystkich projektu, uwzględniającego potrzeby różnych użytkowników i spełniającego ich wymagania (ryc. 3). W efekcie powstała propozycja przestrzennego rozkładu elementów zagospodarowania. To rozwiązanie stało się podstawą decyzji administracyjnych, finansowych i organizacyjnych władz gminy przy pełnej współpracy i poparciu mieszkańców.

Ryc. 2. Propozycje zagospodarowania terenu przy świetlicy wiejskiej w Domachowie – efekt prac w procesie *facylitacji* (dz. nr 90/1, 91/1, 93/1, 2, 3, 94, obręb 0005)

Źródło: wybrane 3 z 7 koncepcji stworzonych podczas warsztatów *facylitacyjnych*,
miejsce spotkań: świetlica wiejska w Domachowie

- Zgodnie z wolą uczestników warsztatów na wskazanym terenie ma powstać:
- 1) parking, 2) świetlica wiejska, 3) plac główny, 4) pawilony wielofunkcyjne, 5) plac do organizacji imprez plenerowych, 6) plac zabaw dla dzieci, 7) siłownia zewnętrzna, 8) boisko wielofunkcyjne, 9) pole namiotowe, 10) ścieżka edukacyjna oraz 11) scena z profesjonalnym wyposażeniem umożliwiającym taniec i występy.

Projekt ma służyć społeczności gminy oraz ma znaczenie regionalne (turystyczne i społeczne). Efektami społecznymi zrealizowanego projektu będzie:

 - rozwijanie i poprawa wiedzy przez mieszkańców na temat wartości kulturowych i kultury regionu,
 - wzmacnianie i rozwijanie tożsamości poprzez odkrywanie potencjału kultury miejsca,
 - wzmocnienie więzi rodzinnych i społecznych poprzez spotkania podczas festiwalu, festynu, imprez plenerowych,
 - budowa tożsamości lokalnej,
 - aktywizacja mieszkańców i osób zewnętrznych poprzez czynny udział w atrakcjach i imprezach folklorystycznych i kulturowych.

OBJAŚNIENIA NA RYSUNKU

- 1 PARKING
- 2 ŚWIETLICA WIEJSKA
- 3 PLAC GŁÓWNY/UTWARDZONY/BRUK Z OTOCZAKÓW
- 4 PAWILONY WIELOFUNKCYJNE
- 5 PLAC DO ORGANIZACJI IMPREZ PLENEROWYCH/ZIELONY
- 6 MIEJSCE UTWARDZONE DO ZABAW
- 7 SCENA
- 8 ŁAWOSTOŁY
- 9 BUDYNEK ZAPLECZA/TOALETY/POSIŁKI
- 10 PLAC ZABAW DLA DZIECI
- 11 SIŁOWNIA ZEWNĘTRZNA/PLAC ZABAW DZIECI STARSZE
- 12 BOISKO WIELOFUNKCYJNE/MINI PIŁKA NOŻNA, KOSZ, PIŁKA RĘCZNA, TENIS, SIATKÓWKA
- 13 PAWILON ZAPLECZA BOISKA/TOALETY
- 14 NP. BOISKO SIATKÓWKA PLAŻOWA/NAWIERZCHNIA PIASZCZYSTA
- 15 POLE NAMIOTOWE
- 16 BUDYNEK ZAPLECZA POŁA/TOALETY/KUCHNIA POŁOWA ITP.
- 17 MIEJSCE NA OGNISKO
- 18 ŚCIEŻKA EDUKACYJNA „PSZCZOŁKA”

Ryc. 3. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego terenu przy świetlicy wiejskiej w Domachowie (dz. nr 90/1, 91/1, 93/1, 2, 3, 94, obręb 0005)

Źródło: opracowanie własne (projekt: mieszkańcy w procesie facylitacji, warsztaty prowadzone przez S. Staszewską; rysunek ostateczny architektoniczno-urbanistyczny zgodny z warunkami technicznymi i zasadami projektowymi: S. Staszewska)

Prezentowane w tej części pracy rozwiązania przyczynią się do innowacyjnego przeobrażenia krajobrazu wsi. Projekt, którego celem jest poszukiwanie nowych, lepszych, efektywniejszych sposobów rozwiązywania problemów stanowi *clou* dobrych zmian. Na początku niniejszego artykułu ustalono rozumienie innowacji jako korzystną zmianę w obrębie przestrzennych i społecznych procesów kształtowania wsi. Zasugerowano również, że nie jest wymagane, aby zmiana ta była nowością na skalę światową, zaznaczono także, że nie musi to być nawet zmiana radykalna, może mieć ona jedynie charakter usprawniający. Tak też jest w obu prezentowanych przykładach. Sposób tworzenia projektów, twórczość pomysłodawców, ich zaangażowanie w proces zmian, chęć współpracy i dostosowanie się do form warsztatów oraz sposobu ich prowadzenia dało wyraz w prospołecznym i innowacyjnym charakterze przestrzennego zagospodarowania terenu. W obu przypadkach następuje zmiana w krajobrazie wsi, jest ona innowacyjna, gdyż bardzo rzadko w procesie projektowym biorą udział mieszkańcy, bardzo rzadko sami tworzą, wymyślają, ustalają lokalizację elementów zagospodarowania. Oczywiście proces ten wymaga kontroli i opieki eksperckiej (technicznej, organizacyjnej, społeczno-psychologicznej), jednak efekt pracy daje dużą szansę na realizację. Mieszkańcy nie tylko w pełni akceptują zmiany, ale też sami uczestniczą (w sposób fizyczny) w pracach nad usprawnieniem ich życia i zamieszkania.

6. Podsumowanie

Innowacyjne przeobrażenia krajobrazu wsi wynikają zarówno z wyzwań i problemów rozwoju obszarów wiejskich, jak również zależą od czynników inicjujących i warunkujących zmiany w ich strukturze. Te jednak wpływają na zmiany pośrednio, głównie poprzez inwestycyjne decyzje władz, poprzez ustalenia w przepisach prawa miejscowego lub są wyrażone w treści dokumentów administracyjnych bądź strategicznych. Niestety, bardzo rzadko w proces projektowy włączani są mieszkańcy. Choć mają możliwość zgłaszania uwag jakiegoś dokumentu w czasie konsultacji społecznych, to prawie nigdy nie są członkami grupy projektowej czy decyzyjnej. Choć władze gminy często pytają swoich mieszkańców o ich potrzeby, to z ogromu spraw zgłaszanych przez mieszkańców do realizacji wybierane są te mniej kosztochłonne, o krótkim czasie inwestycji, politycznie poprawne. Wynika to pewnie z faktu, iż każdy mieszkaniec zgłaszałby projekt w oparciu o indywidualne potrzeby, nie patrząc na wartości ogółu. Tym niemniej projekty miejsc uzasadnionych społecznie, hierarchicznie ważnych, spełniających potrzeby większości lokalnego społeczeństwa powinny być współtworzone przez samych mieszkańców. Ważne, by ów proces odbywał się w sposób uzasadniony i był przeprowadzany w sposób fachowy. Te metody czy techniki, które angażują w projekty i przedsięwzięcia, które zwiększają efektywność zespołu, budują

współodpowiedzialność za cele i efekt, integrują osoby o odmiennych priorytetach i interesach, zmieniają odtwórców w kreatorów, można nazwać innowacyjnymi. Niewątpliwie taką metodą jest *facylitacja* prezentowana w niniejszym artykule, każda jednak inna technika angażująca mieszkańców w tworzenie miejsc w sposób nowatorski może spowodować zmiany wyjątkowe i społecznie akceptowalne, a wtedy nastąpi innowacyjne przeobrażenie krajobrazu wsi.

Literatura

- Bajerowski T., 2003, *Podstawy teoretyczne gospodarki przestrzennej i zarządzania przestrzenią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Bielski I., 2000, *Przebieg i uwarunkowania procesów innowacyjnych*, OPO, Bydgoszcz.
- Chmielewski T.J., 2001, *Systemy planowania przestrzennego harmonizującego przyrodę i gospodarkę*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, t. 1: 1–294, t. 2: 1–143.
- Chmielewski T.J., 2009, *Przyszłość systemu ekologicznego Polski*, „Problemy Ekorozwoju”, 4(2): 73–82.
- Chodyński A., 2013, *Przedsiębiorczość i innowacyjność a kompetencje – aspekty strategiczne*, www.sbc.org.pl/Content/19373/chodynski.pdf (dostęp: 15.03.2013).
- Crow M., Bozeman B., 1998, *Strategic Public Management*, [w:] Bryson J.M., Einswelle R.C. (red.), *Strategic Planning Threats and Opportunities for Planners*, American Planning Association, Chicago.
- Czapiewska G., 2014, *Współczesne wyzwania i zagrożenia rozwoju obszarów wiejskich Pomorza*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 38(2).
- Fagiewicz K., 2010, *Zasoby wodne aglomeracji poznańskiej i problematyka ich ochrony*, [w:] Mizgajski A. (red.), *Zasoby przyrodnicze i ich ochrona w aglomeracji poznańskiej*, Biblioteka Aglomeracji Poznańskiej, nr 2, Centrum Badań Metropolitalnych, UAM, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań: 59–79.
- Falkowski J., 2014, *Wielofunkcyjność i próba wyróżnienia funkcjonalno-gospodarczych typów krajobrazu wiejskiego Polski*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 35, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa: 9–28.
- Falkowski J., 2015, *Geografia wsi – próba ujęcia systemowego*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 37, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa: 91–114.
- Główska G., 2010, *Finansowanie inwestycji jednostek samorządu terytorialnego kredytem bankowym*, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej. Zeszyty Naukowe SGGW”, 80, Warszawa.
- Griffin R.W., 1998, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jeziarska-Thöle A., Biczkowski M. (red.), 2014, *Zintegrowany rozwój obszarów wiejskich w świetle polityki Unii Europejskiej*, t. 2: *Wielofunkcyjność obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
- Kalinowska A., 1993, *Ekologia – wybór przyszłości*, Editions Spotkania, Warszawa.
- Knieć W., 2010, *Partnerstwa lokalne w Polsce – kondycja, struktura, wyzwania. Raport badawczy*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków–Toruń.
- Kopańska A., Witkowski K., 2003, *Zewnętrzne źródła finansowania inwestycji jednostek samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

- Kowalczyk A., Derek M., 2010, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Lechio J., Kulczyk S., Malinowska E., Szumacher I., 2008, *Klasyfikacja krajobrazu. Teoria i praktyka*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 20, Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Leńkowska A., 1978, *Zarys historii ochrony przyrody*, [w:] Mihajłow W., Zabierowski K. (red.), *Ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego*, Zakład Ochrony Przyrody PAN, Kraków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa: 137–186.
- Lisowski A., 2006, *Potrzeby społeczne i ich diagnozowanie*, Biblioteka Narodowa, Warszawa.
- Łuszczek M., Ptaśńska U. (red.), *Jak tworzyć miejsce? Podręcznik kreowania udanych przestrzeni publicznych*, Fundacja Partnerstw dla Środowiska, Kraków.
- Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., 1992, *Beyond the Limits. Global Colaps or a Sustainable Future*, Earthscan Publications Limited, International Institute for Environment and Development, World Wilde Fund of Nature, London.
- Nowakowska A., 2011, *Regionalny wymiar procesów innowacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Ossowicz T., Zipser T. (red.), 2006, *Urbanistyka w działaniu: teoria i praktyka*, Urbanista, Warszawa.
- Pawłowska K., 2010, *Zanim wybuchnie konflikt. Idea i metody partycypacji społecznej w ochronie krajobrazu i kształtowaniu przestrzeni*, Fundacja Partnerstw dla Środowiska, Kraków.
- Rydz E., Rudnicki R. (red.), 2009, *Procesy przekształceń przestrzeni wiejskiej*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 17, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Rylke J., 1978, *Siosunek człowieka do krajobrazu w różnych okresach ludzkiej aktywności*, „Aura”, 12: 7–8.
- Skalski J.A., 2007, *Analiza percepcyjna krajobrazu jako działalność twórcza inicjująca proces projektowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Staszewska S., 2013, *Urbanizacja przestrzenna strefy podmiejskiej polskiego miasta*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Szafer W., 1965, *Zarys historii ochrony przyrody w Polsce*, [w:] Szafer W. (red.), *Ochrona przyrody i jej zasobów*, „Problemy i Metody”, 1, Zakład Ochrony Przyrody PAN, Kraków: 53–123.
- Wolski P., Piwowski M., 1998, *Naturalizm funkcjonalny w sztuce kształtowania ogrodów i krajobrazu*, [w:] Wolski P. (red.), *Ochrona dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego w Polsce*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa: 37–46.
- Wójcik M., 2013, *Przemiany społeczno-przestrzenne osiedli wiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wyszkowska Z., 2012, *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 3(25): 299–307.
- Zajda K., 2015, *Wieś jako terytorium innowacyjne*, „Wieś i Rolnictwo”, 3(168): 7–19.
- Zipser T., 2006, *Teoria i praktyka w zakresie edukacji kadr dla gospodarki przestrzennej*, [w:] Kudłacz T. (red.), *Teoria i praktyka w zakresie edukacji kadr dla gospodarki przestrzennej*, „Biuletyn KPZK PAN”, 224: 8–15.

- Zrobek J., 2014, *Innowacyjne aspekty rozwoju obszarów wiejskich*, „Handel Wewnętrzny”, 5(352): 333–345.
- Zuziak Z., 2008, *O tożsamości urbanistyki*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Żarska B., 2006, *Modele ekologiczno-przestrzenne i zasady kształtowania krajobrazu gmin wiejskich*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Żukrowska K., 2000, *Konkurencyjność systemowa w procesie transformacji. Przykład Polski*, [w:] Bossak J., Bienkowski W. (red.), *Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z Unią Europejską i globalizacji*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym* (Dz.U., 1990, poz. 594).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz.U., 2003, nr 80, poz. 717, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 20 lutego 2015 roku o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020* (Dz.U., 2017, poz. 562, z późn. zm.).

INNOVATIVE COUNTRYSIDE LANDSCAPE TRANSFORMATIONS – FACTORS AND EFFECTS

Abstract: Rarely do the landscape changes stem from the needs, demands or preferences of the local communities. The conceptions of area spacious development are performed by the specialists who, of course, consult the effects of their work with inhabitants, but still ideas are not creative expressions of the direct users in a particular area. but of the designers.

In this work the author would like to present the innovative way of the designing process leading to the innovative changes in the countryside landscape. This aim is executed gradually. First, the notion of innovativeness has been explained (in order to subsume the case study in its meaning). Then challenges and problems of rural areas development being the need of innovative changes have been indicated. Next, the initiating factors and the factors qualifying innovative transformations of the countryside landscape have been indicated because they should be perceived as the base of transformation, and finally, in order to show the effects of innovative transformations of the countryside landscape being the result of facilitating workshops conducted in 2017 in the chosen villages of Krobia borough (Greater Poland Voivodeship), i.e. Pudliszki and Domachowo.

Keywords: countryside transformation factors, effects of countryside landscape changes, innovative designing.

Dr hab. inż. Sylwia Staszewska, prof. nadzw. UAM
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: sylwia.staszewska@amu.edu.pl

Robert Barełkowski, Bartosz Wojtyra

PROGRAMOWANIE SANACJI PRZESTRZENI WIEJSKIEJ AUTORSKIE MECHANIZMY PLANISTYCZNE NA RZECZ ZRÓWNOWAŻONEGO KSZTAŁTOWANIA OBSZARÓW WIEJSKICH

Zarys treści: W pierwszej części artykułu autorzy diagnozują problemy procesu planowania przestrzennego w Polsce wynikające z obowiązującego systemu prawnego oraz identyfikują ich efekty w przestrzeni wiejskiej. W drugiej części skupiają się na prezentacji trzech wątków badawczych, stanowiących propozycję aplikacyjnych metod wdrażanych eksperymentalnie do procesu planistycznego, bazując na doświadczeniach praktycznych. W podsumowaniu konstruuja listę rekomendacji dotyczących programowania sanacji zagospodarowania obszarów wiejskich.

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, obszary wiejskie, strategiczne rezerwy inwestycyjne, metoda FAST.

1. Pesymistyczny obraz planowania przestrzennego na obszarach wiejskich

Proces przemian społeczno-gospodarczych zainicjowany w 1989 roku odcisnął swoje piętno także w sferze gospodarowania przestrzenią, ale zdecydowana większość źródeł jest zgodna co do tego, że skutki transformacji w wielu obszarach dotyczących jakości kształtowania środowiska nie mogą być ocenione pozytywnie. Już 4 lata po wprowadzeniu *Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*¹, H. Izdebski, A. Nielicki i I. Zachariasz (2007) zanalizowali mankamenty systemu prawnego utrwalające tę sytuację, ale ich wnioski zasadnie nie koncentrowały się wyłącznie na ramach prawnych, które przecież należy rozumieć jako służebne wobec merytorycznych wymogów planowania przestrzennego. Dostrzegli oni, że w redagowaniu dokumentów na szczeblu gminnym pojawia się wiele niespójności, że brakuje zintegrowania dokumen-

¹ Dz.U., 2017, poz. 1073, z późn. zm.

tów poruszających odmienne aspekty gospodarowania zasobami gminnymi, lecz opracowywanymi przez na przykład inne wydziały urzędów, niekoordynowane wzajemnie (Izdebski i in. 2007). Już wówczas wiele rozwiązań systemowych sprawiało wrażenie fasadowych, jak choćby partycypacja społeczna, którą autorzy oceniają zdecydowanie jako miejsce artykułowania partykularnych interesów poszczególnych użytkowników przestrzeni, a nie wypracowywania zgodnej i akceptowanej przez lokalną społeczność formy kompromisu między interesem publicznym a prywatnym. Problem partykularyzmu wzmacniany jest bowiem przez sądowe orzecznictwo, płytko rozpoznające zasadnicze cele zagospodarowania przestrzennego, ignorujące prymat zagadnień zdefiniowanych już w art. 1 *Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*.

W 2011 roku raport Najwyższej Izby Kontroli podsumowywał kondycję zagospodarowania przestrzennego jako niesatysfakcjonującą: „sfera planowania przestrzennego w dalszym ciągu jest nieuporządkowana, co nie sprzyja zapewnieniu ładu przestrzennego i tworzeniu warunków do zrównoważonego rozwoju kraju” (NIK 2011: 8). Raport powoływał się na skompilowaną w 2007 roku i uzupełnioną w 2008 roku diagnozę Ministerstwa Budownictwa stwierdzającą znaczące niedostatki systemu prawnego utrudniającego skuteczne tworzenie ładu przestrzennego postulowanego w ustawowej preambule. W raporcie krytycznie ustosunkowano się do zbadanych bezpośrednio praktyk tworzenia dokumentów szczebla lokalnego wykazujących, zdaniem autorów, liczne nieprawidłowości i w związku z tym nieskuteczność formowania zrównoważonego środowiska.

Warto zauważyć, że wiele procedur diagnozowania przyczyn obecnego stanu zagospodarowania przestrzennego opiera się na badaniach ilościowych, na gromadzonych danych parametrycznych, zwłaszcza w kwestii wypełnienia obowiązków wynikających z prawa (np. powierzchnia opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, aktualność opracowań planistycznych) nałożonych na gminy. O ile badania ilościowe są bezwzględnie konieczne i obiektywizują postrzeganie pewnych wybranych problemów dotyczących planowania przestrzennego, o tyle dysproporcja związana z niedostatkiem lub brakiem badań jakościowych o jasno ustalonych kryteriach powiązanych z wartościami definiowanymi w preambule ustawy powoduje, że w raporcie umykają niektóre najistotniejsze zjawiska, które w sposób trwalszy deprecjonują przestrzeń i środowisko przyrodnicze. Zauważają to choćby P. Śleszyński z zespołem (2012), trafnie diagnozując poważny problem w nieprawidłowo moderowanej presji inwestycyjnej. Stwierdzają, że szczególnie negatywne zjawiska uwidaczniają się w obszarach rolniczych, wiejskich. Użytkownicy przestrzeni są wyposażeni przez organy państwowe lub samorządowe w ugruntowaną orzecznictwem koncepcję nienaruszalności własności oraz domniemanego przywileju. Wyraża się to jakże często w działaniach samorządowych kolegiów odwoławczych, dopatrujących się prawa do zabudowy i spełnienia warunków ustawowych także tam, gdzie udo-

wodnienie ich nie wynika z parametrów przestrzennych środowiska, lecz z permisywnej wykładni prawa. Zgodnie z tą wykładnią oczekuje się od gmin kreatywnej gimnastyki intelektualnej pozwalającej na niepożądane w środowisku inwestycje lub przekształcenia. W związku z tym podmioty świadome cykliczności społeczno-politycznego podłoża wyłaniania lokalnej władzy, rozgrywają partykularny interes forsując urbanizację w miejscach, w których usankcjonowanie tego procesu jest co najmniej dyskusyjne (*Raport o ekonomicznych...* 2013).

Mija już piętnaście lat funkcjonowania ustawy, a zarówno Ministerstwo Infrastruktury i Budownictwa, jak Najwyższa Izba Kontroli dostrzegają bardzo poważną skalę problemów planistycznych. W dokumencie ministerialnym, stanowiącym materiał informacyjny dla parlamentarzystów, przygotowany w maju 2016 roku, wreszcie w sposób syntetyczny napisano, że:

„Jednym z najpoważniejszych skutków braku dostatecznie silnego umocowania planowania przestrzennego w systemie realizacji polityk państwa jest błędne postrzeganie prawa swobodnej zabudowy jako elementu przynależnego do każdej nieruchomości – podczas, gdy możliwość zabudowania podlega reglamentacji publicznoprawnej, a prawo zabudowy przypominać powinno prawo uzyskiwane na mocy zezwolenia” (MliB 2016: 1–2).

Najwyższa Izba Kontroli prezentuje, w tym samym 2016 roku, raport o stanie gospodarowania przestrzenią, w którym też dostrzega zjawiska wpływające negatywnie na jakość stanu zagospodarowania przestrzeni i jej funkcjonowania. Słabością jest destrukcyjne oddziaływanie decyzji o warunkach zabudowy, niezdolność do wykształcenia spójności między dokumentami strategicznymi dla lokalnych samorządów (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – SUiKZP). Nie przestrzega się nawet instrumentalnego obowiązku zachowywania zasad dobrego sąsiedztwa, spójności tkanki zurbanizowanej (NIK 2016: 13, 20, 32–33). Problemów jest tak dużo, że podważają one skuteczność całego systemu planowania przestrzennego, co choć nie wyrażone *explicite*, ujawnia się w skali postulowanych zmian i usprawnień. Celnie puentuje to B. Kolipiński (2014), analizując 25-letnią ewolucję myślenia o systemie gospodarki przestrzennej i stwierdzając, że planowanie jest bodaj najgorszym komponentem reformy samorządowej, tym który jest źródłem mechanizmów dopuszczających powstawanie zabudowy poza regulacjami planistycznymi, rozwiązań *de facto* konfliktogennych, nieefektywnych i korupcyjogennych. Z powyższym w przeważającej mierze trafnym osądem nie zgodzić się należy tylko w końcowej konkluzji, w której autor ocenił, że mimo wszystko przestrzeń w Polsce staje się „ładniejsza” – być może dzieje się tak w miastach, w pewnej mierze także w centralnych partiach miejscowości, jednak w istocie system planowania działa przeciw prawidłowemu rozwojowi, w szczególności obszarów wiejskich. Taki obraz wyłania się z wielu dostępnych dokumentów badających jakość przestrzeni, tak przekrojowych, jak fragmentarycznych. Te wnioski jednak zgodnie wypływają

z przywołanych już wcześniej dokumentów ministerialnych oraz raportów NIK, wykorzystywanych przez najwyższe struktury w państwie. Taki stan rozwiązań dotyczących przestrzeni utrudnia precyzyjne definiowanie ładu, nie wskazując prawidłowych praktyk planistycznych i nie odnosząc się krytycznie do orzecznictwa, często sprzecznego z intencją ustawodawcy i wykładnią, co skutkuje dewastacją krajobrazów i tak znacznym rozproszeniem struktur zurbanizowanych, że zacierają się granice obszarów otwartych, niezabudowanych z obszarami zabudowanymi.

Polska wieś doświadcza, ale i jest generatorem problemów przestrzennych, które prowadzą do obniżania jakości środowiska, w którym funkcjonują lokalne społeczności. Problemy tła społeczno-gospodarczego obejmują: utrudnione uwarunkowania funkcjonowania produkcji rolnej, a także warunki jej opłacalności, niestabilność determinant prawnych i systemowych widoczną w częstotliwości i jakości zmian prawa i wynikających z tego konsekwencji (nieustające fluktuacje na rynkach, europejska polityka jako narzędzie kryptoregulacji podaży i popytu, niestabilność okresów przejściowych między okresami finansowania itp.), dewastujące żniwo polityki przestrzennej epoki komunizmu oraz okresu transformacji (teoretycznie przywracającej liczne swobody, w rzeczywistości sankcjonującej anarchię lub partykularyzm), rujnącą formę prywatyzacji sektora rolno-spożywczego oraz brak wypracowanych mechanizmów stabilizujących rynek rolny (por. np. Kowalik 2000, 2001, 2007; Górecki 2015; Zagóra-Jonszta 2017), wreszcie polityczne przyzwolenie na traktowanie prawa zabudowy jako rozdawanego przywileju dla gremiów politycznych szczebla samorządowego (ABW 2005: 14–17, 20).

Trzeba jednak dostrzec i te problemy, które nie zostały wytworzone odgórnie lub które stanowiłyby czynniki głównie zewnętrzne, bowiem znaczną część złej jakości przestrzeni wsi zawdzięcza się zjawiskom wytworzonym tamże (przez mieszkańców bądź decydentów lokalnych). Są to między innymi:

- brak ograniczeń terenowych w zakresie przekształcania obszarów rolnych na obszary zabudowy – mechanizmy dotąd nieskuteczne,
- rabunkowy sposób gospodarowania terenami rolnymi – krótkoterminowa wielokrotnie wyższa efektywność ekonomiczna sprzedaży nieruchomości względem wysiłku związanego z prowadzeniem działalności rolnej,
- egoizm właścicieli gruntów – ekstremalnie szkodliwy społecznie (rozpraszanie infrastruktury, deprecjacja wartości nieruchomości wskutek nadpodaży, syndrom „łatwego pieniądza”),
- naciski polityczne niskiego szczebla na realizację partykularnych potrzeb z naruszeniem wartości środowiskowych, kulturowych itp.,
- kształtowanie struktur szkodliwych i pogłębiających problemy przestrzenne – układy ulicowe, mieszanie typów zabudowy, brak działań wspierających jakość krajobrazu.

Kompleksowe, skoordynowane działania zmieniające system są niezbędne, by uzyskać system jakościowo odmienny, generujący statystycznie znacznie większą ilość korzystnych regulacji przestrzennych, dostosowanych do realiów inwestycyjnych, ale traktujących pryncypialnie długoterminowy interes publiczny. To jednak zadanie dość efemeryczne, a w zasięgu codziennej praktyki urbanistycznej naprawianie przestrzeni wiejskiej, wpływającej przecież także na gospodarczą kondycję wsi, może się zacząć stopniowo, przez drobne w swej skali usprawnienia metodyczne i aplikacyjne.

2. Budowanie ramy metodycznej i puli doświadczeń

Skala problemów, których istnienie determinuje niską jakość przestrzeni wsi, wywołuje także znaczące koszty zarówno w ujęciu finansowym, jak i społecznym (por. np. Borkowski 2011; Szwałdler i in. 2013). Całkiem znaczny udział w eskalacji tych problemów mają pośrednio decyzje planistyczne skutkujące przecież zobowiązaniami gmin do realizacji infrastruktury technicznej. Ogromny wpływ, często o negatywnym charakterze, ma niespójność instrumentarium, jakie zapewnia system prawny, a nade wszystko jego upodmiotowienie (por. np. Barełkowski 2009; Czarnik 2010). Zamiast służyć rozwiązywaniu konkretnych problemów, prawo zdaje się egzystować niezależnie od celu, do którego zostało powołane, formując własne standardy nie tylko sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem, ale i logiką, np. sposób interpretacji pojęcia sąsiedztwa i dotyczące tego, rozszerzające orzecznictwo, w istocie opierające się nie na wykładni, lecz właśnie interpretacji, deprecjonujące obiektywne lub obiektywizowane kryteria formowania zagospodarowania przestrzennego (por. Woźniak 2015). Wszystkich czynników rysujących niezbyt korzystny obraz uwarunkowań przesądzających o jakości przestrzeni podmiejskiej i wiejskiej naturalnie nie sposób wymienić, istotną komplikację w tej kwestii wprowadza też oddziaływanie indywidualnych dla danego miejsca i danej ewaluacji czynników.

Złożoność zagadnień rozstrzyganych w regulacjach przestrzennych zaciera też hierarchię ważności problemów, a niekiedy także zdolność do przeprowadzenia prawidłowej diagnozy, gdy z zebranych lokalnie parametrów przestrzennych wykazuje się nadmierną liberalność ustaleń lokalnych regulacji przestrzennych dla tych parametrów, o czym mówi choćby C. Brzeziński (2013), uznając swobodę zabudowy terenów i wbudowaną w system za zachętę do odwoływania się do zapisów pozwalających w istocie zignorować plany miejscowe albo przez fakt sparaliżowania ich procedur, albo przez odwołanie się do decyzji o warunkach zabudowy. Z tych przesłanek niektórzy badacze wyciągają niekiedy mylne wnioski, obarczając odpowiedzialnością detaliczne ustalenia ustawowe, których znaczenie ujawnia się przecież dopiero w translacji uchwał na fizyczne, a nie występujące wcześniej, organizacyjne działanie inwestorów (Hajduk, Baran 2013).

To nie nadmierna szczegółowość zapisów planistycznych, o ile założyć ich poprawne skonstruowanie pod względem celowym i użytkowym, jest jednym z wiodących utrudnień w uzyskaniu ładu przestrzennego, tylko konstrukcja systemu ułatwiającego uproszczoną ścieżkę prawną tam, gdzie urbanista ma niewiele do powiedzenia i nie analizuje kontekstu przestrzennego (decyzja o warunkach zabudowy). Plan miejscowy nie jest przecież narzędziem umożliwiającym inwestorom działania budowlane, bo te mogłyby być zaspokojone decyzjami o warunkach zabudowy – niestety w praktyce często jego rola sprowadzana jest do funkcji trudniejszej do przeprowadzenia i nieco bardziej kompleksowej decyzji o warunkach zabudowy dla większego areалу, choć ustawodawca sugeruje relację odwrotną – substytucyjny charakter decyzji względem planu miejscowego.

Potrzeba uleczenia przestrzeni, tytułowej sanacji, czyli poprawy jej jakości, zachęca do holistycznej analizy problemu. Systemowe spojrzenie na kwestię planowania przestrzennego powinno uwzględniać nie tylko odgórne struktury koordynujące działania (poszczególnych komórek administracyjnych, poszczególnych dokumentów), statystykę pokrycia terytorium kraju opracowaniami planów miejscowych (często przyjmowaną przez wielu badaczy jako kryterium oceny stanu zagospodarowania przestrzennego, nieadekwatnie do rzeczywistych ustaleń ładu przestrzennego jako nadrzędnej wartości w zagospodarowaniu przestrzennym), ale koncentrować się nad prawidłowo diagnozowanymi cechami przestrzeni, w kontekście ich indywidualnej, unikalnej charakterystyki. Rozwiązanie problemów przestrzennych polskiej wsi nie może bazować wyłącznie na odgórnych (ang. *top-down*) ustaleniach. Czynniki rzeczywiście odpowiedzialne za realne skutki (rzeczywistą jakość przestrzeni) muszą być budowane oddolnie (ang. *bottom-up*), nie z perspektywy regionu, województwa, tym bardziej kraju, a regulacje nadrzędne powinny je koordynować, ale nie paraliżować.

Głównym celem artykułu jest prezentacja rozwiązań aplikacyjnych mających wesprzeć proces sanacji przestrzeni wiejskiej, funkcjonujących i skutecznych na poziomie lokalnym, w tym dotyczących przede wszystkim sposobu użytkowania terenów przez indywidualnych użytkowników, sposobu budowania realiów transakcji związanych z nieruchomościami itp. jako źródła prawidłowej kalibracji systemu, także, a może przede wszystkim, w obszarze dopuszczalnych ustaleń prawnych. Autorzy skupiają się na prezentacji wątków badawczych, stanowiących propozycję aplikacyjnych metod wdrażanych eksperymentalnie do procesu planistycznego, bazując na doświadczeniach praktycznych.

Kościem założeń programowych prezentowanych doświadczeń są metody eksperymentalne, bazujące na tezach formułowanych za pośrednictwem prototypowych opracowań planistycznych o różnej funkcjonalności, poddawanych falsyfikowaniu w procesie rzeczywistej implementacji – użytkowania przez jednostki samorządu terytorialnego.

Prowadzone badania, z których w niniejszej pracy prezentuje się wybrane wnioski adekwatne do wybranej tematyki, zawężonej na potrzeby określonego problemu, są jedynie kulminacją procesu poznawczego, poprzedzone badaniami literaturowymi, waloryzacyjnymi, wsparte argumentacją logiczną i próbą wielokryterialnej, wieloaspektowej oceny środowiskowej (Barełkowski 2015; Barełkowski i in. 2016a), zasilającej konstruowanie strategii interwencyjnych w konkretnych obszarach (Barełkowski 2012). W neuralgicznych z punktu widzenia gmin miejscach, wprowadzane są także rozszerzone metody partycypacyjne, znacznie wykraczające poza ramy określone w ustawie, gdyż te skromne wymogi prawne w istocie nie generują prawdziwego uczestnictwa i wielopodmiotowej refleksji nad środowiskiem (Barełkowski 2005, 2008). Większość z nich jest związana z testowaniem i usprawnianiem formuły metody P.R.S. nie tylko w opracowaniu planów miejscowych, ale i w szeregu studiów i dokumentów zależnych, takich jak prognozy środowiskowe, finansowe, ekofizjografie, oceny aktualności dokumentów planistycznych, a ostatnio po wejściu w życie zmian *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* wywołanych *Ustawą z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji*², także bilansów terenów przeznaczonych pod zabudowę (Barełkowski, Barełkowska 2003).

Badania pozwalające w tym opracowaniu formułować autorskie konkluzje dotyczą zakresu lokalnego, konkretnych rozwiązań dla konkretnych gmin, m.in. wielkopolskich gmin Rokietnica i Oborniki. Postulują wprowadzanie rozwiązań w istniejącym stanie relacji między elementami planowania przestrzennego, pomimo wygenerowanych przez nie problemów omówionych wyżej. Pomyślane są jako propozycje do natychmiastowego zastosowania w praktyce, a ich poziom innowacyjności – o ile można w ogóle użyć tego określenia – odnosi się przede wszystkim do skonstruowania metodycznego i merytorycznego komponentu, bowiem opracowania planistyczne nie mają siły sprawczej, działają wyłącznie jako odniesienie dla inwestorów, użytkowników przestrzeni (mieszkańców) bądź też dla administracji lokalnej.

3. Zderzenie z realiami – trzy wątki badawcze

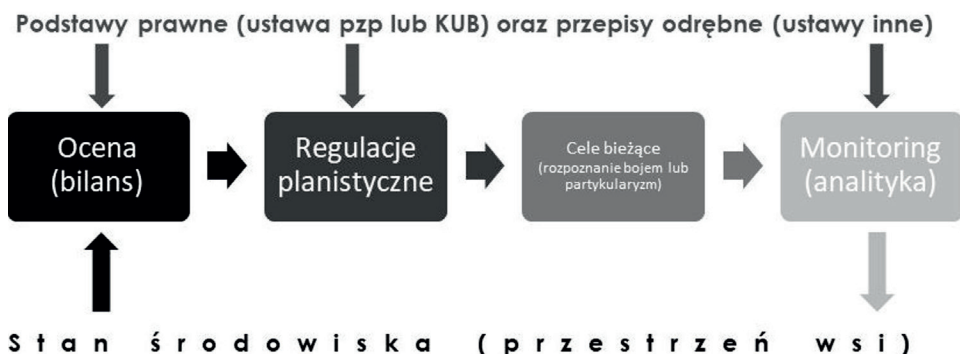
Działania ujęte w procesie wypełniania postulatów zintegrowanych działań oddolnych (realizowanych przez planistę) obejmowały trzy zasadnicze wątki prób usprawniania efektów – przewyżczania w lokalnych aplikacjach tych utrudnień, które wynikając z ograniczeń aktualnego systemu stoją w opozycji do głoszonych w jego ramach pryncypiów. Wątki te określono jako współbieżne mechanizmy: prawne, planistyczne i analityczne. Równocześnie występujące w aktualnym systemie sprzeczności hierarchiczne, na przykład niezdolność prawa do służenia rozwiązywaniu problemów przez to prawo postulowanych, wymogły wdrożenie

² Dz.U., 2017, poz. 1023, z późn. zm.

kroków proceduralnych niemających konstruktywnych konsekwencji dla obsługiwanego środowiska, lecz koniecznych, by cele stawiane przed danym opracowaniem mogły być zrealizowane.

Przykładem alogiczności funkcjonującego systemu jest choćby koncepcja monitoringu przestrzeni widziana jako proces interwałowy, przeprowadzany co najmniej raz na cztery lata, a więc punktowy w czasie. Monitoring nie jest w ustawie wpisany w pulę dokumentów inicjujących proces planistyczny, a analizy wynikające z bilansów terenów zabudowy (wymóg ustawowy: art. 10, ust. 1, pkt 7 *Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*), pozbawione modelowej hipotezy stawianej przez planistę (stan po zaplanowanej transformacji) są bezproduktywne. Nie dostarczają zrozumienia skutków przemian, które mogłyby się pojawić, gdyby zadanie analiz potraktować bardziej jako element prognozyki. Brak uświadomienia celu działań planistycznych oraz osiąganych wartości wynikających z kierunków (sposoby i narzędzia wpływające na jakość założeń programowych, ideowych) nie pozwala interpretować wyników analiz stanu istniejącego w kontekście założeń gmin co do ich rozwoju przestrzennego.

Cele opracowań planistycznych ujawniają się zazwyczaj dopiero w momencie wdrożenia dokumentu, a monitoring prowadzony w rytmie kadencyjności sprowadza się najczęściej do odnotowania spełnienia obowiązku nałożonego przez prawo, bez refleksji nad jakością opracowań (art. 32, ust. 1 *Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*). Widać to też w praktyce oceny gospodarowania przestrzenią w dokumentach NIK, gdzie ocena jakościowa – jeśli jest – najczęściej dotyka warsztatu, a nie sposobu potraktowania samej przestrzeni jako podmiotowego, nieodnawialnego zasobu (ryc. 1).

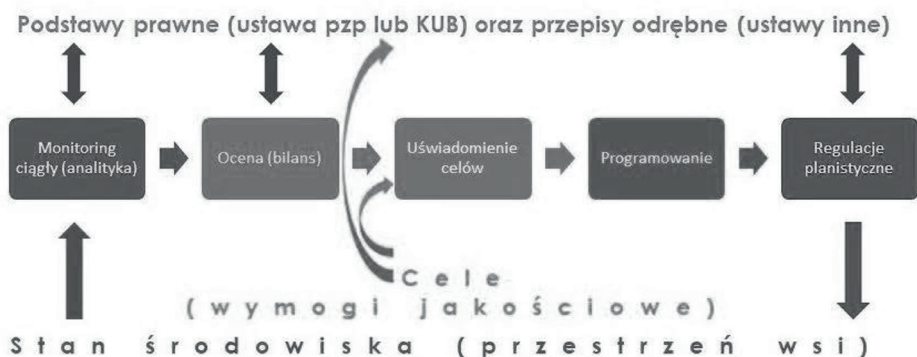
Objaśnienia: ustawa pzp – Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym;
KUB – Kodeks urbanistyczno-budowlany – projekt

Ryc. 1. Fragmentacja procesu planistycznego na szczeblu lokalnym

Źródło: opracowanie własne

W praktyce taka lokalizacja monitoringu – weryfikacji zachodzących w przestrzeni przekształceń, zarówno w ujęciu ilościowym, jak i jakościowym, rozdzielałaby obowiązek prowadzenia analiz przestrzennych skoncentrowanych na waloryzacji (a nie na określaniu potencjału w zakresie możliwości zabudowy) od opracowań w rodzaju studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (SUiKZP) bądź miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Potwierdzeniem tego jest obserwacja praktyki urbanistycznej, sposobu, w jaki profesjonalne zespoły optymalizują własne zachowania ekonomiczne, realizując zasadę adekwatnej pracy za adekwatną płacę, czyli *de facto* ograniczania kosztów związanych z niewymaganymi ustawą czynnościami.

Na podstawie dostępnych obserwacji krytycznych, zarówno autorskich, jak i pochodzących od innych badaczy (wymienionych wyżej w tekście), wydaje się uprawniona hipoteza o konieczności rozpoczynania procedur planistycznych nie od określenia jakie przeznaczenie terenu, lecz jaki stan terenu jest oczekiwanym skutkiem działań w ramach zagospodarowania przestrzennego. Takie rozpoznanie funkcji celu w całym procesie planistycznym, zagubione w pofragmentowanej strukturze ustawowej, pozwala na reorganizację i, przy zachowaniu zgodności z przepisami ustawowymi oraz niestety dla praktyków, rozszerzeniem zakresu obowiązków spoczywających na planiście, na podjęcie próby poprawy jakości opracowywanych projektów (ryc. 2).

Ryc. 2. Postulowana korekta procesu planistycznego na szczeblu lokalnym

Źródło: opracowanie własne

Wspomniane mechanizmy, prawne, planistyczne i analityczne, muszą być wzajemnie skorelowane. W prezentowanych niżej wybranych aplikacjach, które można z ostrożności określać jako quasi-eksperymenty (ze względu na ograniczoną zdolność do ponawiania kroków proceduralnych ograniczonych wymogami wdrożenia praktycznego oraz ograniczoną przez strony trzecie zdolnością do poprawy parametrów jakościowych rozwiązań), oznaczało to uznanie procesu planistycznego za proces kreacyjny uporządkowany celowo: idea – planowanie

– projektowanie – planowanie – realizacja, z istotnym rozróżnieniem, w którym termin projektowanie oznacza próbę zasymulowania rzeczywistego zagospodarowania z wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami i interakcjami (nie sposób tu dokładnie opisać znaczenia powyższego stwierdzenia, można poddać jednak przykładową analogię – projektowanie pozwala zobaczyć konsekwencje, np. liberalnych zapisów dotyczących geometrii dachów lub lokalizacji zabudowy wzdłuż ulicy i zbadać, jakie konsekwencje ma to dla spójności i jakości przestrzeni, testować próby „złamania ograniczeń”).

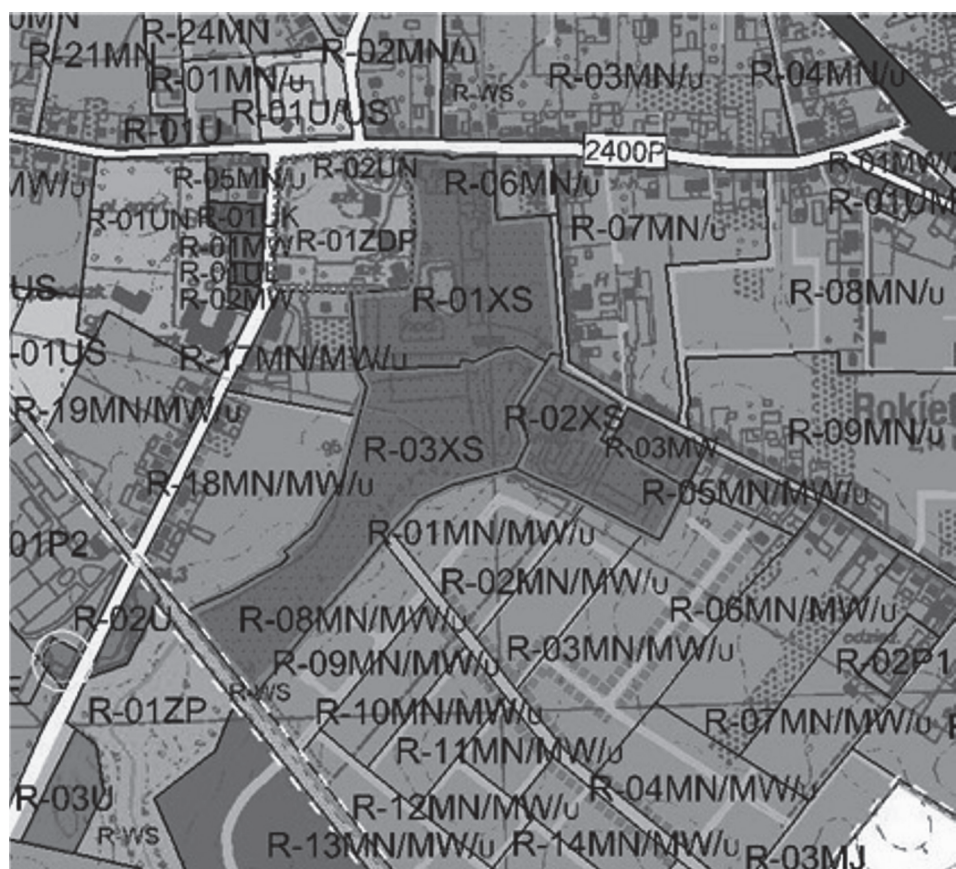
Narzędziowa, służebna rola przepisów prawa skłaniała do wypracowania takich form prawnych opracowywanych prototypów, by były zgodne z aktami prawnymi, zasadami techniki prawodawczej, ale równocześnie realizowały odmienne rozwiązania wzmacniające jakość regulacji planistycznych.

Zaczynając od wskazania mechanizmów o naturze prawnej warto zauważyć odmienność działań na poziomie SUiKZP oraz MPZP. W przypadku pierwszego, z oczekiwaną 15-letnią perspektywą funkcjonowania zapisów od momentu przyjęcia określonych rozwiązań, problem dezaktualizacji ustaleń dla obszarów newralgicznych wydaje się jednym z powszechnych i bardzo dotkliwych. Propozycją umożliwiającą uelastycznienie zapisów studium, które nie mają charakteru prawa miejscowego i mogą w związku z tym oferować alternatywne ścieżki rozwojowe, stało się planowanie scenariuszowe. Nie jest ono potrzebne w obszarach o cechach przewidywalnych, w których potencjalna dynamika zmian funkcjonalnych lub związanych z intensywnością wykorzystania nie jest wysoka, lecz w najistotniejszych lokalizacjach zamrażanie funkcji lub parametrów określonych w SUiKZP okazuje się być bezproduktywnym bagażem dla gmin.

Opracowane na potrzeby planowania przestrzennego w ramach metody P.R.S. planowanie scenariuszowe odbiega nieco od opisu prezentowanego przez P. Schoemakera (1995), choćby w tym, że podaje warianty zbliżone co do funkcji, ale odmienne typologicznie. Scenariusze rozwojowe zaplanowano dla terenów określonych jako:

- SRI – strategiczne rezerwy inwestycyjne (profile scenariuszowe) – najistotniejsze dla struktury przestrzennej gminy tereny o dużym potencjale w zakresie wielofunkcyjnego wykorzystania, w szczególności w przypadku niemożności lub niepraktyczności jednoznacznego określenia kierunku rozwojowego (ryc. 3),
- SRZZ – strategiczne rezerwy dla zabudowy zorganizowanej – tereny rolne, które warunkowo mogą być przekształcane na obszary zurbanizowane w przypadku pełnego uzbrajania podziemnego i wykształcenia układów drogowych, a które pozwalają lokalnemu samorządowi na kontrolowanie przeznaczenia, gdyż jego zmiana ustalona jest w studium warunkowo (przeznaczenie rolnicze jest domyślnym, zmiana tego przeznaczenia wymaga podjęcia przez radę gminy uchwały kierunkującej).

Pierwsze opracowanie tego typu zostało zrealizowane w latach 2007–2011 dla podpoznańskiej gminy Rokietnica i od tego czasu funkcjonuje skutecznie, umożliwiając obecnie wypełnienie najistotniejszego miejsca w gminie – centrum największej wsi, w ramach strategii rekonfiguracji (Barełkowski 2014; Wojtyra 2017). Narzędzie niestety traci swoją elastyczność w momencie opracowywania planu miejscowego, zgodnie z wymogami prawnymi musi być to bowiem zapis jednoznaczny, a ustawodawca do dziś nie potrafi zapisać możliwości scenariuszowego rozwiązywania problemów przestrzennych.

Ryc. 3. Fragment SUiKZP gminy Rokietnica z zastosowaniem przeznaczenia pod Strategiczne Rezerwy Inwestycyjne (tereny R-01XS, R-02XS, R-03XS)

Źródło: Biuro Projektowe Armageddon

W planie miejscowym udaje się natomiast wprowadzać inne mechanizmy. Przykładem tego jest ochrona wartości krajobrazowych, kulturowych. Rysująca się coraz silniej deprecjacja przestrzeni wiejskiej spowodowała przeciw reakcję

ustawodawcy, który dostrzegając konieczność rozszerzenia repertuaru restrykcji przestrzennych wprowadził w ustawie o rewitalizacji zmianę w kształcie dopuszczalnych regulacji planów miejscowych, w szczególności umocowując typologie, rozwiązania materiałowe, kolorystykę, nawet wzorcowe formy. Te elementy, wdrażane przez członków zespołu badawczego jeszcze w ubiegłej dekadzie, kontynuowane do dziś, uległy wzmocnieniu po zmianach ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym literalnie wymieniających możliwość ustalania tych parametrów – nadal jednak uprawnienia urbanistów w tym względzie są nadmiernie ograniczane.

W sferze postulatycznej, niemożliwej do obecnego wdrożenia, pozostają dwa istotne zagadnienia. Jedno z nich to umożliwienie realizacji konkursów urbanistycznych i architektonicznych jako czynników determinujących automatycznie ustalenia zagospodarowania, co pozwoliłoby zdyskontować formułę konkursu jako wyłaniania najlepszego rozwiązania w drodze konfrontacji idei i symulowanych alternatyw. Drugie to fundamentalne założenie korygujące największą patologię systemu planowania przestrzennego w Polsce, to jest powiązanie decyzji o warunkach zabudowy ze SUiKZP. Nie ma tu bowiem sprzeczności czy prawnych dylematów – decyzja o warunkach zabudowy pozostaje prawnym substytutem planu miejscowego, zatem w intencji ustawodawcy (wyciąganej wprost z zapisów ustawy) organy orzekające w sprawach przestrzeni powinny dostrzegać konieczność zgodności decyzji z SUiKZP. Prosta korekta prawa okazuje się jednak pozbawiać samorządy określonych przywilejów i pozamerytoryczne względy przyczyniają się do dalszego pustoszenia przestrzeni.

W obszarze mechanizmów planistycznych zarówno SRI jak SRZZ (skrót wyjaśnione wyżej w tekście) implikują szereg działań projektowych, symulujących skutki oddziaływania. Te wielowariantowe analizy nie są jednak traktowane jako wypracowywanie modelu optymalnego, lecz wypracowywanie modeli równoległych, spośród których wybór nastąpi w odpowiednim momencie rozwoju gminy, niemożliwym do przewidzenia i zarazem określenia warunków brzegowych, koniunktury, kondycji finansowej, możliwości realizacji strategicznych zadań ponadlokalnych itp.

Powyższe dociekania, konieczne ze względu na praktyczny charakter eksperymentów prowadzonych „na żywo”, na rzeczywistych procedurach, wykazały ogromne znaczenie predykcji, a zwłaszcza analityki zaprzęganej do wspomaganie procesów decyzyjnych. Niemniej, pozostając przy aktywności planistycznej (bezpośrednim działaniu kreacyjnym), wymienić należy wdrożenie granic obszaru urbanizacji (w pewnej mierze analogii dla *urban growth boundary*), a także katalogu dopuszczalnych typologii, stanowiącego pochodną analiz wiążących owe typologie z profilem użytkowników, czyli np. relacją między określonym typem zabudowy a określonymi potencjalnymi nabywcami tych nieruchomości i demograficzną dynamiką gminy.

Rozpoznanie form przyrostu wskaźnika zagospodarowania, a zatem efektywności prowadzenia polityki przestrzennej przez gminę Rokietnica na wybranych obszarach, skłoniło do uzupełnienia arsenału narzędzi o model analizy FAST (Barełkowski 2015; Barełkowski i in. 2016b). Punktem wyjścia do nich są analizy demograficzne, nie tylko odzwierciedlające liczbowo procesy społeczne, ale przede wszystkim powiązanie tendencji użytkowania konkretnych przestrzeni z konkretnymi grupami. Z tej zależności generowane są bowiem parametry opisujące chłonność teoretyczną i chłonność rzeczywistą, niezbędne do określenia w ramach procedury analitycznej, w której nie można zignorować przyszłych, choć niepewnych transformacji.

Ocena wielokryterialna stanu aktualności SUiKZP i planów miejscowych (Barełkowski in. 2016a) oraz bazujący na jej ustaleniach bilans terenów przeznaczonych na zabudowę, który umownie zespół badawczy nazywa wielokryterialną analizą chłonności realizowaną w ramach metody P.R.S./FAST Matrix, nie mogą się ograniczać do intuicyjnego, eksperckiego zebrania dostarczonych danych terenowych – muszą dynamicznie prezentować ewentualne fluktuacje form użytkowania i powiązanych z tym ruchów użytkowników przestrzeni. Pozwala to ocenić skutki koncentracji i integracji albo w przeciwnym przypadku rozproszenia i segregacji wiejskich struktur osadniczych. Złożony algorytm reprezentujący procesy rzeczywiste w przestrzeni badane i precyzowane są w ramach parametrów związanych z przyrostem zabudowy, takich jak:

- chłonność obowiązująca i projektowana,
- gęstość rzeczywista i gęstość projektowana,
- wskaźnik urbanizacji obowiązujący i wskaźnik urbanizacji projektowany,
- efektywność urbanizacji.

Odmiernym wątkiem, którego zasygnalizowanie widzi się jako konieczne, jest zagadnienie zróżnicowania typów planów w zależności od podejmowanej problematyki. Mowa tu na przykład o planach sankcjonujących wyłącznie zmiany legislacyjne, czyli aktualizacja dotychczas obowiązujących aktów. Powinno to przecież przebiegać znacznie prościej, sprawniej. Odrębnie traktować należałoby plany ochronne, a odrębnie plany *in cruda radice*, jeszcze inaczej plany dotyczące obszarów cennych pod względem dziedzictwa historycznego – ale wszystko to w jednym zintegrowanym systemie, a nie jak to dziś ma miejsce, w kilku różnych ustawach (Barełkowski i in. 2013).

Skąpość powyższego opisu, podyktowana ograniczoną objętością tekstu, skłania do wypuklenia tego, co w prowadzonych wdrożeniach jest powtarzalnym i kluczowym motywem działania. To swoista pętla logicznych rozpoznań – hipotetycznego programowania przestrzeni, jej form i funkcji, ale też generowanych w ten sposób interakcji. Okazuje się, że obserwowane substandardowe praktyki urbanistyczne wynikają nie tylko z niedostatecznego oparcia procesu decyzyjnego na adekwatnej puli danych analitycznych, ale też na zaniedbanu czy wręcz

zaniechaniu elementów symulujących przyszłe wykorzystanie terenu z próbą określenia parametrów infrastruktury, ruchu kołowego, form związanych z zagospodarowaniem i wreszcie lokalizowanych przestrzennie ludzkich zachowań. Zarówno ocena stanu przestrzeni (a nie tylko ocena aktualności zapisów SUIKZP, jak prymitywizuje to ustawa), analizy, jak i rozwiązania projektowe muszą mieć na uwadze przyszły stan zagospodarowania, w tym jakościowe alternatywy dla interakcji z terenami sąsiednimi lub innymi powiązаныmi funkcjonalnie.

4. Dyskusja o potrzebie sanacji – wnioski i ograniczenia

Naprawa środowiska przestrzennego to proces długotrwały, o ogromnej inercji, w którym nie sposób całkowicie wyeliminować emergentnych czynników deformujących. Programowanie planistyczne zintegrowane z projektowaniem i planowaniem, a także z procesem oceny i analizy traktowanej jako jeden, nierozłączny wątek podbudowujący uzasadnienie decyzji planistycznych, to zdaniem autorów klucz do kreatywnego – a więc pozwalającego na wypuklanie w zwykłe bezdusznych procedurach wątku kulturowego, tożsamościowego – procesu sanacji przestrzeni wiejskiej.

Zaproponowane rozwiązania koncentrują się na obecnie obowiązującym systemie, w którym proces decyzyjny pozostaje silnie odseparowany od skutków wywołanych w przestrzeni, niedostatecznie chroniąc interes publiczny oraz wartości przestrzenne. Są zatem uniwersalnym remedium podatnym na ewentualne zmiany ram prawnych. Zmiany te w dotychczas prezentowanym kształcie Kodeksu urbanistyczno-budowlanego, choć w części podejmowały wątek niedostatku systemu planistycznego w Polsce, pozostawały niesatysfakcjonujące i niejako zapatrzone na nieco archaiczną koncepcję linearnego procesu od zamysłu do decyzji. Jednym z przykładów takiego zrutynizowanego podejścia jest brak dostrzegania znaczenia perspektywy detalu – a zatem znaczenia rozwiązań architektonicznych, skali percypowanej przez użytkownika przestrzeni. Skala ta wykracza bowiem daleko poza oddziaływanie, potocznie widziane jako dbanie o estetykę przestrzeni. Estetyka jest bowiem tylko wartością dodaną, a czynniki ją warunkujące budowane przez skuteczne rozwiązania architektoniczne są konieczne do tego, by wysiłek planistów miał szansę przynieść pozytywny rezultat.

Dotychczasowe propozycje realizowane na szczeblu krajowym nie przezwyciężyły już istniejących problemów, które nagromadziły się przez lata rabunkowej gospodarki przestrzenną i są nieodwracalne. Brakuje strategii leczenia tego, co już dziś jest substandardowe, a przecież zignorowanie tych zjawisk nie pozwoli nowym regulacjom osiągnąć wysokiego poziomu efektywności. Projekt Kodeksu urbanistyczno-budowlanego nie promował rozwiązań scenariuszowych, uelastyczniających funkcjonowanie SUIKZP, nie wprowadzał też rozwiązań honoru-

jących wartości przestrzenne, w tym architektoniczne i urbanistyczne, np. przez sankcjonowanie przeprowadzanych konkursów, a nawet właściwej kolejności prowadzenia kroków zmierzających do podjęcia ustaleń przestrzennych.

Skutki prowadzonych eksperymentów z rozwiązaniami planistycznymi nasuwają dość oczywiste wnioski możliwe do realizowania na szczeblu indywidualnych praktyk bądź to zespołów planistycznych, bądź gmin. Potrzeba tu jednak woli i zrozumienia dla zwiększonego wysiłku po stronie wszystkich interesariuszy takich procesów. Autorzy na podstawie doświadczeń praktycznych, wdrożeniowych formułują zatem sześć wniosków poddawanych pod dyskusję odbiorcy:

1. Istnieje potrzeba wyższego stopnia integracji regulacji przestrzennych różnych szczebli, jednak ze zrozumieniem nie tylko nadrzędności np. planów wojewódzkich, ale ze świadomością, że studia i plany miejscowe lepiej, szczegółowiej rozpoznają materię lokalną (dokumenty powinny być zatem bardziej zintegrowane niż *stricte* hierarchiczne).
2. Kluczową kwestią jest wprowadzenie stałego, ciągłego monitoringu (a nie tylko raz na kadencję władz samorządowych).
3. Istotą jest wprowadzenie oceny uwarunkowań przestrzennych i kierunków, wspartej bogatą, wielowątkową analityką, zanim przystąpi się do wykonania zmian SUiKZP.
4. Ocena powinna prowadzić do sprecyzowania (i wyeksplikowania) celów działań przestrzennych, a ustawa powinna definiować narzędzia regulacyjne, tak by cele dawało się realizować (np. ochrona krajobrazu, ograniczenia materiałowe, ograniczenia jakościowe, typologiczne odnośnie architektury, wprowadzenie obowiązku stosowania elementów kulturowo utrwalonych – ciągłość kulturowa itp.).
5. Partycypacja powinna koncentrować się także na publicznym zdefiniowaniu celów – w tej sferze procedura planistyczna unikałaby paraliżu spowodowanego przez ewentualne kontestowanie rozwiązań.
6. Regulacje planistyczne powinny każdorazowo wynikać z holistycznego ujęcia obejmującego szeroką perspektywę, ale równocześnie uznawać odmienne cele planowania w obszarach o odmiennej charakterystyce (można to zilustrować przez przykład planów ochronnych, które powinny mieć odrębną skonstruowaną procedurę, uproszczoną, by szybciej doprowadzać do skutecznej osłony wrażliwych obszarów; inny sposób precyzowania ustaleń w SUiKZP – jako dokumentu szczegółowego).

Literatura

- Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ABW), 2005, *Korupcja w Polsce – próba analizy zjawiska*, Raport Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Warszawa.
- Barełkowski R., 2005, *Web-based social participation in the process of town planning*, [w:] Duarte J.P., Ducla-Soares G., Zita Sampaio A. (red.), *Digital Design: The Quest for New Paradigms*, Technical University of Lisbon, Lisbon: 557–564.
- Barełkowski R., 2008, *Web-based support for social participation and education in planning procedures*, [w:] Muylle M. (red.), *Architecture in „Computro”*, University College of Antwerpen, College of Design Sciences, The Higher Institute of Architectural Sciences, Antwerp: 823–828.
- Barełkowski R., 2009, *Prawo – czynnik instrumentalizacji przestrzeni*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Międzyuczelniana: „Krajobrazy Europy. Gospodarka planowa czy generowanie chaosu?”, Panel 1, „Krajobraz jako celowy czy „uboczny produkt” działalności architekta i planisty”: III konferencja z cyklu „Oblicza równowagi”, Politechnika Wrocławska, Wrocław.
- Barełkowski R., 2012, *The Edge of the [dis]Order*, [w:] Pacetti M., Passerini G., Brebbia C.A., Latini G. (red.), *The Sustainable City VII. Urban Regeneration and Sustainability*, „WIT Transactions on Ecology and the Environment”, 155, Wessex Institute of Technology, WIT Press, Southampton & Boston: 759–770.
- Barełkowski R., 2014, *Strategies for identity of sustainable suburbs*, [w:] Marchettini N., Brebbia C.A., Pulselli R., Bastianoni S. (red.), *The Sustainable City IX. Urban Regeneration and Sustainability*, „WIT Transactions on Ecology and the Environment”, 191, Wessex Institute of Technology, WIT Press, Southampton & Boston: 667–679.
- Barełkowski R., 2015, *FAST Matrix – depicting the time-related aspect of urban development*, [w:] Brebbia C.A., Flores-Escobar W.F. (red.), *The Sustainable City X. Urban Regeneration and Sustainability*, „WIT Transactions on Ecology and the Environment”, 194, Wessex Institute of Technology, WIT Press, Southampton & Boston: 3–10.
- Barełkowski R., Barełkowska K., 2003, *Struktura metody planowania przestrzennego P.R.S. – podstawy teoretyczne*, [w:] Barełkowski R. (red.), *Przestrzeń architektury a przestrzeń kulturowa*, Ośrodek Wydawnictw Naukowych, Poznań: 7–22.
- Barełkowski R., Barełkowska K., Chlasta L., Wardęski Ł., 2013, *Plany ochronne – narzędzie zachowania walorów krajobrazowych*, [w:] Barełkowski R. (red.), *Harmozowanie przestrzeni. Perspektywy, studia, interwencje*, Wydawnictwo Exemplum, Poznań: 137–147.
- Barełkowski R., Wardęski Ł., Wojtyra B., 2016a, *Metodologiczne i praktyczne aspekty oceny aktualności studium i planów miejscowych na rzecz kreacji polityki przestrzennej = Methodological and Practical Aspects of the Assessment of Validity of Development Study for Creation of Spatial Policy*, „Przestrzeń i Forma”, 28, Szczecin: 143–164.
- Barełkowski R., Barełkowska K., Chlasta L., Janusz J., Wardęski Ł., 2016b, *Czasoprzestrzeń miasta. FAST: rozpoznanie i planowanie dla zrównoważonego rozwoju*, „Przestrzeń i Forma”, 25, Szczecin: 151–186.
- Borkowski Z.H., 2011, *Metoda badania marginalności obszarów wiejskich*, „Barometr Regionalny”, 3(25): 7–12.

- Brzeziński C., 2013, *Wybrane problemy planowania przestrzennego w Polsce*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Oeconomica”, 289: 105–114.
- Czarnik Z., 2010, *Istota i zakres władztwa planistycznego gminy*, „Administracja: Teoria, Dydaktyka, Praktyka”, 3(20): 5–30.
- Górecki J., 2015, *Wybrane problemy rozwoju i transformacji rolnictwa*, „Problemy Rolnictwa Światowego. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”, 15(XXX), 1/2015: 33–38.
- Hajduk S., Baran A., 2013, *Planowanie przestrzenne gmin a proces inwestycyjny – zagadnienia problematyczne*, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, 2/62: 117–129.
- Izdebski H., Nielicki A., Zachariasz I., 2007, *Zagospodarowanie przestrzenne. Polskie prawo na tle standardów demokratycznego państwa prawnego*, Raport Sprawne Państwo, Program Ernst & Young, Warszawa.
- Kolipiński B., 2014, *Planowanie przestrzenne w Polsce w minionym 25-leciu*, „Mazowsze. Studia Regionalne”, 15: 109–118.
- Kowalik T., 2000, *Współczesne systemy ekonomiczne. Powstanie, ewolucja, kryzysy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. L. Koźmińskiego, Warszawa.
- Kowalik T., 2001, *Spoleczne aspekty transformacji a rola państwa*, „Gospodarka Narodowa”, 9: 28–47.
- Kowalik T., 2007, *Polska transformacja a nurty liberalne*, „Ekonomista”, 6: 781–797.
- Ministerstwo Infrastruktury i Budownictwa (MliB), 2016, *Problemy w dziedzinie planowania przestrzennego*, Materiał informacyjny na posiedzenie Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej w dniu 11 maja 2016 roku, Warszawa.
- Najwyższa Izba Kontroli (NIK), 2011, *Informacja o wynikach kontroli realizacji zadań w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego przez organy administracji rządowej i jednostki samorządu terytorialnego*, Departament Środowiska, Rolnictwa i Zagospodarowania Przestrzennego, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa.
- Najwyższa Izba Kontroli (NIK), 2016, *Informacja o wynikach kontroli. System gospodarowania przestrzenią gminy jako dobrem publicznym*, Departament Infrastruktury, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa.
- Raport o ekonomicznych stratach i społecznych kosztach niekontrolowanej urbanizacji w Polsce*, 2013, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Schoemaker P.J.H., 1995, *Scenario planning: a tool for strategic thinking*, „Sloan Management Review”, 36(2), Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Mass: 25–40.
- Szwajdler W. (red.), 2013, *Aspekty prawne planowania i zagospodarowania przestrzennego*, LEX Wolters Kluwer Polska SA, Warszawa.
- Śleszyński P., Komornicki T., Solon J., Więckowski M., 2012, *Planowanie przestrzenne w gminach*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa.
- Wojtyra B., 2017, *Zasoby lokalne w planowaniu przestrzennym centrum wsi – studium przypadku Rokietnicy*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 45: 125–140.
- Woźniak M., 2015, *Ład przestrzenny jako paradygmat zrównoważonego gospodarowania przestrzenią*, „Białostockie Studia Prawnicze”, 18: 167–182.

Zagóra-Jonszta U., 2017, *Polscy ekonomiści o przebiegu i skutkach transformacji*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 316: 208–219.

Akty prawne

Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U., 2017, poz. 1073, z późn. zm.).

Ustawa z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji (Dz.U., 2017, poz. 1023, z późn. zm.).

PROGRAMMING OF RURAL SPACE SANATION. AUTHOR PLANNING MECHANISMS FOR SUSTAINABLE SHAPING OF RURAL AREAS

Abstract: In the first part of the paper, the authors diagnose problems of spatial planning process in Poland being the result of the implementation of effective law. They identify how practice affected by this law generates land use conditions in the rural space. Common situation is that there is apparent lack of integration of planning and strategic documents affecting spatial policies within one territorial unit (commune) and their execution. This deficiency along with inefficient regulations are exploited and in conjunction with other phenomena like increased and uncontrolled development pressure (e.g. by property owners), particularization of prioritization in issuing administrative decisions related to land use, predatory economy of agricultural land, produce unsatisfactory qualities of the built environment. Also, social participation in spatial planning system is often limited and doesn't meet specific objectives.

In the second part, the authors use case studies in order to propose the method applied, as a part of research and related experiment, to the planning process. This study is immersed in particular, practical experience. The method encompasses: scenario-based approach (as part of the P.R.S. method), monitoring and evaluation of spatial policy in communes, introduction of multi-criteria analyses. These mechanisms allow for allowing to identify and understand the conditions and background of activities for spatial policy and aim to improve planning documents.

In the summary, the authors construct a list of recommendations regarding programming of rural development planning. They emphasize the need for a stronger integration of spatial regulation on different levels of management of planning process. They postulate to amplify the integration of planning documents even if it means some degree of reorientation of initially stipulated hierarchy. One of key issues is the introduction of constant and continuous monitoring of spatial policy, preceding decision-making. The solution could be seen as a multi-criteria assessment of spatial conditions and directions, development studies should be based on. Public participation is depicted also as integrated and permeate community share in decision-making focused on clearly defined objectives, countering the conflicts arising from particularism of inhabitants. Authors attempt to define their interpretation of holistic approach to planning studies and documents using

broad perspective, with recognition of necessity to acknowledge the uniqueness of every area or site, resulting in respecting different characteristics by relevant establishing of different planning objectives.

Keywords: spatial planning, rural areas, strategic investment resources, FAST method.

Dr hab. inż. arch. Robert Barełkowski, prof. nadzw. ZUT
Zakład Projektowania Zintegrowanego
Katedra Projektowania Architektonicznego
Wydział Budownictwa i Architektury
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny
e-mail: robert@armageddon.com.pl

Mgr inż. Bartosz Wojtyra
Zakład Gospodarki Żywnościowej i Wsi
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: bwojtyra@amu.edu.pl

Anna Majchrowska, Elżbieta Papińska

AUDYT KRAJOBRAZOWY NARZĘDZIEM INNOWACJI SPOŁECZNEJ

Zarys treści: W artykule zaprezentowano zagadnienia dotyczące wprowadzania procedury audytu krajobrazowego, wynikającego z przyjęcia przez Polskę Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Autorki za wiodące zagadnienie uznały partycypację społeczną i jej rolę podczas wdrażania audytu. Dokonano oceny procedury partycypacji społecznej w dwóch wariantach, wynikającej z obowiązujących przepisów prawnych oraz zaproponowanej w metodyce wykonywania audytu. Wnioski z przeprowadzonej oceny pozwalają stwierdzić, że tak nowatorskie narzędzie jak audyt może okazać się niewykorzystaną szansą na wprowadzenie ważnej społecznej innowacji.

Słowa kluczowe: Europejska Konwencja Krajobrazowa, audyt krajobrazowy, partycypacja społeczna, innowacje społeczne, ocena partycypacji społecznej.

1. Wprowadzenie

W 2015 roku do przepisów prawnych regulujących procedury planowania i zagospodarowania przestrzennego w Polsce wprowadzono pojęcie audytu krajobrazowego¹. Jest on konsekwencją ratyfikowania przez Polskę *Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*² i przyjęcia *Ustawy z dnia 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu*³. Z artykułu 38a *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* wynika, że audyt krajobrazowy sporządzany jest dla obszaru województwa nie rzadziej niż raz na 20 lat. Istotą audytu krajobrazowego zawartą w pkt. 2 art. 38a, jest identyfikacja krajobrazów występujących na całym obszarze województwa, określenie ich cech charakterystycznych oraz dokonanie oceny ich wartości. Prace prowadzone podczas audytu powinny doprowadzić do delimitacji krajobrazów priorytetowych,

¹ *Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz.U., 2015, poz. 199, z późn. zm.), (Dz.U., 2017.0.1073 tekst jednolity), art. 38a.

² *Europejska Konwencja Krajobrazowa* (Dz.U., 2006, nr 14, poz. 98).

³ Dz.U., 2015, poz. 774 i 1688.

czyli obszarów szczególnie cennych dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe⁴.

Celem prezentowanego artykułu jest przybliżenie czytelnikowi problematyki dotyczącej audytu krajobrazowego, jego rodowodu wynikającego z Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, a przede wszystkim zwrócenie uwagi na szczególną rolę partycypacji społecznej w procesie wykonywania audytu. Zaproponowana w audycie procedura partycypacji społecznej została oceniona za pomocą metody opracowanej i zastosowanej przez Conrad i in. (2011), do ewaluacji udziału społeczeństwa w opracowaniach o charakterze audytów krajobrazowych w krajach wdrażających Europejską Konwencję Krajobrazową. Autorki próbują wykazać, że audyt krajobrazowy może stać się narzędziem innowacji, gdyż w dotychczasowym procesie planowania przestrzennego, konsultacje społeczne nie były tak znaczące i wymagane, jak ma to miejsce podczas sporządzania audytu krajobrazowego.

2. Europejska Konwencja Krajobrazowa

Europejska Konwencja Krajobrazowa jest jedyną wielostronną umową międzynarodową, w całości poświęconą krajobrazom. Została sporządzona pod auspicjami Rady Europy i 20 października 2000 roku, we Florencji, przedłożono ją do podpisu krajom członkowskim. Polska podpisała Europejską Konwencję Krajobrazową 21 grudnia 2001 roku i po ratyfikowaniu umowy przez Sejm, weszła ona w życie 1 stycznia 2005 roku.

Głównym celem Europejskiej Konwencji Krajobrazowej jest promowanie ochrony, zarządzania i planowania krajobrazu oraz organizacja współpracy i wymiany doświadczeń związanych z tematyką krajobrazową. W preambule Konwencji podkreślono znaczenie krajobrazu jako dobra wspólnego i ważnego czynnika jakości życia ludzi. Uznano krajobraz za podstawę formowania się lokalnych społeczności (kultur), składnik dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz europejskiej tożsamości. W obliczu narastających, często negatywnie ocenianych przemian krajobrazowych w Europie, Konwencja ma zapewnić utrzymanie wysokiej jakości krajobrazu i odgrywanie aktywnej roli społeczności w jego kształtowaniu, szczególnie na poziomie regionalnym i lokalnym, gdyż jest to jednocześnie ich prawo i obowiązek⁵. Według M. Jones'a i M. Stenseke (2011), Konwencja wpisuje się w aktywność Rady Europy służącą wzmocnieniu demokracji, dzięki wspieraniu udziału społeczeństwa w działaniach, których podmiotem jest krajobraz.

⁴ <http://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/identyfikacja-i-ocena-krajobrazow> (dostęp: 28.09.2017).

⁵ *Europejska Konwencja Krajobrazowa* (2006). Preambuła.

Europejska Konwencja Krajobrazowa wprowadza wiele nowych aspektów do problematyki ochrony, zarządzania i planowania krajobrazu. Pierwszym z nich jest definicja krajobrazu zawarta w Konwencji: „fragment powierzchni ziemi, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub antropogenicznych”, w której połączono szereg ujęć problematyki krajobrazowej: fizycznogeograficzne, kulturowe, semiotyczne, estetyczne, historyczne, systemowe (Tress, Tress 2001; Myga-Piątek 2001, 2012; Plit 2011). W Konwencji, prawdopodobnie pierwszy raz w akcie normatywnym, przeniesiono punkt ciężkości znaczenia terminu krajobraz z materialnej warstwy krajobrazu w stronę subiektywnego, zmysłowego odbierania i praktycznego doświadczenia krajobrazu przez ludzi, żyjących w nim na co dzień (Olwig 2007). Po drugie, Konwencja dotyczy wszystkich krajobrazów zarówno tych uznawanych za cenne i rzadkie, jak i pospolitych czy nawet zdegradowanych, gdyż każdy krajobraz jest środowiskiem życia określonych społeczności i wpływa na jakość ich życia. Po trzecie, jak wynika z definicji krajobrazu oraz zalecanych sposobów implementacji Konwencji, umowa wyznaczyła szczególną rolę partycypacji społecznej w problematyce krajobrazowej i zasadzie subsydiarności wymagającej, by ochrona, zarządzanie i planowanie krajobrazu odbywały się jak najbliżej miejsca i społeczności, której dotyczy (Jones, Stenseke 2011).

Wdrażanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej polega na stosowaniu przez państwa-sygnatariuszy ogólnych i szczególnych środków, określonych w art. 5 i 6 Konwencji. Państwa sygnatariusze podejmują się:

- prawnie uznać krajobraz za ważny element otoczenia ludzkiego, wyraz zróżnicowania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz podstawę tożsamości społecznej,
- ustanowić i wdrażać politykę krajobrazową, mającą na celu ochronę krajobrazu, zarządzanie nim i jego planowanie,
- ustanowić procedury udziału społeczeństwa, władz lokalnych i regionalnych oraz innych zainteresowanych grup w działaniach na rzecz krajobrazu,
- uwzględnić krajobraz we wszelkich politykach sektorowych, mających bezpośredni i pośredni wpływ na krajobraz.

Sygnatariusze zobowiązują się także podnosić świadomość wszystkich grup społecznych na temat wartości i roli krajobrazów, zachodzących w nich zmian oraz promować formalną edukację krajobrazową na różnych szczeblach i wspierać współpracę międzynarodową w tym zakresie. Deklarują przy społecznym udziale identyfikację krajobrazów na całym terytorium kraju, określenie i przeanalizowanie ich charakteru oraz czynników przyczyniających się do ich zmiany, następnie ocenę zidentyfikowanych krajobrazów oraz zdefiniowanie celów (standardów) jakości krajobrazów.

3. Audyt krajobrazowy

Audyt krajobrazowy jest w Polsce nowatorskim przedsięwzięciem, mającym na celu zidentyfikowanie krajobrazów na całym obszarze kraju i pogłębienie wiedzy o lokalnym krajobrazie oraz jego roli w poprawie jakości życia. Poza identyfikacją krajobrazów, audyt ma za zadanie doprowadzić do wyróżnienia krajobrazów priorytetowych oraz wskazać zagrożenia dla możliwości zachowania wartości krajobrazów, zwłaszcza tych priorytetowych. Niezwykle ważnym zadaniem stawianym przed sporządzającymi audyt jest konieczność przedstawienia rekomendacji i wniosków dotyczących kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych. Efektem przeprowadzonych prac ma być także możliwość wskazania tych obszarów, które powinny zostać objęte ochroną i wskazanie formy tej ochrony. Także dziedzictwo kulturowe powinno zostać uwzględnione m.in. w postaci wskazań lokalnych form architektonicznych zabudowy w obrębie krajobrazów priorytetowych (ryc. 1).

W punkcie 6 art. 38a *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*⁶ znajduje się delegacja do przepisów wykonawczych, w których powinny zostać uwzględnione wytyczne dotyczące zakresu oraz metodyki sporządzania audytu krajobrazowego, w tym:

- klasyfikacji krajobrazów opracowanej w oparciu w szczególności o takie kryteria, jak charakter dominujących w krajobrazie czynników, rzeźba terenu i pokrycie terenu,
- sposób oceny zidentyfikowanych krajobrazów oraz wskazywania krajobrazów priorytetowych,
- sposób uwzględnienia w audycie krajobrazowym obiektów, w tym krajobrazów wpisanych na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, obszarów Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO (MaB), parków narodowych, rezerwatów i innych form ochrony przyrody wskazanych w *Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody*⁷ oraz zabytków objętych ochroną i opieką w myśl *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*⁸.

W wyniku szerokiej dyskusji naukowej prowadzonej między innymi na konferencjach organizowanych przez Generalną Dyрекcyję Ochrony Środowiska oraz Polską Asocjacje Ekologii Krajobrazu i środowiska akademickie, interdyscyplinarne grono ekspertów opracowało założenia metodyki sporządzania audytu krajobrazowego⁹. Założenia te zostały poddane weryfikacji poprzez przetestowa-

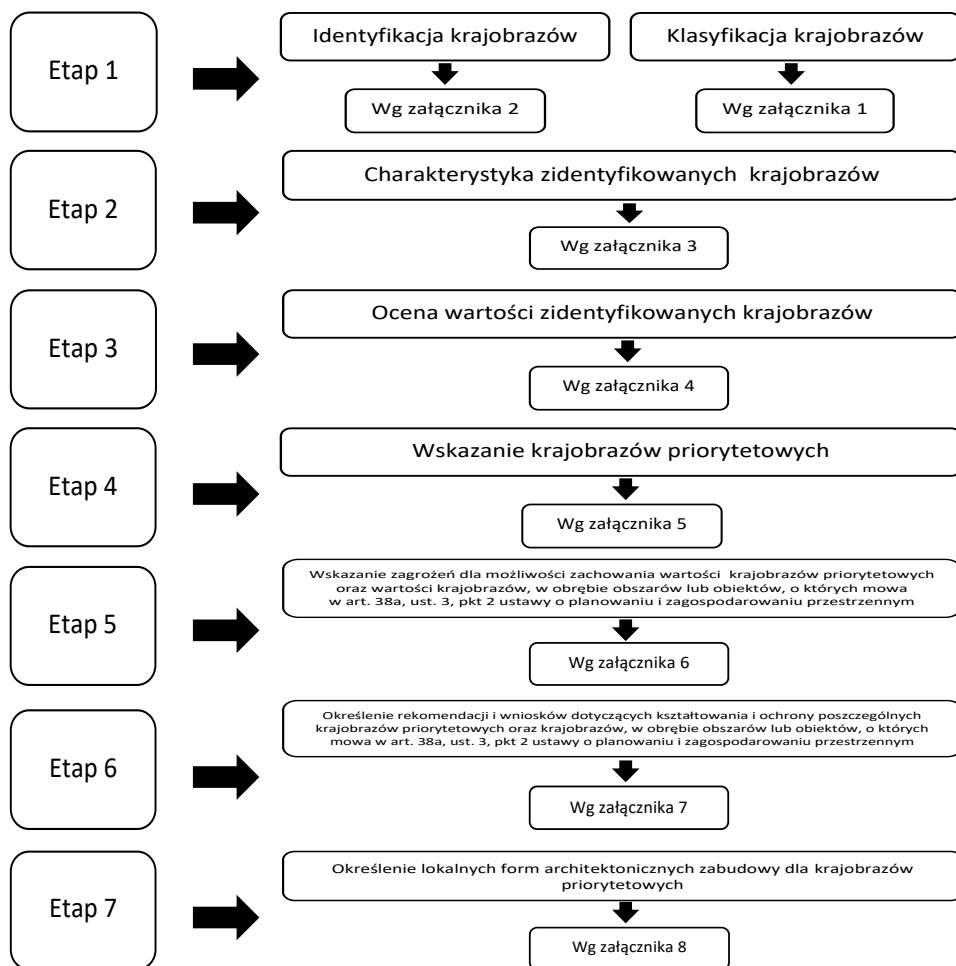
⁶ *Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz.U., 2015, poz. 199, z późn. zm.), (tekst jednolity: Dz.U., 2017.0.1073), art. 38a, pkt 6.

⁷ Dz.U., 2004, nr 92, poz. 880, z późn. zm.

⁸ Dz.U., 2003, nr 162, poz. 1568.

⁹ J. Solon, T. Chmielewski, U. Myga-Piątek, M. Kistowski (2014, zadanie III.1).

nie zaproponowanej metodyki na audycie wykonanym przez zespół kierowany przez U. Mygę-Piątek dla 4 gmin województwa śląskiego. Wyniki tego eksperymentu zostały opublikowane w raporcie „Sporządzenie audytu krajobrazowego – testowanie metodyki identyfikacji i oceny krajobrazu”¹⁰ i posłużyły do wprowadzenia korekt w proponowanej wcześniej metodyce. Na tej podstawie został przygotowany projekt rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych¹¹.

Ryc. 1. Schemat postępowania w trakcie prowadzenia audytu krajobrazowego

Źródło: Projekt rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych z 23.03.2018 r.

¹⁰ http://archiwum.mos.gov.pl/g2/big/2015_12/8dbeb073d5e56e329d5b3963ec3f6c55.pdf (dostęp: 3.01.2018).

¹¹ Aktualna wersja projektu rozporządzenia pochodzi z 23.03.2018 r.

4. Partycypacja społeczna w audycie krajobrazowym w krajach europejskich

W nawiązaniu do zawartej w Konwencji definicji krajobrazu, tradycyjna rola specjalistów z różnych dziedzin (m.in. architektury krajobrazu, geografii, ekologii krajobrazu) w identyfikowaniu i analizowaniu krajobrazów, powinna zostać uzupełniona o wiedzę, doświadczenie i ocenę społeczności zamieszkujących dany obszar. Udział społeczeństwa jest kluczowy w identyfikowaniu wielu szczegółowych, często niematerialnych cech krajobrazów i wartości, których nie można określić nawet na podstawie prac terenowych. Dla zidentyfikowanych krajobrazów należy sformułować cele (standardy) jakości krajobrazu, które będą odzwierciedlać potrzeby i wartości (aspiracje) społeczności związanych z tymi krajobrazami, czyli będą określać jakie krajobrazy chcą mieć ich mieszkańcy (Nogué i in. 2010). Oba te działania służące wdrożeniu Konwencji, czyli identyfikacja, charakterystyka i ocena krajobrazów oraz określenie celów jakości krajobrazu, oparte w szerokim zakresie na partycypacji mieszkańców, mają przyczynić się do powstania zaangażowania i poczucia współodpowiedzialności lokalnej społeczności za zarządzanie i planowanie swojego krajobrazu (Nogué, Sala 2006).

Konwencja jednoznacznie zobowiązuje sygnatariuszy do szerokiego udziału społeczeństwa we wdrażaniu konwencji i we wszelkich działaniach dotyczących krajobrazów, w tym w identyfikowaniu i ocenianiu krajobrazów, czyli odpowiedniku audytu krajobrazowego. W praktyce, poszczególne państwa w bardzo różnym zakresie i na różnorodne sposoby uwzględniają partycypację społeczną (Jones, Stenseke 2011).

A. Butler i U. Berglund (2014) krytycznie ocenili stosowane procedury udziału społeczeństwa w Wielkiej Brytanii, ojczyźnie tzw. Oceny Charakteru Krajobrazu (*Landscape Character Assessment – LCA*), najbardziej znanej metody identyfikacji i oceny krajobrazu, adaptowanej w kilku innych krajach (Majchrowska 2006). Przeanalizowano 52 opracowania LCA wykonane w latach 2007–2011, czyli w ciągu pięciu lat od przyjęcia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej przez Wielką Brytanię. Stwierdzono, że w 28 przypadkach wykorzystano jakiekolwiek formy partycypacji społecznej, ale tylko w 14 uwzględniono udział mieszkańców i lokalnych władz (*community of place*). Ogółem, udział społeczeństwa w procedurze Oceny Charakteru Krajobrazu podzielono na dwa rodzaje partycypacji: (1) która dostarczyła informacji o krajobrazach oraz (2) w wyniku której otrzymano zwrotną informację o sporządzonych przez zespoły specjalistów analizach zasięgu, charakteru i wartości krajobrazów. W kilku przypadkach ocena opracowań eksperckich przez mieszkańców i inne zainteresowane społeczności wpłynęła na dalsze prace nad zawartością LCA.

E. Conrad i in. (2011) ocenili praktyki włączania społeczeństwa w procedury identyfikacji i oceny krajobrazu w Wielkiej Brytanii, Norwegii, Słowacji i na Malcie. W ocenie uwzględniono 5 kryteriów: zakres udziału społeczeństwa, reprezentatywność jednostek i grup biorących udział, etap procedury, na którym włączono społeczeństwo, ułatwienia organizacyjne partycypacji, wpływ partycypacji na podjęte decyzje. Za każde z kryteriów można było uzyskać od 1 do 5 punktów (tab. 1). Najwyżej oceniono udział społeczeństwa w Norwegii i Słowacji, a najslabiej na Malcie. Do słabych stron zaliczono niewielki zakres partycypacji ograniczony do konsultacji, w mniejszym stopniu do opracowania wyników. Przeanalizowane przypadki nie zostały uznane za w pełni partycypacyjne, lecz za opracowania eksperckie tylko w niewielkim stopniu uwzględniające opinie społeczeństwa i to ograniczone do końcowych etapów opracowania. Konsultacje były źle zorganizowane, brakowało informacji o ich zwołaniu. W rezultacie materiały uzyskane w trakcie konsultacji w niewielkim stopniu kształtowały końcową formę opracowań.

Tabela 1. Parametry oceny partycypacji społecznej w audycie krajobrazowym

Kryteria oceny	Liczba punktów				
	1 pkt	2 pkt	3 pkt	4 pkt	5 pkt
Zakres zaangażowania społecznego	Informowanie mieszkańców o audycie	Konsultacje społeczne w celu potwierdzenia pracy specjalistów	Konsultacje społeczne w celu uzupełnienia pracy specjalistów	Aktywny udział mieszkańców w zbieraniu danych	Aktywny udział mieszkańców w formułowaniu zakresu i metod prac
Reprezentatywność uczestników	Niekontrolowana grupa uczestników	Część uczestników zaproszona do udziału, ale silna nierównowaga między reprezentantami grup i indywidualnymi uczestnikami/ ograniczone elementy stratyfikacji w doborze uczestników	Część uczestników zaproszona do udziału, równowaga między reprezentantami grup i indywidualnymi uczestnikami/więcej elementów stratyfikacji w doborze uczestników	Dołożono starań, by uczestnicy reprezentowali różne grupy społeczne	Dołożono starań, by uczestnicy reprezentowali różne grupy społeczne wraz z grupami marginalizowanymi

Tabela 1 cd.

Kryteria oceny	Liczba punktów				
	1 pkt	2 pkt	3 pkt	4 pkt	5 pkt
Czas (trwania)	Udział na etapie wniosków	Udział w analizowaniu rezultatów i opracowywaniu schematów charakterystyk krajobrazów	Udział w zbieraniu danych w terenie	Udział w pracach kameralnych	Udział w audycie od początku do końca
Wygoda uczestników	Ogólne ogłaszanie, informacje znajdujące osoby zainteresowane partycypacją	Ludzie informowani indywidualnie lub przez reprezentantów grup	Ludzie informowani o konsultacjach wieloma metodami	Specjalne środki, by ułatwić udział (np. maile z informacjami, ankiety dla osób nie mogących przyjść na konsultacje)	Udział społeczeństwa branżowego pod uwagę przy ustalaniu sposobów partycypacji
Wpływ na efekty	(Prawie) brak wpływu na proces i wyniki – ograniczony zakres partycypacji i odzew społeczny	Wpływ ograniczony do potwierdzenia wyników prac specjalistów	Wpływ polegający na uwzględnieniu opinii (percepcji) ludzi w wynikach	Wpływ polegający na bezpośrednim przyczynianiu się do procesu identyfikacji i charakterystyki oraz oceny krajobrazu	Fundamentalny wpływ procesu partycypacji na określenie zakresu i treści opracowania identyfikacji i charakterystyki oraz oceny krajobrazu

Źródło: E. Conrad i in. (2011).

Pozytywny przykład wykorzystania partycypacji społecznej w identyfikacji i charakterystyce krajobrazów pochodzi z Katalonii. W trakcie opracowania Katalogu krajobrazów Katalonii stosowano zróżnicowane metody aktywizowania i angażowania społeczeństwa, tj. telefoniczne i osobiste ankiety, komputerowe kwestionariusze, wywiady i warsztaty z indywidualnymi mieszkańcami i z reprezentantami grup mieszkańców, dyskusje w grupach oraz ogólne zebrania mieszkańców. W partycypację angażowano nie tylko mieszkańców, lecz

także lokalne samorządy, zawodowe towarzystwa branżowe, związki zawodowe, organizacje turystyczne, instytucje naukowe i inne (Nogué i in. 2010). Metody partycypacji społecznej uwzględnione były na wszystkich etapach opracowania katalogów, czyli od identyfikacji i charakterystyki krajobrazów po ustalenie środków i działań służących osiągnięciu Celów Jakości Krajobrazu (tab. 2).

Tabela 2. Charakterystyka metod partycypacji stosowanych przy opracowaniu Katalogów krajobrazów Katalonii

Metoda partycypacji	Typ uczestnika	Etap opracowania Katalogu krajobrazów
Wywiad telefoniczny	Indywidualny	Identyfikacja, charakterystyka i ocena krajobrazu
Ankieta	Indywidualny	Identyfikacja, charakterystyka i ocena krajobrazu
Konsultacje internetowe	Indywidualny	Identyfikacja, charakterystyka i ocena krajobrazu, określanie Celów Jakości Krajobrazu
Wywiad	Indywidualny, reprezentanci grup interesów	Identyfikacja, charakterystyka i ocena krajobrazu
Grupy dyskusyjne	Reprezentanci grup interesów	Ocena krajobrazu, określanie Celów Jakości Krajobrazu
Warsztaty z reprezentantami grup	Reprezentanci grup interesów	Określanie Celów Jakości Krajobrazu i ustalanie środków i działań służących ich osiągnięciu
Warsztaty z indywidualnymi mieszkańcami	Indywidualni	Ocena krajobrazu, określanie Celów Jakości Krajobrazu, ustalanie środków i działań służących ich osiągnięciu
Zebrania uczestników	Indywidualny, reprezentanci grup interesów	Identyfikacja, charakterystyka i ocena krajobrazu

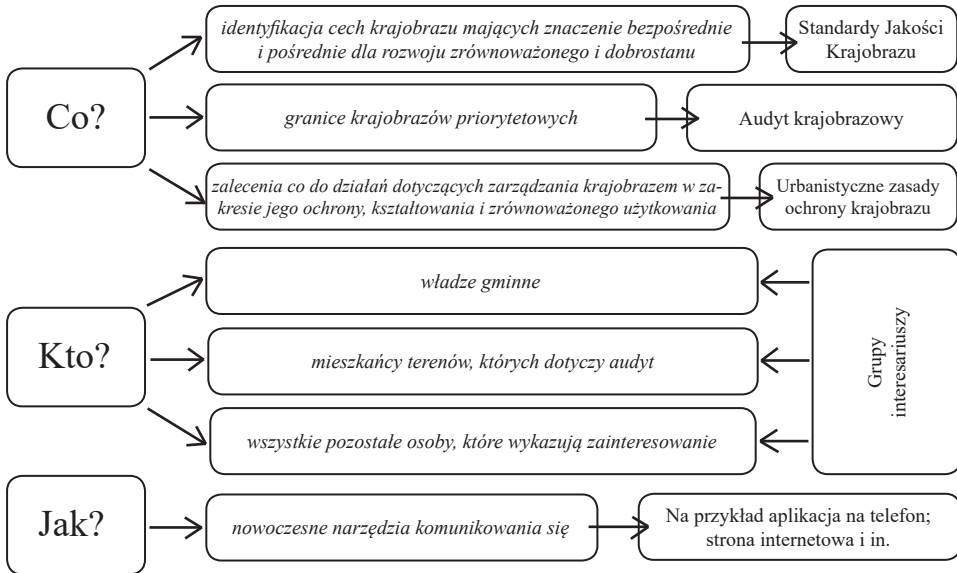
Źródło: J. Nogué i in. (2010).

5. Partycypacja społeczna w audycie krajobrazowym w Polsce

W nawiązaniu do zaleceń wynikających z zapisów zawartych w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej dotyczących znaczącego udziału społeczeństwa w pracach związanych z wykonywaniem audytu krajobrazowego, zostały przygotowane wytyczne dotyczące zakresu i tematyki konsultacji społecznych¹². Podobnie jak w innych krajach europejskich, mają one dotyczyć w szczególności następujących zadań (ryc. 2):

¹² J. Solon (2014, zadanie III.2).

- 1 – identyfikacji cech krajobrazu mających znaczenie bezpośrednie i pośrednie dla rozwoju zrównoważonego i dobrostanu społeczeństwa (*landscape services*);
- 2 – delimitacji granic krajobrazów priorytetowych;
- 3 – zaleceń co do działań dotyczących zarządzania krajobrazem w zakresie jego ochrony, kształtowania i zrównoważonego użytkowania.

Ryc. 2. Schemat konsultacji społecznych w audycie krajobrazowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Solon (2014)

Wykonawcy audytu dostali bardzo precyzyjnie przygotowany materiał, dotyczący zarówno zakresu, jak i sposobu przeprowadzania partycypacji społecznych, uwzględniający różnice wynikające ze specyfiki poszczególnych zadań. Przedmiot i metody konsultacji społecznych w każdym z trzech zadań w syntetyczny sposób zestawiono w tabeli 3.

W przywoływanym opracowaniu, dotyczącym partycypacji społecznej w trakcie wykonywania audytu (Solon 2014), znalazły się także propozycje szczegółowych rozwiązań włączania ludności w proces konsultacji¹³. Jednym z proponowanych narzędzi jest portal internetowy umożliwiający uzyskanie opinii na temat walorów i wartości krajobrazów. W celu pozyskania jak największej liczby osób biorących udział w konsultacjach, proponowana aplikacja ma charakter plebiscytu-konkursu, w którym można brać udział jako mieszkaniec bądź turysta. W konkursie przywiduje się część obowiązkową i fakultatywną. Obowiązkowa dotyczy wyboru najcenniejszych krajobrazów naturalnych

¹³ J. Solon (2014, zadanie III.2).

Tabela 3. Zestawienie wytycznych dotyczących realizacji konsultacji społecznych podczas prac nad audytem krajobrazowym

Etapy partycypacji	Zadanie 1	Zadanie 2	Zadanie 3
Termin rozpoczęcia	Wraz z rozpoczęciem audytu	Po wstępnym wytypowaniu krajobrazów priorytetowych	Po opracowaniu wstępnych wytycznych urbanistycznych
Zagadnienia	a/ edukacja dotycząca zagadnień krajobrazowych i Standardów Jakości Krajobrazu; b/ opinie od każdego kto chce je wyrazić; c/ synteza materiału; d/ właściwe konsultacje z grupami interesariuszy	a/ zasadność wyboru określonych krajobrazów priorytetowych; b/ uszczegółowienie przebiegu granic tych krajobrazów (fakultatywnie)	a/ zasadność przyjętych rozwiązań; b/ identyfikacja tych, którzy zyskują oraz tych, którzy tracą w wyniku przyjęcia urbanistycznych zasad ochrony krajobrazu
Sposoby i narzędzia	Zagadnienia a i b – ankiety i portal internetowy; Zagadnienie c – ranking cech; Zagadnienie d – zebrania z moderatorem i przesłanie opinii	Etap 1 – rozesłanie do gmin map wraz z uzasadnieniem wyboru krajobrazów oraz zamieszczenie tych informacji na portalu internetowym. Etap 2 – opinie i propozycje zmian (z gmin i od użytkowników portalu). Etap 3 – analiza propozycji i zebrania konsultacyjne.	Etap 1 – rozesłanie do gmin wstępnej wersji wytycznych urbanistycznych oraz zamieszczenie tych informacji na portalu internetowym, w celu poinformowania mieszkańców. Etap 2 – opinie i propozycje zmian (z gmin i od użytkowników portalu). Etap 3 – analiza propozycji i zebrania konsultacyjne.
Czas zakończenia	Po zakończeniu audytu, lecz przed sformułowaniem wytycznych urbanistycznych	Nie krócej niż miesiąc od rozpoczęcia konsultacji w tym zakresie	Nie krócej niż miesiąc od rozpoczęcia konsultacji w tym zakresie
Wyniki	Stworzenie Standardów Jakości Krajobrazów	Zweryfikowana delimitacja krajobrazów priorytetowych i ich granic	Wskazanie urbanistycznych zasad ochrony krajobrazu, wzrost świadomości i wiedzy o krajobrazie wśród mieszkańców oraz minimalizacja konfliktów
Jednostka prowadząca	Marszałek województwa	Przeprowadzający audyt i marszałek województwa odpowiedzialny za prowadzenie portalu internetowego	Przeprowadzający audyt i marszałek województwa odpowiedzialny za prowadzenie portalu internetowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Solon (2014).

i kulturowych, fakultatywna zaś polega na uzasadnieniu swojego wyboru poprzez wskazanie cenionych cech krajobrazu naturalnego i kulturowego z zaproponowanego zestawu lub własne sformułowanie uzasadnienia. Profesjonaliści dokonują wyboru krajobrazów zaproponowanych do oceny. Biorąc pod uwagę nowoczesne technologie, zaproponowana została także aplikacja na urządzenia mobilne (smartfony, tablety). Przewiduje ona możliwość aktywniejszego udziału, poprzez sfotografowanie, sfilmowanie lub przedstawienie krótkiego opisu krajobrazu, który uczestnik aktualnie widzi i uznaje za godny zgłoszenia jako wartościowy. Lokalizacja miejsca, w którym znajduje się uczestnik plebiscytu, dzięki usłudze GPS, jest automatycznie generowana na mapie. Zgodnie z ideą konkursu możliwe jest zdobycie nagrody przez uczestnika plebiscytu i to na dwóch jego etapach: po wzięciu udziału w głosowaniu w części obligatoryjnej oraz w części fakultatywnej. Może to być dodatkową motywacją dla wzięcia udziału w tym plebiscycie. Zaproponowane narzędzie łączy w sobie walory informacyjne i edukacyjne (uczestnik poznaje definicje krajobrazu naturalnego i kulturowego, liczne ich przykłady i cechy). Zdjęcia i filmy wykonane przez uczestników plebiscytu są także swoistą formą promocji określonych miejsc-krajobrazów.

6. Ocena konsultacji społecznych w audycie krajobrazowym w Polsce

Bazując na kryteriach zastosowanych w pracy E. Conrad i in. (2011), przeprowadzono ocenę proponowanego udziału społeczeństwa w procesie wykonywania audytu krajobrazowego na terenie Polski. Zaproponowano dwa warianty oceny: maksymalny i minimalny (tab. 4). W wariantcie maksymalnym do oceny wykorzystano materiały pochodzące z cytowanego wcześniej „Opracowania zakresu i tematyki konsultacji społecznych” (Solon 2014). Należy więc zdawać sobie sprawę z tego, że jest to propozycja zakresu i metod partycypacji, a nie rozwiązanie prawne wprowadzone przez ustawę krajobrazową. Wariant minimalny wykorzystuje aktualnie obowiązujące przepisy prawne wprowadzone przez ustawę krajobrazową do *Ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*¹⁴. Ostateczna forma partycypacji społecznej w opracowaniu audytu nie została precyzyjnie określona, tak jak nie określono szczegółów metodyki sporządzania audytu. Dokładne wytyczne miały znaleźć się w Rozporządzeniu Rady Ministrów w sprawie sporządzania audytów, lecz rozporządzenie do tej pory (maj 2018) nie zostało uchwalone.

Liczba punktów uzyskanych w ocenie partycypacji w wariantcie maksymalnym i minimalnym różni się znacząco. Największe różnice występują w kryterium dotyczącym etapu, w którym do prac w procesie opracowania audytu mogą

¹⁴ Dz.U., 2017, poz. 1073; www.dziennikustaw.gov.pl/du/2017/1073/D2017000107301.pdf.

Tabela 4. Ocena procedury partycypacji społecznej w audycie krajobrazowym w Polsce (2 warianty) na tle innych państw według E. Conrad i in. (2011)

Kryterium	Malta	Wielka Brytania	Słowacja	Norwegia	Polska max	Polska min
1. Zakres udziału społeczeństwa	2	2,5	3	3,3	3–4	2,5
2. Reprezentatywność jednostek i grup biorących udział	2	2,3	2	2,1	2	2
3. Etap procedury, na którym włączono społeczeństwo	2	2,1	2	2,8	5	1
4. Ułatwienia organizacyjne partycypacji	1	2,5	2	2,5	4	1
5. Wpływ partycypacji na podjęte decyzje	2	2,2	3	3,0	4	2,5
Suma	9	11,6	12	13,7	18–19	9

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Conrad i in. (2011).

się włączyć mieszkańcy. W wariancie maksymalnym zapewniony jest udział społeczeństwa we wszystkich etapach prac od samego ich początku, co upoważnia do przyznania najwyższej oceny (5 punktów). Na przykład, w zadaniu 1 wraz z rozpoczęciem audytu zaczyna się działalność informacyjno-edukacyjna, polegająca na dostarczeniu informacji o stosowanych w audycie pojęciach: krajobraz, cechy krajobrazu, Standardy Jakości Krajobrazu. Tak przygotowani mieszkańcy mogą wyrazić opinie o istotnych dla nich cechach krajobrazu, na podstawie których będzie przeprowadzona wstępna delimitacja krajobrazów priorytetowych, czyli faza początkowa zadania 2.

Duże różnice zanotowano także w kryterium ułatwień organizacyjnych dla uczestników konsultacji społecznych (tab. 4) w obu wariantach oceny. Wysoko ocenione zostało (4 punkty) stworzenie możliwości funkcjonowania platformy internetowej umożliwiającej w zaciszu domowym zapoznanie się z materiałami edukacyjnymi (zadanie 1), wyrażenie swojej opinii na temat cennych cech krajobrazu, wpływ na przebieg granic wyodrębnianych krajobrazów priorytetowych (zadanie 2), czy w końcu możliwość ustosunkowania się do zaproponowanych przez ekspertów urbanistycznych zasad ochrony krajobrazów (zadanie 3). Wspomniana wcześniej wersja na urządzenia mobilne daje jeszcze większe możliwości aktywnego udziału w konsultacjach, poprzez czynny wpływ na tworzenie chociażby katalogu unikatowych i cennych krajobrazów. Także osoby wykluczone cyfrowo nie zostały pominięte w proponowanych sposobach przeprowadzania konsultacji. Istnieje możliwość przeprowadzania ankiet w tradycyjny (analogowy)

sposób, przewidziane są także spotkania otwarte (dla wszystkich chętnych) skierowane do określonych grup zawodowych, społecznych i innych.

Także wysoko (4 punkty) w wariantcie maksymalnym zostało ocenione kryterium ostatecznie, biorące pod uwagę wpływ partycypacji społecznych na ostatecznie podjęte decyzje. We wszystkich zadaniach oczekiwanym rezultatem przeprowadzanych konsultacji jest takie opracowanie wyników, aby satysfakcjonowały one obie strony audytu, zarówno tych którzy przeprowadzają audyt, jak i tych, których skutki przyjętych zapisów w audycie będą dotyczyły bezpośrednio, czyli mieszkańców poszczególnych gmin. Wszystkie te działania mogą zapewnić znaczący sukces procesu konsultacji, wpływając na minimalizację konfliktów społecznych, które mogą się pojawić w toku prac nad audytem.

Znacznie trudniej jest ocenić w wariantcie maksymalnym kryterium dotyczące zakresu udziału społeczeństwa. Wydaje się, że minimalna liczba punktów jaką można przyznać to 3, ponieważ wyniki konsultacji mają wpłynąć na zweryfikowanie i uzupełnienie pracy specjalistów (np. w odniesieniu do delimitacji granic krajobrazów priorytetowych – zadanie 2). Jeżeli zaangażowanie ludności w proces przeprowadzania audytu byłoby znaczące, to można by podnieść ocenę tego kryterium nawet do 4 punktów, gdyż efektem takich konsultacji powinien być wyraźny przyrost informacji dotyczących krajobrazów we wszystkich aspektach (np. lokalizacji, delimitacji, charakterystyki itp.). Najmniejsza liczba punktów (2) została przyznana za kryterium uwzględniające reprezentatywność jednostek i grup biorących udział w procesie konsultacji. Temu zagadnieniu w cytowanym opracowaniu poświęcono stosunkowo mało uwagi, nadmieniając o mieszkańcach czy turystach krajowych i zagranicznych, do których skierowane są określone działania.

Podsumowując liczbę punktów możliwą do uzyskania w wariantcie maksymalnym otrzymujemy 18–19 punktów. Znacznie gorzej przedstawia się sytuacja w wariantcie minimalnym, gdzie ogólna liczba punktów została oceniona zaledwie na 9. Tak niska ocena wynika z minimalnego zakresu udziału społecznego w procesie przeprowadzania audytu, który zgodnie z art. 38b *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* ograniczony jest jedynie do obowiązku „ogłoszenia w prasie regionalnej oraz przez obwieszczenia w urzędzie marszałkowskim o wyłożeniu projektu (audytu, przyp. autorek) do publicznego wglądu na co najmniej 7 dni przed dniem wyłożenia i wykładu ten projekt do publicznego wglądu na okres co najmniej 30 dni; w czasie wyłożenia i przez okres 14 dni po zakończeniu okresu wyłożenia zbiera uwagi do projektu; rozpatruje zgłoszone uwagi sporządzając listę nieuwzględnionych uwag”.

7. Podsumowanie i wnioski

Od początku 2005 roku obowiązuje w Polsce Europejska Konwencja Krajobrazowa. Zgodnie z jej zaleceniami Polska została zobligowana do ustalenia procedur partycypacji społecznej w działaniach na rzecz krajobrazu, w szczególności do zaangażowania społeczności lokalnych, władz samorządowych oraz zainteresowanych grup ludności w edukację o krajobrazie i pogłębianie znajomości krajobrazów na całym obszarze kraju oraz ich roli w podnoszeniu jakości życia. To złożone przedsięwzięcie, obejmujące identyfikowanie, charakteryzowanie, określanie wartości krajobrazów i sformułowanie wytycznych do ich zarządzania, nazwano audytem krajobrazowym.

Na potrzeby audytu sporządzono szczegółowe wytyczne metodyczne (Solon i in. 2014). Część tego opracowania poświęcono kształtowi partycypacji społeczeństwa, rozbudowanej zgodnie z wymogami wdrażania Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Na podstawie oceny procedur partycypacji, wzorowanej na metodzie E. Conrad i in. (2011), można stwierdzić, że gdyby przedstawione w wytycznych procedury partycypacji miały zostać zastosowane w całym zakresie, Polska mogłaby być uważana za kraj przodujący w uspołecznianiu zarządzania zasobami krajobrazowymi. Częstkowe i sumaryczne oceny poszczególnych aspektów partycypacji w audycie (zwłaszcza jej zakresu, etapu włączenia uczestników, stosowanych ułatwień organizacyjnych, wpływu opinii społecznej na końcową postać audytu) wskazują na to, że zaproponowane rozwiązania idą znacznie dalej niż te zastosowane w krajach o dłuższej tradycji ocen krajobrazowych, jak Anglia czy w krajach o znacznie lepiej rozwiniętym społeczeństwie obywatelskim, przyzwyczajonym do angażowania się na rzecz rozwoju lokalnego i lokalnego krajobrazu, jak np. Norwegia. Zastosowanie w Polsce zaleconej procedury angażowania obywateli, oprócz szansy na stworzenie dokumentu odpowiadającego potrzebom i aspiracjom lokalnych społeczności, stanowiłoby wzór do naśladowania i rozszerzania procedur partycypacyjnych w dziedzinie planowania przestrzennego.

Diametralnie odmienną sytuację przedstawia ocena procedury partycypacji społecznej zgodnej z obowiązującymi przepisami prawnymi, czyli w wariantcie minimalnym. Zakres partycypacji społecznej ograniczony jest do wglądu w dokument, zgłaszania wniosków w końcowej fazie powstawania opracowania, braku konieczności uzasadniania odmowy realizacji wniosków. W tej wersji oceny Polska zajmuje pozycję równą najniżej ocenianej Malcie.

Obawy budzi fakt, że zaproponowana metodyka partycypacji społecznej może nie znaleźć odzwierciedlenia w aktualnie tworzonych przepisach prawnych. W projekcie rozporządzenia Rady Ministrów o sporządzaniu audytów krajobrazowych poświęcono niewiele miejsca udziałowi społeczeństwa. Rezygnacja z partycypacji społecznej może wynikać nie tylko ze słabego przekonania o konieczności

włączania mieszkańców do procesów decyzyjnych w planowaniu przestrzennym, ale także ze względów organizacyjnych i finansowych, na przykład braku środków przeznaczonych na nowoczesne, aktywne, edukujące konsultacje, w tym budowanie zaproponowanych interaktywnych narzędzi, takich jak zaproponowane przez K. Pawłowską i J. Konopackiego (Solon 2014).

W zamierzeniu tak nowatorskie narzędzie jak audyt z szerokim udziałem społeczeństwa może okazać się niewykorzystaną szansą na wprowadzenie ważnej społecznej innowacji. Możemy przeoczyć możliwość wywołania szerszej dyskusji o wpływie krajobrazu na jakość życia ludzi oraz uwrażliwienia społeczeństwa na niezadowolający stan ładu krajobrazowego w Polsce.

Literatura

- Butler A., Berglund U., 2014, *Landscape Character Assessment as an Approach to Understanding Public Interests within the European Landscape Convention*, „Landscape Research”, 39(3): 219–236.
- Conrad E., Cassar L.F., Jones M., Eiter S., Izakovičová Z., Barankova Z., Christie M., Fazey I., 2011, *Rhetoric and Reporting of Public Participation in Landscape Policy*, „Journal of Environmental Policy and Planning”, 13(1): 23–47.
- Jones M., Stenseke M. (red.), 2011, *The European Landscape Convention. Challenges of participation*, „Landscape Series”, 13, Springer, Dordrecht.
- Majchrowska A., 2006, *Europejska Konwencja Krajobrazowa impulsem dla badań interdyscyplinarnych*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, 16: 49–59.
- Myga-Piątek U., 2001, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, „Przegląd Geograficzny”, 73(1–2): 163–176.
- Myga-Piątek U., 2012, *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Nogué J., Sala P., 2006, *Prototype Landscape Catalogue. Conceptual, methodological and procedural bases for the preparation of the Catalan Landscape Catalogues. Summary*, Olot and Barcelona, http://www.paesaggiopocollina.it/paesaggio/dwd/lineguida/prototipus_en.pdf.
- Nogué J., Puigbert L., Sala P., Bretcha G. (red.), 2010, *Landscape and Public Participation: The Experience of the Landscape Catalogues of Catalonia*, Olot: Landscape Observatory of Catalonia; Directorate General of Citizen Participation, Ministry of Home Affairs, Institutional Relations and Participation, Government of Catalonia, http://www.catpaisatge.net/fitxers/publicacions/participacio/public_participation.pdf.
- Olwig K.R., 2007, *The practice of landscape ,Conventions' and the just landscape: The case of the European Landscape Convention*, „Landscape Research”, 32(5): 579–594.
- Plit F., 2011, *Krajobraz kulturowy, czym jest*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Solon J., 2014, *Opracowanie zakresu i tematyki konsultacji społecznych (z wykorzystaniem materiałów autorskich Krystyny Pawłowskiej i Jacka Konopackiego)*, Załącznik 1, <http://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/identyfikacja-i-ocena-krajobrazow>.

- Solon J., Chmielewski T., Myga-Piątek U., Kistowski M., 2014, *Identyfikacja i ocena krajobrazów – metodyka oraz główne założenia*, Zadanie III.1 – *Opracowanie szczegółowej instrukcji postępowania, prowadzącej wykonawcę audytu od rozpoczęcia prac do pełnego zakończenia*, <http://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/identyfikacja-i-ocena-krajobrazow>.
- Tress B., Tress G., 2001, *Capitalising on multiplicity: a transdisciplinary systems approach to landscape research*, „Landscape and Urban Planning”, 57: 143–157.

Akty prawne

- Europejska Konwencja Krajobrazowa* (Dz.U., 2006, nr 14, poz. 98).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz.U., 2015, poz. 199, z późn. zm.) (Dz.U., 2017.0.1073 tekst jednolity).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U., 2003, nr 162, poz. 1568).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody* (Dz.U., 2004, nr 92, poz. 880, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu* (Dz.U., 2015, poz. 774 i 1688).

Źródła internetowe

- http://archiwum.mos.gov.pl/g2/big/2015_12/8dbeb073d5e56e329d5b3963ec3f6c55.pdf (dostęp: 3.01.2018).
- <http://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/identyfikacja-i-ocena-krajobrazow> (dostęp: 28.09.2017).

LANDSCAPE AUDIT AS AN INSTRUMENT OF SOCIAL INNOVATION

Abstract: The article presents issues related to the implementation of the landscape audit procedure, resulting from the adoption by Poland of the European Landscape Convention. The authors regarded social participation and its role during the implementation of the audit as the leading issue. The procedure of social participation was assessed in two variants, resulting from the applicable legal provisions and methodology proposed in the audit. The assessment allowed to conclude that such an innovative tool as an audit may prove to be an unused opportunity to introduce important social innovation.

Keywords: European Landscape Convention, landscape audit, social participation, social innovations, evaluation of social participation.

Dr Anna Majchrowska, dr Elżbieta Papińska
Pracownia Geoekologii
Katedra Geografii Fizycznej
Wydział Nauk Geograficznych
Uniwersytet Łódzki
e-mail: anna.majchrowska@geo.uni.lodz.pl; elzbieta.papinska@geo.uni.lodz.pl

Sebastian Bernat

INNOWACYJNOŚĆ W KRAJOBRAZIE WYBRANYCH UZDROWISK W POLSCE

Zarys treści: Celem badań, których wyniki przedstawiono w niniejszej pracy było rozpoznanie i scharakteryzowanie działań innowacyjnych w krajobrazie wybranych uzdrowisk w Polsce. Przeprowadzono analizę programów rozwoju uzdrowisk i programów rewitalizacji oraz obserwacje terenowe. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że rewitalizacja akustyczna krajobrazu oparta na projektowaniu akustycznym oraz turystyka sensoryczna bazująca na doświadczeniu turystycznym, są perspektywicznymi kierunkami rozwoju polskich uzdrowisk, z uwagi na ich funkcję ochronną i konieczność zachowania wysokiej jakości dźwiękowej krajobrazu oraz bardzo duży potencjał turystyczny.

Słowa kluczowe: innowacja, krajobraz, przestrzeń publiczna, rewitalizacja, turystyka, uzdrowisko.

1. Wprowadzenie

Innowacje, czyli wprowadzenie w życie nowego pomysłu rozwiązania określonego problemu są współcześnie postrzegane za ważny czynnik rozwoju. Najczęściej określa się je z perspektywy ekonomicznej jako wdrożenie nowego lub znacznie ulepszanego: produktu, dobra lub usługi (innowacje produktowe), procesu (innowacje procesowe), metody marketingowej (innowacje marketingowe), metody organizacji (innowacje organizacyjne) (*Podręcznik Oslo* 2006). Innowacje mogą być także ujmowane z perspektywy socjologicznej. Wówczas będą dotyczyć nowych: sposobów rozwiązywania problemów społecznych, metod aktywizacji społecznej, metod i sposobów wzmacniania wspólnotowości, modeli funkcjonowania instytucji społecznych, form organizacji czasu wolnego i aktywności kulturalnej i edukacyjnej (Murray i in. 2010). W niniejszym artykule przyjęto, że innowacje to kompleks nowych zjawisk i procesów (od idei do wdrożenia), które są bardziej wydajne, skuteczne, trwałe czy alternatywne w stosunku do dotychczasowych, stanowiących odpowiedź na potrzeby społeczne i prowadzących do podniesienia jakości życia. W takim rozumieniu każda innowacja zawiera

wymiar społeczny (Kwaśnicki 2015). Innowacje są efektem refleksyjnego podejścia do rozwoju, przeciwieństwem schematycznego myślenia, formą eksperymentu, zakładają ryzyko, mają prowadzić do pozytywnej zmiany. Są stymulatorem atrakcyjności turystycznej, ważnym czynnikiem konkurencyjności oraz zrównoważonego rozwoju. Główną przyczyną zapotrzebowania na działania innowacyjne jest zmienność w czasie motywacji człowieka (Dryglas 2006).

Wraz ze specyficznymi procesami demograficznymi i kulturowymi zachodzącymi w społeczeństwach europejskich, do których należą m.in.: starzenie się, choroby cywilizacyjne, stres i notoryczne zmęczenie, moda na zdrowy styl życia, szybko postępujący rozwój medycyny i technologii, wzrasta zainteresowanie turystyką zdrowotną. Turystyka zdrowotna, definiowana przez W. Gaworeckiego (2008) jako świadomy i dobrowolny wyjazd na pewien okres poza miejsce stałego zameldowania w czasie wolnym od pracy w celu regeneracji sił ustroju, stała się współczesnym trendem społecznym. Formą turystyki zdrowotnej jest turystyka uzdrowiskowa, bazująca na wykorzystaniu właściwości leczniczych obszarów specjalnych, o statusie uzdrowiska¹. Zaznaczyć należy, że w *Programie Rozwoju Turystyki do 2020 roku* (2015) turystyka uzdrowiskowa została wskazana jako jeden z priorytetowych obszarów rozwoju produktów polskiej turystyki. Wraz z rozwojem tej formy turystyki wzrasta zainteresowanie wprowadzaniem innowacji w istniejących miejscowościach uzdrowiskowych, wpływających na zwiększenie ich atrakcyjności. Dodatkowo coraz częściej podkreśla się, że uzdrowiska powinny przekształcać się w ośrodki wielofunkcyjne (m.in. Gonda-Soroczyńska 2014). Dlatego poszerzają swoją ofertę oraz stają się ośrodkami wypoczynkowymi, miejscami atrakcyjnymi dla turystyki aktywnej, kongresowej, festiwalowej i wielu innych. Innowacje są zatem ważnym czynnikiem funkcjonowania i rozwoju polskich uzdrowisk (Mirek 2014), wymagającym znaczących nakładów finansowych, w tym wsparcia środków unijnych (Peter-Bombik 2012). Dotychczas najczęściej zwracano uwagę na innowacje produktowe w turystyce uzdrowiskowej (m.in. Dryglas 2009; Skowronek, Tucki 2012; Buczek-Kowalik, Łuka 2015), zaś innowacje skutkujące zmianami przestrzennymi (krajobrazowymi) były rzadko analizowane.

¹ Uzdrowisko zgodnie z *Ustawą o lecznictwie uzdrowiskowym...* (2005) to obszar, na terenie którego prowadzone jest lecznictwo uzdrowiskowe, wydzielony w celu wykorzystania i ochrony znajdujących się na jego obszarze naturalnych surowców leczniczych, któremu został nadany status uzdrowiska. Miejscowość ubiegająca się o taki status musi spełniać łącznie szereg warunków. Powinna posiadać złoża naturalnych surowców leczniczych i klimat o potwierdzonych właściwościach leczniczych. Na jego obszarze muszą znajdować się zakłady i urządzenia przygotowane do prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego. Dodatkowo powinna spełniać określone w przepisach o ochronie środowiska wymagania w stosunku do środowiska oraz posiadać infrastrukturę techniczną w zakresie gospodarki wodno-ściekowej, energetycznej, transportu zbiorowego, a także prowadzić gospodarkę odpadami.

Celem badań, których wyniki przedstawiono w niniejszej pracy było rozpoznanie działań innowacyjnych w krajobrazie² wybranych uzdrowisk w Polsce. Przeprowadzono analizę programów rozwoju uzdrowisk i programów rewitalizacji³ oraz obserwacje terenowe. Na ich podstawie rozpoznano rozwiązania innowacyjne w wybranych uzdrowiskach małomiasteczkowych i wiejskich oraz ich plany na najbliższe lata.

2. Uzdrowiska w Polsce – uwarunkowania innowacyjności

Aktualnie istnieje w Polsce 45 uzdrowisk statutowych⁴ na obszarze 13 województw (najwięcej – 11 jest w woj. dolnośląskim, pojedyncze występują w woj. łódzkim, mazowieckim i warmińsko-mazurskim, brak w woj. opolskim, lubuskim i wielkopolskim). Większość z nich zlokalizowanych jest w południowej Polsce, co związane jest z występowaniem wód mineralnych, peloidów czy gazów leczniczych, które ze względu na uwarunkowania geologiczne czynią tę część kraju bardziej uprzywilejowaną. W świetle klasyfikacji wprowadzonej Polską Normą PN-Z-11000:2001 „Uzdrowiska-terminologia, klasyfikacja i wymagania ogólne” dominują zdrojowiska, czyli uzdrowiska, w których zabiegi z użyciem wody należą do podstawowych w działalności leczniczej. Drugie miejsce zajmują uzdrowiska borowinowe, zaś kolejne klimatyczne i nadmorskie. Kryterium hipsometryczne pozwala wyróżnić uzdrowiska górskie (8), podgórskie (14), nizinne (17) i nadmorskie (6). Większość uzdrowisk znajduje się w granicach administracyjnych miast, najczęściej niewielkich, dla których działalność lecznicza staje się katalizatorem rozwoju (Cieślak 2014). Małe miasto posiada bowiem tzw. ludzką skalę i najczęściej zindywidualizowany charakter łatwy do rozpoznania i zinterpretowania pod względem percepcyjnym; tutaj też częściej można odnaleźć miejsca, w których następuje bezpośrednia interakcja pomiędzy środowiskiem zurbanizowanym i krajobrazem otwartym, przez co łatwiej mogą zachodzić procesy odnowy psychofizycznej. Tylko trzy uzdrowiska: Konstancin-Jeziorna, Sopot oraz Swoszowice, zlokalizowane są w obrębie aglomeracji (odpowiednio:

² Krajobraz jest rozumiany, zgodnie z *Europejską Konwencją Krajobrazową* (2000), jako „obszar postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działalności i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich”. Jest on doświadczany powszechnie poprzez bodźce o charakterze multisensorycznym, wpływa zatem na jakość życia ludzi wszędzie tam, gdzie przebywają: w mieście i na wsi, na obszarach cennych przyrodniczo i zdegradowanych, w miejscach szczególnych i zwyczajnych, „codziennych”.

³ W świetle *Ustawy o rewitalizacji* (2015), rewitalizacja to „proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych poprzez działania integrujące interwencję na rzecz społeczności lokalnej, przestrzeni i lokalnej gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy tego procesu, na podstawie gminnego programu rewitalizacji” (art. 2, ust. 1).

⁴ Dodatkowo status uzdrowiska podziemnego posiada Wieliczka.

warszawskiej, trójmiejskiej, krakowskiej). Natomiast dziesięć zlokalizowanych jest na obszarach wiejskich (m.in. Gonda-Soroczyńska 2011), na co wpływa m.in. obecność otwartego, naturalnego krajobrazu o wysokiej jakości (również w warstwie dźwiękowej, tzw. komfort akustyczny). Dostrzec też należy, że wieś umożliwia specyficzny typ doświadczeń przestrzennych uwarunkowanych przez bogactwo przyrody i dziedzictwa kulturowego, zarówno w warstwie materialnej, jak i niematerialnej oraz związek z działalnością rolniczą (Górka 2016).

Największymi uzdrowiskami pod względem liczby zakładów leczniczych są Ciechocinek i Kołobrzeg, zaś najmniejszymi – Augustów, Krasnobród, Supraśl, Piwniczna, Wapienne. Profilem leczniczym zdecydowanej większości uzdrowisk są choroby ortopedyczno-urazowe oraz choroby reumatologiczne.

Według E. Węclawowicz-Bilskiej (2008), o atrakcyjności uzdrowisk (założeń urbanistycznych, których kształt przestrzenny, wynikający z funkcji, jest efektem wielowiekowej tradycji kreacji tych układów, ukierunkowanych na realizację różnych potrzeb zdrowotnych człowieka) świadczy m.in. zestaw wartości kompozycyjnych i przestrzennych⁵, czytelne powiązania z rzeźbą terenu, łatwy i bezpośredni kontakt z przyrodą, kameralna skala założenia z czytelnymi punktami orientacyjnymi i widokowymi, atrakcyjne przestrzenie publiczne. Ważność funkcjonalną i kompozycyjną centrum uzdrowiska podkreśla reprezentacyjny charakter m.in. układów zieleni, parków, rozbudowanych alei, promenad, skwerów, zieleńców, ogrodów. Skupiska zieleni parkowej usytuowanej w centrum stanowią czytelne układy kompozycyjne, wyróżniające się w krajobrazie. Dużym terenom zieleni towarzyszą elementy wodne, fontanny pełniące funkcje dekoracyjne i lecznicze (nawilżają powietrze). Przedstawione wartości uzdrowisk wymuszają konieczność dbałości o sposób zagospodarowania przestrzeni publicznych⁶ (m.in. Golba 2009; Węclawowicz-Bilska 2009; Płachta 2014; Wójcikowski 2015).

⁵ E. Węclawowicz-Bilska (2008) wyróżnia następujące układy przestrzenne założeń uzdrowiskowych: promenadowy (z segregacją ruchu pieszego i kołowego, o zintegrowanej komunikacji pieszej i jezdnej), parkowy, promenadowo-parkowy (równoległy, prostopadły, ukierunkowany).

⁶ Przestrzeń publiczna rozumiana jest zgodnie z *Kartą Przestrzeni Publicznej* (2009) jako dobro wszystkich użytkowników, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami, służące zaspokajaniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych. Stanowi ważny element budujący tożsamość miejską, czytelny wyraz tożsamości miasta i przyczynia się do tworzenia jego wizerunku dla odbiorców z zewnątrz, mieszkańcom umożliwiając poczucie silnej identyfikacji z krajobrazem swojego miasta. Przestrzenie publiczne mają kluczowe znaczenie dla życia społecznego miasta jako miejsca spotkań, rozrywki, rekreacji, umożliwiają ucieczkę od uciążliwości życia miejskiego – hałasu i zanieczyszczeń. Z uwagi na swoją wielowymiarową wartość przestrzeń publiczna podlega bardzo silnej presji i jest często zawłaszczana przez prywatnych użytkowników i inwestorów. Dodatkowo niska świadomość społeczna na temat znaczenia przestrzeni publicznych jako elementu krajobrazu miast i wsi wpływa na niską ich jakość.

Parki uzdrowiskowe są ważnym elementem przestrzeni publicznej uzdrowisk i jednocześnie są jednym z urządzeń lecznictwa uzdrowiskowego służących do leczniczego wykorzystania naturalnych surowców leczniczych oraz właściwości leczniczych klimatu (w świetle ustawy). Jako miejsca spacerów kuracjuszy i miejscowej ludności, w wielu uzdrowiskach łączą się z sąsiadującymi lasami z wykorzystaniem ścieżek leśnych. Stają się wówczas uprzywilejowanym miejscem terenoterapii, rozumianej w szerokim ujęciu jako wykonywanie dynamicznego wysiłku fizycznego w różnych formach, w zmiennym widokowo i krajobrazowo terenie (Ponikowska, Marciniak 1988).

Liczne miejscowości uzdrowiskowe charakteryzują się dużą atrakcyjnością turystyczną. Cenne walory przyrodnicze, sąsiedztwo obszarów chronionych (parki narodowe, parki krajobrazowe) i lasów, interesujące zabytki, wartości widokowe i kompozycyjne oraz imprezy kulturalne, sportowe i rozrywkowe przyciągają coraz większą ilość turystów. Wśród najważniejszych czynników decydujących o atrakcyjności uzdrowiska wymieniane są w badaniach ankietowych nieskażone środowisko naturalne, życzliwa postawa mieszkańców oraz bezpieczeństwo. Istotna jest także estetyka i czystość w parku zdrojowym (m.in. Rapacz i in. 2009; Szromek 2013). Do wzrostu atrakcyjności uzdrowisk przyczynia się ostatnio rewaloryzacja obiektów zabytkowych (w tym parków zdrojowych), budowa nowych obiektów uzdrowiskowych, porządkowanie przestrzeni publicznej i jej nowoczesna aranżacja. Dalsze zwiększanie atrakcyjności uzdrowisk upatruje się m.in. w pielęgnacji i powiększaniu urządzonych terenów zieleni oraz zwiększeniu rodzajów usług z zakresu sportu, rekreacji i kultury, realizowanych zarówno w pobliżu samej miejscowości, jak i w jej dalszym sąsiedztwie. Jednak konieczne jest wyeliminowanie lub ograniczenie funkcji kolizyjnych dla lecznictwa uzdrowiskowego.

Zgodnie z *Ustawą o lecznictwie uzdrowiskowym...* (2005), na obszarze uzdrowiska wydziela się trzy rodzaje stref ochronnych oznaczonych literami „A”, „B”, „C”. Najważniejsza z nich jest strefa „A”, w której procentowy udział terenów zieleni wynosi nie mniej niż 65%. Obejmuje ona obszar, na którym są zlokalizowane lub planowane zakłady i urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, a także inne obiekty, w tym służące obsłudze pacjenta lub turysty (pensjonaty, restauracje lub kawiarnie)⁷. Zabroniona jest tutaj m.in. lokalizacja zakładów przemysłowych i dużych obiektów handlowych (potencjalnych źródeł hałasu) oraz organizacja rajdów samochodowych i motorowych, a także imprez masowych i działalności o charakterze rozrywkowym zakłócającym ciszę nocną. Obowiązują w niej bowiem bardzo rygorystyczne normy dotyczące dopuszczalnych krótkookresowych poziomów hałasu, wynikające ze specyfiki obszaru i potrzeby zapewnienia

⁷ W świetle *Ustawy o lecznictwie uzdrowiskowym...* (2005) w terminie do 2 lat od uzyskania statusu, gmina uzdrowiskowa ma obowiązek sporządzenia i uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla strefy „A” ochrony uzdrowiskowej.

komfortu akustycznego (50/45 dB w dzień, 45/40 dB w nocy, zależnie od źródła hałasu). W ostatnim czasie sygnalizowano, że standardy te są trudne do dotrzymania (Kuchcik, Baranowski 2013). Dodać należy, że w świetle Raportu NIK (2016) w 10 spośród 11 kontrolowanych miejscowości przekroczono dopuszczalne normy hałasu (przekroczenia sięgały od 3 do 42% w porze dziennej i od 8 do 29% w porze nocnej). Gminy uzdrowiskowe nie monitorowały stanu środowiska oraz nie korzystały z podstawowego narzędzia przeciwdziałającego naruszaniu zakazów określonych dla uzdrowisk, tj. nie podejmowały uchwał w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Miało to wpływ na wybudowanie obiektów zagrażających środowisku. Podkreślono, że brak dbałości o stan środowiska przyrodniczego może prowadzić do obniżenia walorów uzdrowiskowych oraz może stanowić barierę w ich rozwoju; gminy niespełniające wymogów ustawowych (w tym przekraczające normy hałasu) mogą utracić status uzdrowiska.

W latach 2016–2017 przeprowadzono badania, których celem było rozpoznanie zagrożeń hałasem i wartości dźwiękowych krajobrazu oraz potrzeby rewitalizacji akustycznej⁸ uzdrowisk w Polsce (Bernat 2016). Wykazano, że większość uzdrowisk w Polsce posiada znaczące walory dźwiękowe. Jednak pod wpływem presji komunikacyjnej i turystycznej (rozrywkowej) odpowiedzialnej za zagrożenie hałasem mogą one zostać utracone. Wśród miejsc o wyjątkowo przyjemnych krajobrazach dźwiękowych najczęściej wymieniane są parki zdrojowe. Zauważono, że uzdrowiska w Polsce wymagają podjęcia działań rewitalizacyjnych ukierunkowanych na kształtowanie wysokiej jakości akustycznej krajobrazu.

Jako kontynuację przedstawionych powyżej badań przeprowadzono badania ankietowe, których celem było rozpoznanie zasobu krajobrazowego parków w miejscowościach uzdrowiskowych oraz ocena ich walorów i istniejących zagrożeń w kontekście rozwoju turystyki (Bernat 2017). W świetle uzyskanych odpowiedzi, łączna liczba parków w obrębie miejscowości uzdrowiskowych to 84, wśród których dominują parki małe (<0,1 km²/100 000 m²/10 ha). Połowa uzdrowisk (23) posiada tylko 1 park, z co najmniej 3 parkami jest 11 uzdrowisk (m.in. Ustka, Kołobrzeg, Ciechocinek), zaś 3 uzdrowiska (Żegiestów, Supraśl, Czerniawa Zdrój) nie mają urządzonego parku. Mniej niż połowa (33) to parki zabytkowe (>100 lat), zaś tylko 10 to parki nowe (<10 lat). Charakterystyczne dla parków obiekty/elementy infrastruktury to m.in. muszle koncertowe, pijalnie wód, łąki, sanatoria, kawiarnie, altany, fontanny, ławki, ścieżki piesze i rowe

⁸ Rewitalizacja akustyczna rozumiana jest jako kompleksowe działania odnoszące się do przebudowy przestrzeni, ożywienia społeczno-gospodarczego i kulturowego, zwłaszcza w zdegradowanych częściach miast, ze szczególnym naciskiem na kształtowanie nowej jakości dźwiękowej, mające na celu służyć poprawie warunków życia ludzi, przywróceniu ładu przestrzennego, ożywieniu gospodarczemu i odbudowie więzi społecznych (Bernat 2007).

rowe, place zabaw, boiska, siłownie terenowe. W świetle uzyskanej subiektywnej oceny atrakcyjności, większość (55) to parki atrakcyjne (ocena 4, 5)⁹. Jedyne 6 uzyskało najniższe oceny (1, 2). Podobnie w złym stanie zachowania (ocena 1, 2) jest tylko 5 parków. Większość parków (46) ocenianych jest jako ciche (ocena 1, 2). Parków hałaśliwych (ocena 4, 5) jest zaledwie 5¹⁰.

W większości parków w latach poprzednich wykonana została rewitalizacja/rewaloryzacja, która przyczyniła się do zwiększenia ich atrakcyjności. Dlatego zapewne aż dla 27 uzdrowisk nie ma planów inwestycyjnych (Cieplice Śląskie Zdrój, Horyniec Zdrój, Kudowa Zdrój, Polanica Zdrój, Sopot, Ustka, Łądek Zdrój, Przerzeczyn Zdrój). Jednak zauważyć należy, że niektóre uzdrowiska powiększają tereny zieleni miejskiej, tworząc nowe obiekty parkowe odpowiadające współczesnym potrzebom (m.in. Muszyna, Inowrocław, Busko Zdrój). Uzupełnieniem ogrodowej kompozycji w najbliższym sąsiedztwie uzdrowisk stają się parki leśne (m.in. Piwniczna). Poprzez działania rewitalizacyjne zwiększyła się atrakcyjność uzdrowisk, jednak nie rozwiązano całkowicie problemu zanieczyszczenia hałasem. Istnieje zatem potrzeba rewitalizacji akustycznej i związanego z nią konsekwentnego podnoszenia jakości terenów zielonych, rozbudowy infrastruktury uzdrowiskowej, w tym np. ścieżek zdrowia oraz porządkowania przestrzeni publicznych. Uzdrowiska, a zwłaszcza parki zdrojowe powinny być obszarami cichymi, sprzyjającymi leczeniu i terapii. Pamiętać też należy o zachowaniu wyjątkowych kompozycji parków zdrojowych i ich unikalnego charakteru przyrodniczo-kulturowego. Obecnie bowiem, jak zauważa M. Leniartek (2015), poprzez specyficznie pojmowaną „rewitalizację” stały się one przede wszystkim elementem kształtującym wizerunek miejscowości – na potrzeby rynku nieruchomości oraz rynku usług turystycznych, przez co tracą swój kameralny charakter i stają się masowo uczęszczanymi przestrzeniami publicznymi oraz tłem dla nowej architektury. Jednak w świetle badań A. Rapacza i in. (2009), rewitalizacja parków zdrojowych jest wśród najczęściej wskazywanych przez przedstawicieli władz lokalnych przykładów działań innowacyjnych w polskich uzdrowiskach. Poza tym wymieniane są: budowa i modernizacja infrastruktury (w tym dróg, ulic, chodników, parkingów, systemów wodociągowo-kanalizacyjnych, obiektów sportowo-rekreacyjnych i kulturalnych), rewitalizacja zabytków, pijalni wód mineralnych, poprawa estetyki miejscowości poprzez oświetlenie, iluminację obiektów zabytkowych, tworzenie terenów zielonych. Dodatkowo wskazywano m.in. nowe rozwiązania w zakresie informacji turystycznej, poszerzenia oferty imprez kulturalno-rozrywkowych.

⁹ 1 – bardzo mała, 2 – mała, 3 – średnia, 4 – duża, 5 – bardzo duża.

¹⁰ Ocena subiektywna zagrożenia hałasem: 1 – bardzo małe, 2 – małe, 3 – średnie, 4 – duże, 5 – bardzo duże.

3. Wybrane inwestycje uzdrowiskowe w świetle programów strategicznych

Aktualnie gminy uzdrowiskowe mają kilka możliwości uzyskania dofinansowania inwestycji przestrzennych (krajobrazowych). Jedną z najpopularniejszych są Regionalne Programy Operacyjne (RPO), które proponują m.in. wsparcie dla działań z zakresu rewitalizacji. Aby skorzystać z takiej możliwości konieczne jest jednak posiadanie aktualnego Lokalnego bądź Gminnego Programu Rewitalizacji, który w świetle *Ustawy o rewitalizacji* (2015) powinien zawierać m.in. opis przedsięwzięć rewitalizacyjnych (podstawowych i uzupełniających), realizujących kierunki działań służących eliminacji lub ograniczeniu negatywnych zjawisk społecznych oraz gospodarczych, środowiskowych, przestrzenno-funkcjonalnych lub technicznych. Zauważyć też należy, że w świetle *Ustawy o lecznictwie uzdrowiskowym...* (2005), gminom uzdrowiskowym przysługuje prawo pobierania tzw. opłaty uzdrowiskowej od osób przebywających na ich terenie w celach zdrowotnych, turystycznych, wypoczynkowych i szkoleniowych. Dodatkowo gminy te otrzymują z budżetu państwa dotacje celowe na zadania uzdrowiskowe, m.in. rozbudowę infrastruktury, w wysokości równej wpływom z tytułu opłaty uzdrowiskowej w roku wcześniejszym. Fundusze te mają być przeznaczone na dalszy rozwój i utrzymanie funkcji uzdrowiskowych gmin. Z tych środków finansowane są również liczne projekty związane z zagospodarowaniem przestrzeni publicznej uzdrowisk i poprawą jakości tej przestrzeni.

W przeprowadzonych analizach zwrócono uwagę zwłaszcza na działania odnoszące się do sfery przestrzennej (w tym parków zdrojowych). W świetle literatury, rewitalizacja Parku Solankowego w Inowrocławiu spowodowała znaczący rozwój funkcji uzdrowiskowej (Łątka i in. 2013). Rewitalizacja parku w Połczynie Zdroju jest oceniana jako ważny czynnik wzrostu atrakcyjności uzdrowiska (Wiktorowski 2010). Rewaloryzacja parków zdrojowych uzdrowisk sudeckich: Kudowa Zdrój, Łądek Zdrój, Długopole Zdrój, Polanica Zdrój została uznana za jedno z rozwiązań proekologicznych determinujących rozwój funkcji rekreacyjnych (Szostak-Młynarska 2012). Natomiast inwestycje w parkach uzdrowiskowych Małopolski wskazano jako przykład pozytywnych zmian w przestrzeni publicznej w związku z członkostwem w Unii Europejskiej (Wójcikowski 2015).

Spośród analizowanych inwestycji uzdrowiskowych na uwagę zasługują przede wszystkim inwestycje wpisane w Gminny Program Rewitalizacji Gminy Busko Zdrój na lata 2015–2025 i Program Rewitalizacji Gminy Solec Zdrój na lata 2016–2023 a także w Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Kudowa Zdrój na lata 2015–2025 i Gminny Program Rewitalizacji Uzdrowiskowej Gminy Miejskiej Szczawno Zdrój na lata 2016–2025. W wymienionych oraz w większości programów rewitalizacji uzdrowisk Małopolski jest najwięcej odniesień do inwestycji w obszarach zieleni urządzonej i przestrzeni publicznej, które można ocenić jako innowacyjne.

Wśród projektów podstawowych wpisanych w Gminny Program Rewitalizacji Gminy Busko Zdrój na lata 2015–2025 są m.in.:

1. „Wzrost gospodarczy uzdrowiska poprzez rozwój potencjału endogenicznego i zwiększenie dostępu do zasobów naturalnych – Rodzinny Park Zdrowia w Busku Zdroju”, w tym m.in.: zagospodarowanie tzw. „nowego” parku – rekreacja i edukacja prozdrowotna o wodzie, budowa tężni i domu zdrojowego.
2. „Park Zdrojowy Busko Zdrój – zachowanie, promocja i udostępnienie”, w tym m.in. modernizacja systemu oświetlenia oraz wyeksponowanie układu przestrzennego, budowa ścieżek tematycznych, poprawa estetyki tzw. „starego” parku.
3. „Rozwój terenów zieleni w mieście Busko Zdrój poprzez zwiększenie powierzchni terenów zielonych na zdegradowanych terenach uzdrowiska wraz z wprowadzeniem małej architektury”.
4. „Ochrona bioróżnorodności obszarów cennych przyrodniczo poprzez utworzenie edukacyjnej ścieżki rowerowej łączącej gminy uzdrowiskowe Busko Zdrój i Solec Zdrój”.

Zauważyć należy, że w Busku Zdroju od kilku lat konsekwentnie prowadzone są działania proekologiczne. W 2007 roku zakończono projekt rozbudowy parku zdrojowego o funkcji rekreacyjno-kulturalnej (fot. 1) – terenów zieleni urządzonej z niezbędną infrastrukturą towarzyszącą (promenady, aleje i trasy spacerowe, fontanny, ozdobne stawy rekreacyjne, tereny do leżakowania, aleje pieszo-jezdne, oświetlenie). Za działania w zakresie modernizacji oświetlenia ulicznego na fotowoltaiczne (w tym w obrębie parku zdrojowego) miasto zostało w 2017 roku zwycięzcą drugiej edycji ogólnopolskiego konkursu Eko Hestia Spa promującego działania proekologiczne w uzdrowiskach¹¹.

Wśród projektów wpisanych w program rewitalizacji dla sąsiedniego uzdrowiska Solec Zdrój są m.in. „Rewitalizacja Parku na cele edukacyjno-wypoczynkowe”, „Rewitalizacja obszaru wokół zbiornika wodnego”, „Poprawa estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych obszaru rewitalizacji”. Dodać należy, że aktualnie gmina uzdrowiskowa nie posiada reprezentacyjnego parku zdrojowego oraz atrakcyjnych terenów wypoczynkowych. Występuje jedynie zaniedbany park prywatny (fot. 2) i zbiornik wodny oraz kilka alejek krzewów w sąsiedztwie obiektów uzdrowiskowych. W ramach pierwszego z wymienionych projektów ma powstać m.in. park ekologiczny w obrębie terenu o aktualnie małej atrakcyjności przylegającego do kompleksu lasów państwowych. Nadrzędnym celem zagospodarowania tego obszaru będzie zachowanie i odtworzenie cennych warto-

¹¹ W 2016 roku, w pierwszej edycji konkursu Eko Hestia Spa, laureatem został Uniejów Uzdrowisko Termalne, doceniony za nowatorskie i skuteczne działania proekologiczne oraz inwestycje związane z szeroko rozumianą ochroną środowiska oparte na wykorzystaniu energii i wód geotermalnych. Wpis z dyplomu, który otrzymał Uniejów wskazuje również na działania innowacyjne.

ści przyrodniczych i krajobrazowych. Realizacja na danym obszarze zaplanowanych projektów ma przyczynić się ponadto do przeciwdziałania dalszej degradacji tego terenu, ochrony dziedzictwa naturalnego oraz ożywienia społeczno-gospodarczego, a tym samym poprawy jakości życia mieszkańców.

Fot. 1. Nowy park zdrojowy w Busku-Zdroju

fot. S. Bernat

Fot. 2. Park zdrojowy w Solcu-Zdroju

fot. S. Bernat

W Lokalnym Programie Rewitalizacji Gminy Kudowa Zdrój na lata 2015–2025 zaplanowano m.in. urządzenie Aktywnego Parku Zdrojowego „Łączymy pokolenia”. Celem projektu dotyczącego zaniedbanego tzw. „małego” parku zdrojowego jest stworzenie przestrzeni przyjaznej dla turystów, kuracjuszy i mieszkańców, zapewniającej dogodne warunki wypoczynku, szanse rozwoju przedsiębiorczości i wzmacniającej integrację społeczną. Wszystkie działania mają za zadanie rozszerzyć możliwość aktywnego spędzania czasu, m.in. poprzez budowę boiska do gry w bule oraz przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności i estetyki całego parku. Dodać należy, że zrewaloryzowany w poprzednich latach zabytkowy Park Zdrojowy w Kudowie Zdroju otrzymał wyróżnienie specjalne w I edycji konkursu „Polska Pięknieje – 7 Cudów Funduszy Europejskich” (*Śladem Funduszy Europejskich...2015*). Częścią parku zdrojowego jest park muzyczny, w którym zieleń i kwiaty pną się po podporach w kształcie instrumentów muzycznych: fortepianu, harfy, kontrabas oraz pulpitu dyrygenta. Tło dla kwiatowej sali koncertowej tworzą rabaty przypominające scenę. Zapewne inspirację dla kompozycji ogrodowej stanowiły tradycje muzyczne uzdrowiska (Międzynarodowe Festiwale Moniuszkowskie).

W programie rewitalizacji innego uzdrowiska dolnośląskiego – Szczawna Zdroju przedstawiono kilka projektów odnoszących się do krajobrazu i przestrzeni publicznej. Są wśród nich projekty rewitalizacji wieży widokowej Anna w parku zdrojowym, rewitalizacji Parku Szwedzkiego, zagospodarowania parku leśnego. Poza tym zwrócono uwagę m.in. na konieczność uspokojenia ruchu drogowego poprzez ograniczenie tranzytu, co jest działaniem szczególnie istotnym z perspektywy multisensorycznego postrzegania krajobrazu.

W przypadku woj. małopolskiego dodatkowe możliwości uzyskania dofinansowania dla inwestycji uzdrowiskowych (w szczególności związanych z budową lub rozbudową ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej) w ramach RPO wynikają z poddziałania 6.3.2. Wsparcie miejscowości uzdrowiskowych w obrębie działania 6.3 Rozwój wewnętrznych potencjałów regionu w osi priorytetowej 6. Dziedzictwo regionalne. Warunkiem koniecznym wsparcia takich inwestycji jest posiadanie aktualnego planu rozwoju uzdrowiska przyjętego przez właściwą gminę uzdrowiskową. Wpisane tam projekty powinny odpowiadać zdiagnozowanym potrzebom w zakresie rozwoju miejscowości uzdrowiskowej. Po pozytywnym zaopiniowaniu dokumentów na ocenie formalnej dokonywana jest ocena merytoryczna w oparciu i następujące kryteria: kompleksowość planu, diagnoza i kierunki rozwoju uzdrowiska (jakość przeprowadzonej diagnozy, trafność wybranych kierunków rozwoju) oraz wpływ projektów na realizację celów planu. W sumie wszystkie uzdrowiska woj. małopolskiego w ramach planów rozwoju uzdrowisk przedstawiły 180 projektów, w tym 19 dotyczących parków zdrojowych (tab. 1). Część z nich ma charakter innowacyjny, o czym informują także nazwy niektórych projektów.

W Planie Rozwoju Uzdrowiska Żegiestów Zdrój zaproponowano m.in. następujące projekty: „Promenada Kamienna Plaża” (renowacja historycznej promenady spacerowej), „Leśny Park Zdrojowy” – z alejkami spacerowymi: „Pięć Popradów” (do platformy widokowej, z której roztacza się panorama na dolinę Popradu) i „Kamień Wandy” oraz „Wieża Widokowa Łopata Polska”. Działania te mają na celu m.in. poprawę estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznej oraz przywrócenie funkcji turystyczno-rekreacyjnej i stworzenie atrakcyjnego produktu turystycznego o znaczeniu regionalnym.

W planie rozwoju sąsiadującego uzdrowiska Muszyna wskazuje się konieczność kontynuacji zagospodarowania terenów nad Popradem, jako element budowania atrakcyjnej oferty turystyczno-rekreacyjnej. Celem bezpośrednim projektu jest m.in. zwiększenie ruchu turystycznego i uzdrowiskowego w Muszynie poprzez nadanie nowych funkcji zaniedbanym terenom, dzięki stworzeniu unikatowego kompleksu parkowo-rekreacyjnego oraz poprawa warunków sprzyjających wzrostowi zatrudnienia w sektorze turystyki. Cele pośrednie to m.in. kompleksowa rewitalizacja całego Zapopradzia i przywrócenie mu utraconych funkcji uzdrowiskowych oraz wykorzystanie potencjału turystyczno-rekreacyjnego rzeki Poprad. Projekt budowy strefy wypoczynkowo-rekreacyjnej w Parku „Zapopradzie” przewiduje urządzenie promenady wzdłuż rzeki Poprad, stawu rekreacyjnego o nieregularnej linii brzegowej obejmującego ptasią wyspę (owalna wyspa, która w znacznej części linii brzegowej porośnięta będzie krzewami i szuwarami), miejsca do wypoczynku/plaże wokół stawu zintegrowane z siecią alejek spacerowych okalających staw, kładki/mostka łączącego brzegi stawu i malowniczo wpisanej w otaczający krajobraz, mola/tarasu widokowego nad taflą wody

Tabela 1. Projekty inwestycyjne uzdrowisk województwa małopolskiego w planach rozwoju uzdrowisk

Wyszczególnienie	Krynica Zdrój	Muszyna	Piwniczna	Rabka Zdrój	Swożowice- Kraków	Szczaw- nica	Wapienne	Wysowa Zdrój	Żegiestów Zdrój
Liczba projektów ogółem	21	32	15	12	19	20	13	31	17
Liczba projektów turystyczno-rekreacyjnych	5	12	7	5	1	5	5	9	7
Liczba projektów krajo- brazowych (widokowych)	1	0	1	0	0	0	1	0	2
Liczba projektów dotyczą- cych parków zdrojowych	4	4	2	3	1	3	0	1	1
Przykładowe projekty	Kurort Krynica – rozwój infrastruktury uzdrowskiej poprzez modernizację Parku Zdrojowego na Górze Parkowej	Budowa ogrodów tematycznych w Parku Zapopradzie	Utworzenie tras biegowych w Parku Leśnym na G. Kiecarz wraz z infrastrukturą (ławki, miejsca widokowe itp.)	Budowa wodnego placu zabaw w Parku Zdrojowym	Rewitalizacja Parku Zdrojowego	Rewitalizacja Górnego Parku Zdrojowego wraz z elementami małej architektury	Budowa edukacyjnych ścieżek spacerowych	Rozbudowa gminnych terenów rekreacyjnych z uwzględnieniem zielonej infrastruktury na terenach parkowych	Leśny Park Zdrojowy
Ocena planu rozwoju uzdrowiska (%)*	100	72	84	82	78	88	88	88	82

* według kryteriów Regulaminu Oceny Planów Rozwoju Uzdrowisk (2017) w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego na lata 2014–2020. Załącznik nr 2 do Uchwały Nr 1851/17 Zarządu Woj. Małopolskiego z dnia 16 listopada 2017 roku, http://www.rpo.malopolska.pl/download/program-regionalny/skorzystaj/nabory/poddzialanie-6-3-2-wsparcie-miejscowosci-uzdrowskich-ocena-planow-rozwoju-uzdrowisk/zatwierdzenie-listy-wynikow/lista_zatwierdzonych_planow_rozwoju_uzdrowisk.pdf (dostęp: 25.04.2018).

Źródło: opracowanie własne.

oraz wolierów z ptakami ozdobnymi. Projekt budowy ogrodów tematycznych w Parku „Zapopradzie” przewiduje stworzenie ogrodu skalnego, antycznego, nowoczesnego, francuskiego, angielskiego, leśnego, legend muszyńskich oraz baśni. Zaznaczyć należy, że w Muszynie na Suchej Górze w 2012 roku powstał ogród sensoryczny, składający się z kilku ogrodów dedykowanych poszczególnym zmysłom. Stanowiący jego część ogród dźwięku zachęca do zatrzymania i wsłuchania się w delikatny szum drzew, świergot ptaków, szmer wody płynącej w strumieniu, chrzęst żwiru pod nogami (fot. 3). Ogród ten przystosowany jest dla osób niepełnosprawnych. Ponadto przy najcenniejszym obiekcie sakralnym Muszyny w 2015 roku otwarto największy ogród biblijny w Polsce (fot. 4). Na powierzchni 1,3 ha, sąsiadującej z kościołem parafialnym św. Józefa Oblubieńca NMP, utworzono w jego obrębie 5 ogrodów tematycznych (Włodarczyk 2015). Pierwszy z nich opowiada historię zbawienia, drugi – opisuje geografę Ziemi Świętej z jej charakterystycznymi krajobrazami oraz elementami gospodarki rolnej z czasów biblijnych. Trzeci ogród eksponuje wybrane nauki proroków biblijnych. Urządzono tu też zakątek dla dzieci. Ostatni ogród w formie labiryntu, nazwany „Ogrodem zakochanych” dedykowany jest młodzieży. Ogród biblijny w Muszynie jest bogaty w symbolikę, posiada aranżacje zieleni (w tym rośliny biblijne), miniaturowe krajobrazy, małą architekturę i rzeźby, którym towarzyszą liczne fragmenty Pisma Świętego.

Fot. 3. Ogród dźwięku w Muszynie

fot. S. Bernat

Fot. 4. Ogród biblijny w Muszynie

fot. S. Bernat

W Planie Rozwoju Uzdrawiska Rabka Zdrój znalazł się m.in. projekt rozbudowy parku zdrojowego poprzez zagospodarowanie bulwarów nad Poniczanką. W zaniedbanym obecnie terenie wzdłuż potoku planuje się stworzyć atrakcyjną przestrzeń publiczną z szeregiem urządzeń uzdrowiskowych (tężnia, wodospad solankowy, grotta solna, urządzenia do wodoterapii metodą Kneippa) i rekreacyjnych (ścieżka spacerowa i rowerowa, siłownia plenerowa, boisko do siatkówki plażowej, park linowy, ścianki wspinaczkowe różnej wysokości), a także elementami małej architektury podnoszącymi jakość przestrzeni publicznej uzdrawiska

(ławki, zrewitalizowana zieleń, odnowione kładki pieszo-rowerowe). Bulwar ma pełnić funkcje uzdrowiskowe, rekreacyjne, komunikacyjne, społeczne i reprezentacyjne. Teren wzdłuż prawego brzegu potoku Poniczanka na długości ok. 1 km zostanie kompozycyjnie ukształtowany jako czytelny układ placów (część cicha o dominującej funkcji leczniczo-rehabilitacyjnej i część głośnie – rekreacyjna) z różnymi atrakcjami, połączony krzywoliniową ścieżką pieszo-rowerową. Ponadto w Planie Rozwoju Uzdrowiska Rabka Zdrój zaproponowano projekt budowy wodnego placu zabaw w parku zdrojowym, ukierunkowany na zagospodarowanie terenu powiązanego funkcjonalnie i przyległego bezpośrednio do istniejącego placu zabaw. Przez obszar lokalizacji przyszłego parku wodnego odbywa się obecnie (na dziko) komunikacja do istniejącego placu zabaw, po trasach najkrótszych względem istniejących ciągów pieszych w parku, a poszczególnymi wydzielonymi strefami zabaw, czego konsekwencją jest zniszczona nawierzchnia trawiasta w znacznej części tego obszaru. Dodać należy, że dotychczas w Rabce Zdroju zrealizowano m.in. projekt kompleksowej rewitalizacji parku zdrojowego wraz z budową typowej infrastruktury uzdrowiskowej, który przyczynił się do wzrostu atrakcyjności uzdrowiska (Wójcikowski 2015). Dodatkowo warto zaznaczyć, że utrzymaniem czystości i porządku na terenie parku zajmuje się specjalnie utworzona w tym celu Rabczańska Spółdzielnia Socjalna „Dziewięciśił”, w której znalazło zatrudnienie 15 osób.

Podobne działania do wyżej opisanych prowadzi także uzdrowisko Szczawnica. Poprzez rewitalizację uzdrowiskowego Parku Dolnego wraz z elementami małej architektury uzdrowiskowej oraz rewitalizację Placu Dietla i promenady spacerowej do pijalni wraz z elementami małej architektury uzdrowiskowej oraz przebudowę pijalni wody mineralnej, wyraźnie poprawiła się jakość przestrzeni publicznej tego uzdrowiska i wzrosła jego atrakcyjność (Węclawowicz-Bilska 2013). Dlatego kolejnym krokiem zaplanowanym w planie rozwoju uzdrowiska jest rewitalizacja Górnego Parku Zdrojowego wraz z elementami małej architektury oraz rewitalizacja przestrzeni publicznych uzdrowiskowego centrum.

W efekcie konkursu na dofinansowanie działań przedstawionych w planach rozwoju uzdrowisk, przygotowanych przez wszystkie gminy uzdrowiskowe woj. małopolskiego, wybranych zostało 28 projektów dotyczących następujących uzdrowisk: Krynica Zdrój (10 projektów), Muszyna-Złockie (5), Żegiestów Zdrój (3), Rabka Zdrój (3), Piwniczna (2), Szczawnica (2), Kraków-Swoszowice (1), Wysowa Zdrój (1), Wapienne (1). Są wśród nich wymienione powyżej: „Budowa promenady spacerowej wzdłuż potoku w Żegiestowie”, „Budowa strefy wypoczynkowo-rekreacyjnej w Parku „Zapopradzie” i „Budowa ogrodów tematycznych w Parku Zapopradzie” w uzdrowisku Muszyna oraz „Budowa wodnego placu zabaw w Parku Zdrojowym” i „Rozbudowa Parku Zdrojowego” w Rabce Zdroju, a także „Rewitalizacja przestrzeni publicznych uzdrowiskowego centrum Szczawnicy”. Na uwagę zasługuje także projekt „Innowacyjna wieża widokowa

ze ścieżką przyrodniczo-edukacyjną w koronie drzew” zgłoszony w Planie Rozwoju Uzdrowiska Krynica Zdrój. Przedmiotem projektu jest budowa unikalnej wieży widokowej wraz ze ścieżką przyrodniczo-edukacyjną w koronie drzew Beskidu Sądeckiego (strefa C ochrony uzdrowiskowej). Projekt zakłada, że wieża będzie składała się z trasy spacerowej o długości 900 m, zakończonej 40-metrową wieżą widokową. Trasa będzie zbudowana z drewna i będzie prowadziła pomiędzy drzewami, zapewniając wyjątkowo piękne widoki w czasie całego spaceru. Wzdłuż ścieżki umieszczonych zostanie kilka przystanków edukacyjnych i zręcznościowych (przechodzenie po wąskiej kładce czy też ruchomych belkach mając pod sobą solidną zabezpieczającą siatkę), które stanowić będą urozmaicenie trasy. Dzięki stopniowemu nachyleniu między 2–6 stopni cała trasa będzie dostępna także dla osób niepełnosprawnych i wózków dziecięcych. Bezpieczeństwo turystów zapewnią solidne, drewniane konstrukcje podpierane przez około 100 słupów, poręcze i siatki z obu stron ścieżki. Dojście do wieży będzie możliwe dzięki istniejącej kolei linowej, ścieżką spacerową lub ścieżką rowerową. Podobnie zejście z wieży będzie możliwe na kilka sposobów. Na wysokości około 20 metrów, wewnątrz wieży zaplanowano zjeżdżalnię, która będzie stanowiła alternatywny sposób powrotu z trasy spacerowej, bez konieczności pokonywania całego szlaku ponownie po schodach znajdujących się wewnątrz wieży. Bezpieczeństwo zjeżdżających mają zapewnić specjalne filcowe podkładowki. W drodze na dół będzie również możliwość skorzystania z przejazdu hulajnogą. Dodatkowa infrastruktura będzie umożliwiała również spacer z psami, rowerami, hulajnogami, wózkami (dla dzieci i dla osób niepełnosprawnych).

4. Wnioski i uwagi końcowe

Miejscowości uzdrowiskowe, dysponujące zazwyczaj znaczącymi walorami przyrodniczymi, kulturowymi i krajobrazowymi, przy prawidłowym ich wykorzystaniu, mogą być wzorcem i podstawą dalszego harmonijnego i zrównoważonego rozwoju (por. Zaręba 2012). Ważne jest jednak wdrożenie działań naprawczych i dbałość o właściwy wizerunek uzdrowisk jako miejsc ciszy i wyjątkowych krajobrazów o wartości terapeutycznej. Wysoką jakość przestrzeni leczniczej uzdrowisk określają bowiem m.in.: czytelny związek z otoczeniem poprzez połączenia widokowe i kompozycyjne, wysokie walory środowiska przyrodniczego (w tym sąsiedztwo dużych kompleksów leśnych i obszarów objętych prawnymi formami ochrony przyrody), dobrze zachowane historyczne założenia przestrzenne z obiektami o wartości zabytkowej, zadbane tereny zieleni urządzonej o funkcji rekreacyjnej, odpowiednio zagospodarowane przestrzenie publiczne, korzystne warunki klimatyczne, komfort akustyczny, odpowiedni stan jakości środowiska, dobra dostępność komunikacyjna, zróżnicowana oferta w zakresie organizacji czasu wolnego (festiwale, koncerty, imprezy sportowe, zorganizowane wyciecz-

ki), odpowiednie standardy obiektów zamieszkania i różnorodne obiekty przyrodolecznicze powiązane ze sobą z zastosowaniem najnowszych rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych (por. Węclawowicz-Bilska 2008; Wójcikowski 2015).

Szereg inwestycji zrealizowanych bądź planowanych w wybranych uzdrowiskach w Polsce ma charakter innowacji, skutkujących zmianami przestrzennymi (krajobrazowymi). Celem ich jest m.in. poprawa jakości życia mieszkańców i zwiększenia atrakcyjności uzdrowisk dla kuracjuszy. Dotyczą one m.in. rewitalizacji historycznych założeń, eksponowania walorów krajobrazowych (w tym multisensorycznych), powiększaniu terenów zieleni urządzonej i poprawy estetyki przestrzeni publicznej. Pamiętać jednak należy, że działania mające na celu poprawę jakości krajobrazu (w tym przestrzeni publicznej) uzdrowisk wymagają szerszego spojrzenia niż koncentrującego się na modernizacji i unowocześnianiu sanatoriów i ich otoczenia. Konieczna jest także rewitalizacja całej miejscowości, z którą uzdrowisko jest powiązane (por. Węclawowicz-Bilska 2013).

Coraz częściej uzdrowiska stają się ośrodkami wypoczynkowymi, miejscami atrakcyjnymi dla turystyki aktywnej czy kulturowej (Kasprzak 2016) i jej różnych rodzajów (m.in. kongresowej, festiwalowej). Może to wzbudzać obawy, że nastąpi degradacja ich unikalnego krajobrazu. Jednak turystyka i kojarzony z nią narastający hałas nie musi stanowić czarnego scenariusza rozwoju miejscowości uzdrowiskowych. Wykorzystując swój potencjał uzdrowiska mają szansę na realizację innowacyjnych produktów turystycznych, które mogą przyczynić się do ich rozwoju gospodarczego i społecznego. Wśród nich mogą być takie, które akcentować będą wyjątkową jakość krajobrazu. Konieczna jest jednak dbałość o tę jakość, choćby w ramach rewitalizacji. W szczególności ważne jest uwzględnianie w tych działaniach projektowania akustycznego, ukierunkowanego na kształtowanie wysokiej jakości dźwiękowej krajobrazu, decydującej o jego wartości terapeutycznej. Rewitalizacja akustyczna krajobrazu jest zatem perspektywnym kierunkiem rozwoju polskich uzdrowisk, z uwagi na ich funkcję ochronną (w tym przed zagrożeniami akustycznymi).

Wprowadzenie nowych rozwiązań przestrzenno-funkcjonalnych w miejscowościach uzdrowiskowych znacznie podnosi ich atrakcyjność turystyczną. Ważne jest też kreowanie innowacyjnych produktów turystycznych bazujących na wielozmysłowym doświadczeniu turystycznym. W obecnych czasach turysta jest bowiem w coraz większym stopniu poszukiwaczem wrażeń i kolekcjonerem doznań (Urry 2007). Pragnie on bezpośredniego kontaktu z tym, co jest unikatowe (jedyne w swoim rodzaju) lub typowe (charakterystyczne dla danego miejsca) bądź też będące nieznanym aspektem czegoś, co było traktowane do tej pory jako znane. Jak zauważa A. Stasiak (2013), w przyszłości największą popularność na rynku turystycznym zyskają te obszary, które będą w stanie zaoferować turystom unikatowe doświadczenia. Do najważniejszych działań sprzyjających intensyfikacji przeżyć turystów zalicza się m.in.: wzbogacanie tradycyjnych pakietów usług

o elementy zapewniające dodatkowe doznania, tworzenie unikatowych atrakcji turystycznych, odkrywanie nowych przestrzeni turystycznych zapewniających niepowtarzalne przeżycia oraz rozwój nowych form turystyki dostarczających wyjątkowych, ponad przeciętnych emocji. Następuje odejście od pakietów usług turystycznych na rzecz pakietów doświadczeń turystycznych (Stasiak 2016). Doświadczenie turystyczne powinno być angażujące, wyjątkowe i autentyczne, a jego fundament stanowi m.in. multisensoryczność, interaktywność oraz współtworzenie doznań. Koncepcja turystyki doświadczeń wymusza konieczność stosowania innowacyjnych rozwiązań w ofercie uzdrowisk, które opierając się na ich ogromnym potencjale mogą przyczynić się do rozwoju gospodarczego i społecznego, zarówno miejscowości uzdrowiskowych, jak i regionu. Ważne jest też włączenie w działalność uzdrowiskową otaczających wsi, m.in. poprzez produkcję żywności ekologicznej, rozwój agroturystyki, rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej (por. Niemiec, Trzeńska 2011).

Przyszłości uzdrowisk nie należy zatem upatrywać wyłącznie w tradycyjnej działalności leczniczej adresowanej do osób starszych i schorowanych, ale w wykorzystaniu różnorodnych, innowacyjnych rozwiązań, łączących nowoczesne sposoby leczenia i profilaktyki zdrowotnej z turystyką i rekreacją. Wprowadzanie innowacji w uzdrowiskach jest odpowiedzią na zmieniające się potrzeby i preferencje coraz bardziej wymagających kuracjuszy i turystów, podążających za modą na zdrowy styl życia ukierunkowany na zachowanie wysokiej sprawności fizycznej, urody, dobrego samopoczucia, połączonych z aktywnym wypoczynkiem i różnymi formami turystyki, w tym zyskującej coraz większą popularność turystyki doświadczeń (sensorycznej).

W osiągnięciu sukcesu rozwojowego uzdrowisk ważna jest otwartość na innowacje oraz współpraca władz samorządowych z mieszkańcami, właścicielami i zarządcami obiektów uzdrowiskowych, lokalnymi i regionalnymi organizacjami turystycznymi, środowiskiem naukowym oraz współpraca transgraniczna, umożliwiająca wymianę doświadczeń.

Literatura

- Bernat S., 2007, *Ochrona środowiska przed hałasem – podejście jakościowe*, „Czasopismo Techniczne”, 7–A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków: 277–282.
- Bernat S., 2016, *Uzdrowiska – „wyspami ciszy” w krajobrazie Polski?*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 33: 79–93.
- Bernat S., 2017, *Potencjał parków uzdrowiskowych w Polsce dla rozwoju turystyki*, „Studia i Materiały CEPL”, 19(52/3): 37–44.
- Buczek-Kowalik M., Łuka P., 2015, *Innowacje turystyczne w wybranych gminach uzdrowiskowych woj. podkarpackiego*, Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, 49: 135–146.

- Cieślak A., 2014, *Funkcja uzdrowiskowa i dziedzictwo kulturowe jako katalizatory rozwoju małych miast*, „Problemy Rozwoju Miast”, 11(3): 21–28.
- Dryglas D., 2006, *Kształtowanie produktu turystyki uzdrowiskowej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dryglas D., 2009, *Innowacje produktowe turystyki uzdrowiskowej*, [w:] *Innowacyjne kierunki rozwoju turystyki uzdrowiskowej i lecznictwa uzdrowiskowego*, XVIII Kongres Uzdrowisk Polskich, Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP, Krynica Zdrój: 167–174.
- Gaworecki W., 2008, *Turystyka i sport dla wszystkich w promocji zdrowego trybu życia*, WSZTiH, Gdańsk.
- Golba J., 2009, *Gospodarka przestrzenna w uzdrowiskach i wielofunkcyjność uzdrowisk największym wyzwaniem dla samorządów*, [w:] *Innowacyjne kierunki rozwoju turystyki uzdrowiskowej i lecznictwa uzdrowiskowego*, XVIII Kongres Uzdrowisk Polskich, Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP, Krynica Zdrój: 109–114.
- Gonda-Soroczyńska E., 2011, *Przestrzeń uzdrowiskowa w krajobrazie kulturowym wsi – na przykładzie uzdrowiska Solec Zdrój*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich”, 1: 39–49.
- Gonda-Soroczyńska E., 2014, *Wielofunkcyjność czy jednofunkcyjność? Uzdrowiska w obliczu przemian przestrzennych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 367: 68–75
- Górka A., 2016, *Krajobrazowy wymiar ruralistyki*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
- Herman K., Naramski M., Szromek A.R., 2014, *Perspektywy powstania nowych uzdrowisk w Polsce*, [w:] Szromek A. (red.), *Rola uzdrowisk i przedsiębiorstw uzdrowiskowych w turystyce i w lecznictwie*, Proksenia, Kraków: 109–125.
- Karta Przestrzeni Publicznej*, 2009, <http://www.tup.org.pl/download/KartaPrzestrzeni-Publicznej.pdf> (dostęp: 25.04.2018).
- Kasprzak K., 2016, *Polskie uzdrowiska jako atrakcja dla turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa”, 1: 131–156.
- Kuchcik M., Baranowski J., 2013, *Zagrożenie halasem wybranych uzdrowisk Polski*, „Acta Balneologica”, 55–1(131): 48–54.
- Kwaśnicki W., 2015, *Innowacje społeczne – nowy paradygmat czy kolejny etap w rozwoju kreatywności człowieka?*, [w:] Chimiak G., Kościański A., Misztal W. (red.), *Obywatelskość wobec kryzysu: uśpieni czy innowatorzy?*, Warszawa, <http://kwasnicki.prawo.uni.wroc.pl/todownload/InnowacjeSpoleczneWK.pdf>.
- Leniartek M., 2015, *Rewitalizacja parków zdrojowych zagrożeniem dla sfery materialnej i znaczeniowej miejscowości uzdrowiskowych na przykładzie uzdrowisk ziemi kłodzkiej*, „Przestrzeń Urbanistyka Architektura”, 1: 73–89.
- Łątka A., Gotowski R., Rabant H., 2013, *Wpływ efektów rewitalizacji Parku Solankowego na rozwój funkcji uzdrowiskowej miasta Inowrocławia*, „Journal of Health Sciences”, 3(14): 363–371.
- Mirek J., 2014, *Innowacyjność jako czynnik funkcjonowania i rozwoju polskich uzdrowisk*, „Handel Wewnętrzny”, 6(353): 251–265.
- Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G., 2010, *The Open Book of Social Innovation*, The Young Foundation and Nesta, London.

- Niemiec W., Trzcńska H., 2011, *Rozwój i znaczenie turystyki uzdrowiskowej w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej. Budownictwo i Inżynieria Środowiska”, 58(2): 209–222.
- Peter-Bombik K., 2012, *Środki unijne jako wsparcie innowacji w gminach uzdrowiskowych*, „Współczesne Zarządzanie”, 2: 177–184.
- Płachta O., 2014, *Uzdrowiskowa przestrzeń publiczna w wybranych miejscowościach Dolnego Śląska*, „Studia Miejskie”, 16: 75–86.
- Podręcznik Oslo. Zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji*, 2006, OECD/EC/Eurostat, <http://home.agh.edu.pl/~kkulak/lib/exe/fetch.php?media=user:konrad:vary:oslo-manual.pdf> (dostęp: 25.04.2018).
- Ponikowska I., Marciniak K., 1988, *Ciechocinek – terenoterapia uzdrowiskowa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Program Rozwoju Turystyki do 2020 roku*, 2015, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.
- Rapacz A., Gryszel P., Jaremen D.E., 2009, *Innowacje w percepcji przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego i klientów uzdrowisk*, [w:] *Innowacyjne kierunki rozwoju turystyki uzdrowiskowej i lecznictwa uzdrowiskowego*, XVIII Kongres Uzdrowisk Polskich, Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP, Krynica Zdrój: 145–160.
- Raport NIK, 2016, *Spełnianie wymogów określonych dla uzdrowisk*, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,12663,vp,15061.pdf>.
- Skowronek E., Tucki A., 2012, *Innowacyjność i rozwój oferty uzdrowiska Nałęczów SA jako odpowiedź na zapotrzebowanie rynku turystyki zdrowotnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług”, 83: 495–508.
- Stasiak A., 2013, *Nowe przestrzenie i formy turystyki w gospodarce doświadczonych*, „Turizm”, 23/2: 65–74.
- Stasiak A., 2016, *Doświadczenie – stary-nowy paradygmat turystyki*, „Folia Turistica”, 41, Zarządzanie i transfer wiedzy w turystyce: 191–216.
- Szostak-Młynarska S., 2012, *Rozwiązania proekologiczne determinujące rozwój funkcji rekreacyjnych uzdrowisk województwa dolnośląskiego*, „Inżynieria Ekologiczna”, 30: 160–173.
- Szromek A., 2013, *Cechy atrakcyjności polskich uzdrowisk*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. S: Organizacja i Zarządzanie”, 64: 251–264.
- Śladem Funduszy Europejskich. Przewodnik Turystyczny*, 2015, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa.
- Urry J., 2007, *Spojrzenie turysty*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Węclawowicz-Bilska E., 2008, *Uzdrowiska polskie. Zagadnienia programowo-prze-strzenne*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Węclawowicz-Bilska E., 2009, *Zagospodarowanie przestrzenne uzdrowisk w Polsce i w Europie – analiza porównawcza*, [w:] *Innowacyjne kierunki rozwoju turystyki uzdrowiskowej i lecznictwa uzdrowiskowego*, XVIII Kongres Uzdrowisk Polskich, Stowarzyszenie Gmin Uzdrowiskowych RP, Krynica Zdrój: 77–90.
- Węclawowicz-Bilska E., 2013, *Problemy kształtowania przestrzennego uzdrowisk małopolskich*, „Małopolskie Studia Regionalne”, 3–3(28–29): 75–83.
- Wiktorowski K., 2010, *Model rewitalizacji miejscowości uzdrowiskowych na przykładzie Polczyna-Zdroju*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomia”, 284(61): 167–182.

- Włodarczyk Z., 2015, *Przewodnik po Muszyńskich Ogrodach Biblijnych*, Muszyna.
- Wójcikowski W., 2015, *Zmiany w przestrzeni publicznej uzdrowisk polskich w związku z członkostwem w Unii Europejskiej – na przykładzie Małopolski*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 19(1): 53–67.
- Zaręba K., 2012, *Zrównoważony rozwój warunkiem zabezpieczenia funkcji rekreacyjnych uzdrowisk*, „Inżynieria Ekologiczna”, 30: 206–218.

Akty prawne

- Europejska Konwencja Krajobrazowa z dnia 20 października 2000 roku* (Dz.U., 2006, nr 14, poz. 98).
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych* (Dz.U., 2005, nr 167, poz. 1399, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 października 2005 roku o rewitalizacji* (Dz.U., 2015, poz. 1777, z późn. zm.).

INNOVATION IN THE LANDSCAPE OF SELECTED HEALTH RESORTS IN POLAND

Abstract: The aim of the research, the results of which were presented in this paper, was to identify innovative activities in the landscape of selected health resorts in Poland. Surveys were conducted among self-governments of communes and spa towns in Poland as well as analysis of spa development programs and revitalization programs and field observations. As a result of the research, it was found that acoustic revitalization based on acoustic design and sensory tourism based on tourism experience are prospective development directions for Polish health resorts due to their protective function and the need to preserve a high-quality soundscape and very great tourism potential.

Keywords: innovation, landscape, public space, revitalization, tourism, health resort.

Dr hab. Sebastian Bernat
Zakład Ochrony Środowiska
Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: sebastian.bernat@poczta.umcs.lublin.pl

Patryk Brambert, Iwona Kiniorska

AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIEJ W RAMACH FUNKCJONOWANIA LOKALNYCH GRUP DZIAŁANIA W WOJEWÓDZTWIE ŚWIĘTOKRZYSKIM

Zarys treści: W procesie rozwoju obszarów wiejskich istotną rolę odgrywają organizacje pozarządowe i stowarzyszenia lokalne. Charakterystycznym przykładem takich inicjatyw są Lokalne Grupy Działania. Główną przesłanką działania LGD jest aktywizacja środowisk wiejskich w kierunku kształtowania rozwoju, poprzez sformułowanie potrzeb społeczności. Celem pracy jest ocena aktywności mieszkańców wsi woj. świętokrzyskiego w ramach inicjatyw podejmowanych przez wybrane LGD. W badaniu wykorzystano źródła wtórne dokonując kwerendy dostępnych materiałów: dokumentów stowarzyszeniowych, strategii, danych GUS, informacji z bazy Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich 2014–2020. Aktywność społeczności lokalnej zbadano na podstawie informacji o zrealizowanych działaniach w latach 2014–2017, które zostały zamieszczone przez obrane LGD na portalu społecznościowym Facebook. Zakres czasowy analiz objął lata 2007–2017. W badaniu uwzględniono 5 LGD, które mają siedziby na terenie woj. świętokrzyskiego i są zlokalizowane w różnych jego częściach. Tereny objęte działaniem tych partnerstw są zróżnicowane pod względem warunków środowiskowych i charakteru pełnionych funkcji gospodarczych.

Słowa kluczowe: Lokalne Grupy Działania, obszary wiejskie, aktywność społeczna, walory przyrodnicze, potencjał turystyczny, dziedzictwo kulturowe.

1. Wprowadzenie

W rozwoju obszarów wiejskich największe znaczenie odgrywają lokalne inicjatywy. Wraz z odrodzeniem się struktur samorządowych rozpoczęła się tzw. „oddolna droga rozwoju” wsi.

Z dotychczasowych przykładów zagranicznych i krajowych wynika, że najważniejszą receptą na problemy towarzyszące wielofunkcyjnemu rozwojowi wsi jest włączenie w ten proces lokalnej ludności. Przykładem takich działań są inicjatywy powstające w „Programie odnowy wsi”. Funkcjonuje on w Polsce od

końca lat 90. ubiegłego wieku. Jego istotą jest udostępnianie środków finansowych na rzecz rozwiązywania problemów społeczności lokalnych, które wcześniej określone zostały w planie rozwoju, przy inicjatywie oraz zaangażowaniu mieszkańców (Jeziorska-Biel 2014). Warto zaznaczyć, że w polskich warunkach program realizuje bardzo ważny cel, jakim jest budowa społeczności samorządowych, przy ograniczaniu negatywnego wpływu wielu społecznych zachowań jako konsekwencji oddziaływania zarówno poprzedniego systemu politycznego, jak i usieciowienia relacji w społeczeństwie konsumpcyjnym (Wójcik 2010).

Priorytetowe znaczenie w rozwoju obszarów wiejskich ma podejście LEADER, które zostało zapoczątkowane w 1991 roku. W okresie programowania 2007–2013 stało się ono obligatoryjną częścią programów rozwoju wsi każdego z państw członkowskich Unii Europejskiej (UE). Celem tej metody jest aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich poprzez budowanie potencjału społecznego na wsi. W Polsce w ramach Osi 4 Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007–2013, która dotyczy programu LEADER, podejmowano 3 główne działania: „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju” (LSR), „Wdrażanie projektów współpracy”, „Funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja”. Zawarte w nich zadania budowy aktywności mieszkańców były wdrażane (autorstwo i zarządzanie strategią rozwoju) i realizowane (rola beneficjenta) za pośrednictwem Lokalnych Grup Działania (LGD). W ich skład mogą wchodzić przedstawiciele władz samorządowych itp. (sektor publiczny), organizacje pozarządowych (sektor społeczny) i miejscowych przedsiębiorców (sektor gospodarczy), często z terenów kilku gmin (Pałka 2014). W tych publiczno-prywatnych partnerstwach zaangażowanie sektora publicznego nie może przekroczyć połowy głosów w głównych organach decyzyjnych (Kamiński 2006). Natomiast identyfikacja obszaru działalności LGD oparta jest na trzech wyznacznikach: liczba mieszkańców stałych zawierająca się w przedziale 10–150 tys. osób; utrzymanie przestrzennej spójności dla całych gmin, bez wyłączenia miast w gminach miejsko-wiejskich, gdzie liczba ludności zameldowanej na pobyt stały wynosi maksymalnie 20 tys.; występowanie spójnych uwarunkowań historycznych, kulturowych, przyrodniczych i społeczno-gospodarczych¹ (Kołodziejczak 2011). Przedsięwzięcia LGD, wymierzone na rozwój przestrzeni lokalnej o takich cechach, wymagały oczywiście partycypacji znacznych nakładów finansowych ze strony wspólnoty europejskiej.

W dalszym ciągu te trójsektorowe grupy działania mogą liczyć na współfinansowanie ze środków UE. W obecnej perspektywie związanej z PROW na lata 2014–2020 nastąpiła kontynuacja założeń LEADER jako rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (RLKS). Jest to jedno z 14 działań zaplanowanych na trwający okres programowania (*Program...* 2014).

¹ To spójność stanowiąca podobieństwo lub jednorodność gmin wchodzących w skład obszaru albo istnienie takiego elementu, który występuje w każdej gminie.

Przejawem aktywności społecznej mogą być różne formy działalności jednostek, grup społecznych i organizacji, mające na celu urzeczywistnienie naturalnych indywidualnych potrzeb. Należą do nich: kampanie, programy i wiece, organizowanie różnego rodzaju inicjatyw, które cechuje otwartość i pomysłowość. Jednym z przykładów takich przedsięwzięć są właśnie LGD.

Celem niniejszego opracowania jest ocena aktywności mieszkańców wsi województwa świętokrzyskiego w ramach inicjatyw podejmowanych przez wybrane Lokalne Grupy Działania. Przeanalizowano zatem 5 LGD mających siedziby na terenie woj. świętokrzyskiego. Podstawą doboru grup do analizy była lokalizacja w różnych częściach województwa. W dodatku obszary zajmowane przez poszczególne LGD są zróżnicowane pod względem środowiska przyrodniczego i pełnionych funkcji gospodarczych. W ogólnym zarysie głównymi ich wyróżnikami są: czyste środowisko, walory krajobrazowo-przyrodnicze, typowa funkcja rolnicza, bogate dziedzictwo kulturowe czy wielofunkcyjność.

W badaniu wykorzystano źródła wtórne, dokonując kwerendy dostępnych materiałów, obejmujących: dokumenty stowarzyszeniowe (statuty LGD), opracowania strategiczne (Lokalne Strategie Rozwoju, Strategie Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność), dane statystyczne Banku Danych Lokalnych (BDL) GUS, informacje pozyskane z bazy Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW) zgodnej z PROW 2014–2020. Sposoby aktywności społecznej przeanalizowano na podstawie informacji na temat zrealizowanych przedsięwzięć w latach 2014–2017, które zostały zamieszczone przez obrane LGD na portalu społecznościowym Facebook. Zakres czasowy analizy dotyczył lat 2007–2017.

2. Charakterystyka Lokalnych Grup Działania w województwie świętokrzyskim

Na terytorium woj. świętokrzyskiego aktualnie funkcjonuje 18 LGD², które obejmują swym zasięgiem 120 gmin, w tym 24 spoza regionu (tab. 1). Przeciętnie dla jednej LGD przypada 7 jednostek administracyjnych. Powierzchnia, której dotyczy działalność LGD, stanowi 13,6 tys. km², a zamieszkała jest przez 991,3 tys. osób. Najstarszą LGD, którą założono w 2001 roku, jest LGD Ziemi Sandomierskiej. Zdecydowana większość z nich (61%) powstała w 2008 roku. Z kolei największą LGD, zarówno pod względem powierzchni (2,5 tys. km²), jak i liczby ludności (143,7 tys.) jest – istniejąca dopiero od 2015 roku – Świętokrzyska Rybacka LGD (ryc. 1). W jej skład wchodzi łącznie aż 18 gmin położonych w zachodniej części woj. świętokrzyskiego. Są to jednocześnie jednostki, stanowiące zasięg terytorialny innych partnerstw: ze Stowarzyszenia LGD „Ziemia Jędrzejowska – GRYP” – wszystkie 9 gmin; z LGD „Region Włoszczowski” – 5 gmin; z LGD „Nad Czarną i Pilicą” – 3 gminy; ze Stowarzyszenia „LGD

² Dotyczy LGD, które posiadają siedzibę w gminie należącej do woj. świętokrzyskiego.

– U ŹRÓDEŁ” – 1 gmina. Najmniejszy obszar działania (0,3 tys. km²) ma LGD „Perły Czarnej Nidy”, skupiając 3 gminy zlokalizowane na południe od Kielc, zamieszkałe przez 38,7 tys. osób. Jednak najmniej ludności (34,1 tys.) znajduje się na terenie funkcjonowania LGD Dorzecze Wisły. Dominują LGD, w skład których wchodzi tylko gminy z woj. świętokrzyskiego. Jedynie 5 LGD posiada gminy partnerskie spoza regionu. Gminy te reprezentują w pierwszej kolejności woj. mazowieckie (11), następnie łódzkie (8), małopolskie (4) oraz śląskie (1).

Tabela 1. Lokalne Grupy Działania na terenie woj. świętokrzyskiego w 2017 roku

Lp.	Nazwa LGD	Siedziba LGD	Rok założenia LGD*	Liczba gmin objętych LGD (spoza woj.)	Powierzchnia objęta LGD [km ²]	Liczba mieszkańców
1.	LGD „Białe Ługi”	Trzemosna gm. Daleszyce	2006	7	1 119	76 264
2.	LGD „Dorzecze Bobrzy”	Kostomłoty Drugie gm. Miedziana Góra	2006	5	408	60 549
3.	LGD – Dorzecze Wisły	Połaniec	2008	5	466	34 095
4.	LGD „Królewskie Poni-dzie”	Busko-Zdrój	2007	8	968	72 779
5.	LGD „Nad Czarną i Pilicą”	Łopuszno	2008	5	754	36 720
6.	LGD „Perły Czarnej Nidy”	Morawica	2008	3	313	38 738
7.	LGD „Perły Ponidzia”	Skalbmierz	2008	8(4)	489	35 460
8.	LGD PONIDZIE	Pińczów	2008	5	613	39 838
9.	LGD Powiatu Opatow-skiego	Opatów	2008	5	629	36 288
10.	LGD „Region Włosz-czowski”	Włoszczowa	2008	11(6)	1 448	71 058
11.	LGD Ziemi Sandomier-skiej	Łoniów	2001	9	728	60 230
12.	Stowarzyszenie „LGD – U ŹRÓDEŁ”	Modliszewice gm. Końskie	2008	9(3)	1 233	89 430
13.	Stowarzyszenie LGD „Krzemienny Krąg”	Bałtów	2008	9(5)	1 064	63 655

Tabela 1 cd.

14.	Stowarzyszenie LGD „Razem na Piaskowcu”	Mirzec Stary gm. Mirzec	2015	8(6)	702	58 868
15.	Stowarzyszenie „LGD – Wokół Łysej Góry”	Bieliny	2006	7	636	69 080
16.	Stowarzyszenie LGD „Ziemia Jędrzejowska – GRYF”	Jędrzejów	2008	9	1 257	86 886
17.	Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej	Łągów	2008	7	810	61 395
18.	Świętokrzyska Rybacka LGD	Włoszczowa	2015	18	2 513	143 710
Razem				120(24)	13 637	991 333

* Wg wpisu do rejestru stowarzyszeń Krajowego Rejestru Sądowego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych KSOW 2014–2020, informacji od LGD oraz BDL GUS.

Przestrzeń będąca w zasięgu aktywności świętokrzyskich LGD to praktycznie wszystkie (96) gminy, które mogą być włączane w te kooperacje. Jedynym wyjątkiem jest gmina miejsko-wiejska Kazimierza Wielka, która przynależy do Nadwiślańskiej Grupy Działania „E.O. CENOMA”. Można jeszcze dostrzec jednorodność terytorialną 4 LGD z granicami 4 powiatów, ponieważ odpowiedzialne są za rozwój we wszystkich mieszczących się w nich gminach. Dotyczy ona trzech powiatów regionu Poniądzia, tj. jędrzejowskiego, pińczowskiego, buskiego, a także powiatu sandomierskiego. Pozostałe powiaty są w zasięgu od 2 (np. staszowski, ostrowiecki) do 6 LGD (kielecki³).

Jak wspomniano, w szczegółowych badaniach uwzględniono 5 LGD z siedzibą na terenie woj. świętokrzyskiego (ryc. 2). Wszystkie rozpatrywane LGD przybrały formę stowarzyszeń posiadających osobowość prawną. Najwcześniej, w 2006 roku rozpoczęła działalność LGD „Białe Ługi”, rok później – LGD „Perły Poniądzia”, zaś pozostałe zostały zarejestrowane w 2008 roku. Stanowią one razem płaszczyznę partnerstwa dla 452 zadeklarowanych członków, w której ranga poszczególnych sektorów według ich udziałów jest następująca: mieszkańcy (42% ogółu), sektor społeczny (27,2%), sektor gospodarczy (18%) i sektor publiczny (12,6%) – (tab. 2). Taki stan jest jak najbardziej pożądanym, ponieważ im wyższy udział przedstawicieli sektora społecznego oraz mieszkańców w LGD, tym lepsza wiedza dotycząca koniecznych działań w dążeniu do efektywnego rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich czy aktywizacji i integracji społeczeństwa (Wankiewicz 2009; Czapiewska 2012). Ponadto wybrane LGD

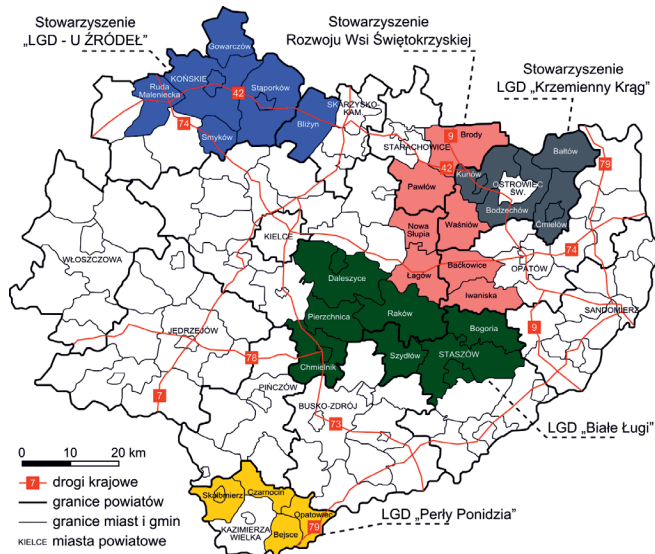
³ Na jego terenie została zlokalizowana 1/3 siedzib LGD woj. świętokrzyskiego.

Ryc. 1. Rozmieszczenie Lokalnych Grup Działania na terenie woj. świętokrzyskiego* w 2017 roku

* Numer odzwierciedla porządek LGD zgodnie z tab. 1 i oznacza gminę lokalizacji siedziby danej grupy.

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 2. Rozmieszczenie wybranych Lokalnych Grup Działania na terenie woj. świętokrzyskiego w 2017 roku

Źródło: opracowanie własne

Tabela 2. Wybrane Lokalne Grupy Działania woj. świętokrzyskiego w 2017 roku – charakterystyka

Nazwa LGD	Siedziba LGD	Członkowie LGD wg sektorów					Liczba gmin objętych LGD		Powierzchnia objęta LGD [km ²]		Liczba mieszkańców	
		Ogółem	P	G	S	M	woj.	spoza woj.	woj.	spoza woj.	woj.	spoza woj.
LGD „Białe Ługi”	Trzemosna, gm. Daleszyce	100	14	19	47	20	7	0	1 119	0	76 264	0
LGD „Perły Ponidzia”	Skalbierz	98	11	14	23	50	4	4 ^a	282	207	17 894	17 566
Stowarzyszenie „LGD – U ŹRÓDEŁ”	Modliszewice, gm. Końskie	104	13	22	17	52	6	3 ^b	896	337	73 121	16 309
Stowarzyszenie LGD „Krzemienny Krag”	Bałtów	62	12	14	24	11	4	5 ^c	459	605	34 493	29 162
Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej	Łągów	88	7	12	12	57	7	0	810	0	61 395	0
Razem		452	57	81	123	190	28	12	3 566	1 149	263 167	63 037

Objaśnienia skrótów: P – sektor publiczny (samorządy, szkoły itp.), G – sektor gospodarczy (prywatne przedsiębiorstwa, przedsiębiorcy, rolnicy i ich organizacje), S – sektor społeczny (organizacje pozarządowe), M – mieszkańcy (osoby fizyczne stale zamieszkałe na danym terenie).

^a Bolesław, Gręboszów, Mędrzechów, Olesno (małopolskie).

^b Białaczów, Paradyż, Żarnów (łódzkie).

^c Chotcza, Lipsko, Rzecznów, Sienno, Solec nad Wisłą (mazowieckie).

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych KSOW 2014–2020 i informacji od LGD oraz BDL GUS.

skupiają łącznie 33% (40) gmin, które są w zasięgu działania świętokrzyskich LGD, a co za tym idzie obejmują 34,6% (4,7 tys. km²) tegoż obszaru, na którym mieszka ok. 33% (326,2 tys.) ludności. Przy tym odnośnie 3 LGD („Perły Poniżnia”, „LGD – U ŹRÓDEŁ”, „Krzemienny Krąg”) należy zaznaczyć istnienie w sumie 12 z 24 współpracujących gmin spoza woj. świętokrzyskiego, z terytorium 1,1 tys. km² i zaludnieniem równym 63 tys. osób. Szczególnie wyróżnia się na tym tle LGD „Krzemienny Krąg”, gdzie większość stowarzyszenia to mazowieckie gminy, o przeważającej powierzchni, ale mniejszym potencjale ludnościowym niż w granicach woj. świętokrzyskiego.

Pierwsza spośród badanych grup działania, Stowarzyszenie „LGD – U ŹRÓDEŁ”, położona jest w północnej części województwa. Łączy współpracę 9 gmin głównie powiatu koneckiego. Zasięgiem swym obejmuje powierzchnię ok. 1,2 tys. km², na której zamieszkuje 89,4 tys. osób. Stowarzyszenie zrzesza największą liczbę członków (104) w badanym zestawieniu. W strukturze członkostwa LGD dominują mieszkańcy (52 przedstawiciele) oraz sektor gospodarczy (22). W przestrzeni objętej przez LGD atutami o wciąż dużym potencjale rozwoju są walory przyrodnicze i turystyczne, czyli lasy sosnowe, wody głębinowe i nieskażone środowisko naturalne, sprzyjające rozwojowi turystyki rekreacyjnej i prozdrowotnej. W inwestycjach w zagospodarowanie turystyczne upatruje się tu roli we wzmocnieniu lokalnej gospodarki.

W północno-wschodniej części regionu znajduje się Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej. Skupia ono 7 gmin zlokalizowanych w granicach 4 powiatów województwa (kielecki, starachowicki, opatowski i ostrowiecki), o powierzchni 0,8 tys. km² i zaludnieniu wynoszącym 61,4 tys. osób. Relacje partnerskie w LGD budowane są w głównej mierze przez mieszkańców (57 przedstawiciele). W zasięgu ich aktywności jest obszar, którego najważniejszymi mocnymi stronami są: położenie w pobliżu ważnych szlaków komunikacyjnych, bogate zasoby geologiczne i żyzne gleby, walory krajobrazowo-przyrodnicze dla rozwoju turystyki, liczne i cenne zabytki (m.in. Sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu, Zamek Krzyżtopór w Ujeździe), rozwinięty przemysł przetwórstwa mięsnego, drzewnego oraz górnictwa skalnego.

Z opisaną wyżej LGD sąsiaduje od wschodu LGD „Krzemienny Krąg”. Zrzesza ona 9 jednostek terytorialnych, z czego 4 leżą w woj. świętokrzyskim, w powiecie ostrowieckim. Przestrzenny zasięg działania to 1,06 tys. km², natomiast potencjał ludnościowy to 63,7 tys. osób. W strukturze członków wiodącą rolę pełnią organizacje pozarządowe (24 przedstawiciele), które stanowią prawie 39% wśród 62 stowarzyszonych podmiotów. To najmniej liczna spośród analizowanych grupa działania. Zalety obszaru, którym się ona zajmuje, to przede wszystkim: walory turystyczne wynikające z lokalizacji, istnienie produktów lokalnych, a także unikatowe dziedzictwo kulturowe (pomnik historii „Krzemionki” – kopalnie krzemienia z epoki neolitu w gminie Bodzechów, koło Ostrowca Świętokrzyskiego).

W centralnej części woj. świętokrzyskiego położona jest LGD „Białe Ługi”, granicząc od północy ze Stowarzyszeniem Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej. Jest największą z badanych grupą działania zarówno pod względem zajmowanej powierzchni (1,12 tys. km²), jak i liczby mieszkańców (76,3 tys.). Partnerstwo łączy działaczy 7 gmin z powiatu kieleckiego oraz staszowskiego. Podobnie jak w przypadku LGD „Krzemienny Krąg”, strukturę współpracy zdominowali przedstawiciele sektora społecznego (47 podmiotów). Do mocnych stron terenu LGD „Białe Ługi” należy położenie pomiędzy dużymi miastami – Kielce, Ostrowiec Świętokrzyski, Sandomierz i Busko-Zdrój, co jest korzystne dla rozwoju lokalnej gospodarki. To również różnorodność form ochrony przyrody, lokalne produkty spożywcze i rękodzielnictwo, które są motorem rozwoju turystyki wiejskiej i ekoturystyki. Obok nich występuje bardzo dużo zabytków. Dopelnienie walorów turystycznych tworzą stoki narciarskie, trasy piesze, rowerowe i konne oraz zbiorniki wodne.

Na południu woj. świętokrzyskiego funkcjonuje LGD „Perły Ponidzia” – najmniejsza w świetle rozpatrywanych stowarzyszeń. Obejmuje tylko ok. 0,5 tys. km² obszaru, zamieszkałego przez 35,5 tys. osób. Połowę gmin przynależących do LGD stanowią jednostki powiatu kazimierskiego. Pod względem udziału członków w grupie przeważają mieszkańcy, w liczbie 50 przedstawicieli, przy czym istotny wkład należy przypisać także organizacjom pozarządowym – 23 podmioty. Jednym z podstawowych atutów obszaru LGD jest jego geograficzne położenie i walory naturalne. Dobry stan środowiska i gleby wysokiej jakości umożliwiają rozwój perspektywicznego rolnictwa ekologicznego. Do tego ożywienie przestrzeni lokalnej wzmacniają zasoby dziedzictwa historyczno-kulturowego i liczne obiekty archeologiczne.

3. Dofinansowanie LGD w ramach funduszy strukturalnych

Cele główne, jakie były realizowane przez wybrane LGD w latach 2007–2013, koncentrowały się zwłaszcza na wzmocnieniu potencjału turystycznego. Szczególny nacisk położono na wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego. Ponadto ukierunkowywano się na umocnienie poczucia tożsamości mieszkańców poprzez kultywowanie tradycji. Uwzględniono również podniesienie poziomu aktywności społecznej i gospodarczej mieszkańców poprzez rozwój nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy oraz stymulowanie pożądaných procesów społecznych.

Z analizy obszarów tematycznych przedsięwzięć zaplanowanych w LSR w ramach PROW 2007–2013 wynika, że wszystkie rozpatrywane lokalne partnerstwa realizowały zadania w zakresie rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej, jak również promocji produktu lokalnego (tab. 3). Na drugim miejscu należy wskazać przedsięwzięcia skoncentrowane na ochronie dziedzictwa kulturowego, poprawie infrastruktury wiejskiej oraz rozwoju przedsiębiorczości. Nieco mniejszy nacisk

kładziano na działania na rzecz ekologii i ochrony środowiska lub dziedzictwa kulinarnego bądź na wykorzystanie zasobów naturalnych. Tylko LGD „Krzemienny Krąg” miało na celu stymulowanie innowacyjności obszarów w ramach wsparcia nowych technologii i wykorzystania odnawialnych źródeł energii.

Tabela 3. Obszary tematyczne przedsięwzięć zawartych w Lokalnych Strategiach Rozwoju wybranych Lokalnych Grup Działania woj. świętokrzyskiego w latach 2007–2013

Obszary tematyczne przedsięwzięć	Wybrane LGD				
	LGD „Białe Ługi”	LGD „Perły Poniidzia”	Stow. „LGD – U ŹRÓDEŁ”	Stow. LGD „Krzemienny Krąg”	Stow. Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej
Agroturystyka i turystyka wiejska					
Promocja produktu lokalnego					
Ochrona dziedzictwa kulturowego					
Poprawa infrastruktury wiejskiej					
Rozwój przedsiębiorczości					
Ekologia i ochrona środowiska					
Ochrona dziedzictwa kulinarnego					
Wykorzystanie zasobów naturalnych					
Wsparcie nowych technologii					
Wykorzystanie OZE					

Źródło: opracowanie własne na podstawie LSR objętych PROW 2007–2013 i danych udostępnianych przez LGD.

Poziom dofinansowania odpowiednich projektów realizowanych przez beneficjentów w ramach wdrażania LSR musiał zgadzać się z warunkami określonymi w PROW 2007–2013 na działania w zakresie odnowy wsi, rozwoju działalności pozarolniczej, tworzenia i rozwoju mikroprzedsiębiorstw oraz na tzw. „małe projekty”. W przypadku działań: „Różnicowanie w kierunku działalności nierol-

niczej” i „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw” maksymalny poziom dofinansowania wynosił 50%. Dla każdego z wchodzących w nie projektów również określono maksymalne kwoty wsparcia. Pomoc na „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” wynosiła co najwyżej 100 tys. zł dla pojedynczego beneficjenta na czas realizacji programu. Dla operacji „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw” miały miejsce 3 progi dofinansowania:

- 100 tys. zł w przypadku utworzenia 1 lub 2 miejsc pracy,
- 200 tys. zł dla 2 i mniej niż 5 miejsc pracy,
- 300 tys. zł dla co najmniej 5 miejsc pracy.

Powstanie danego miejsca pracy musiało odpowiadać zakresowi rzeczowemu projektu. Z kolei działanie „Odnowa i rozwój wsi” związane było ze wsparciem finansowym sięgającym maksymalnie 500 tys. zł na projekty realizowane w jednej miejscowości. W przypadku małych projektów dany beneficjent mógł otrzymać do 100 tys. zł, lecz nie więcej niż 25 tys. zł na pojedynczy projekt. Zakres małych projektów obejmował m.in. podnoszenie świadomości i rozwijanie aktywności społecznej mieszkańców, rozwój turystyki lub rekreacji, zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i historycznego, produkcję i wykorzystanie energii ze źródeł odnawialnych (*Budowanie... 2008*).

Łączny budżet badanych LGD woj. świętokrzyskiego na wdrażanie LSR wyniósł 43,5 mln zł (tab. 4). Największą kwotę przeznaczono na operacje „Odnowa i rozwój wsi” – ok. 25 mln zł (57,3% ogółu), natomiast najmniejszą na „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” – 1,3 mln zł (3%). Jeśli chodzi o poszczególne stowarzyszenia, to dominującym budżetem odznaczyła się LGD „Białe Ługi” (12,5 mln zł, tj. ok. 28,8% z 43,5 mln zł). Z drugiej strony najniższy budżet dotyczył LGD „Perły Ponidzia” (5,5 mln zł, tj. 12,7% sumy). W pozostałych trzech grupach budżet wyniósł średnio 8,5 mln zł. Nie stwierdzono jednej wiodącej grupy analizowanego zestawienia w strukturze wydatkowania według poszczególnych działań wdrażających LSR. Zatem na dofinansowanie działań „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” najwięcej środków przeznaczyła LGD „Perły Ponidzia” – 0,4 mln zł. W przypadku „Tworzenia i rozwoju mikroprzedsiębiorstw” ponad 2 mln zł poświęciło Stowarzyszenie „LGD – U ŹRÓDEŁ”. Na „Odnowę i rozwój wsi” średnio dwukrotnie wyższa kwota od pozostałych LGD – 8,7 mln zł – została wydana przez LGD „Białe Ługi”. Była to jednocześnie zdecydowanie największa część porównywanych budżetów. Maksymalne finansowanie „Małych projektów” (3,3 mln zł) osiągnęła LGD „Krzemienny Krąg”. Warto zaznaczyć, że przeciętny odsetek wydatkowanych kwot budżetów na realizację LSR w minionej perspektywie wyniósł ponad 92%⁴.

⁴ Na podstawie raportów zamieszczonych w SRLKS objętych PROW 2014–2020 i danych udostępnianych przez LGD.

Tabela 4. Budżet Lokalnych Strategii Rozwoju zrealizowanych przez wybrane Lokalne Grupy Działania w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013

Nazwa LGD	Działania Osi 4 LEADER							
	Wdrażanie Lokalnych Strategii Rozwoju			Wdrażanie projektów współpracy		Funkcjonowanie LGD		
	Ogółem	Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw	Odnowa i rozwój wsi	Małe projekty	Przygotowanie i realizacja i aktywizacja		
						Razem OS 4		
						[tys. zł]		
LGD „Białe Ługi”	12 551,30	66,60	1 334,26	8 696,22	2 454,23	2 583,93	15 379,67	
LGD „Perły Poniidzia”	5 544,77	398,00	596,73	2 359,18	2 190,87	1 198,28	6 854,05	
Stowarzyszenie „LGD – U ŻRÓDEŁ”	8 322,00	179,41	2 048,33	4 328,03	1 766,24	2 357,48	10 617,00	
Stowarzyszenie LGD „Krzemienny Krąg”	8 216,00	377,83	603,70	3 933,76	3 300,71	2 054,77	10 483,02	
Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej	8 881,30	27,00	1 772,93	5 631,84	1 206,53	1 65,85	1 850,07	10 897,23
Razem	43 515,37	1 291,84	6 355,93	24 949,02	10 918,58	948,55	54 230,97	

Źródło: opracowanie własne na podstawie LSR objętych PROW 2007–2013 i danych udostępnianych przez LGD.

Oprócz działań wdrażających LSR wśród działań Osi 4 LEADER LGD posiadały środki na „Wdrażanie projektów współpracy” oraz funkcjonowanie stowarzyszenia. W badanym zbiorze przygotowanie i realizacja partnerskich przedsięwzięć pochłonęła ok. 0,95 mln zł, w tym najwięcej w LGD „Białe Ługi” (25,8% łącznej kwoty). Wszystkie koszty bieżące, szkolenia itp. wyniosły ponad 10 mln zł, w tym stanowiły maksimum również we wskazanej LGD (25,7%). Ponadto stowarzyszenie to wykonało w ramach Osi 4 najwięcej budżetu (15,4 mln), tzn. 28,4% z 54,2 mln zł.

Środki finansowe wspierały rozwój różnych projektów organizowanych na obszarze funkcjonowania określonych LGD. W pracy zwrócono uwagę na te realizacje dokonane w latach 2007–2013, które łączyły wysiłek kilku LGD. W pierwszej kolejności należy dostrzec projekt partnerski, liniowy produkt turystyczny „Szlak Przygody”. Współpracowały przy jego powstawaniu m.in. trzy badane i sąsiadujące ze sobą LGD: Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej, „Białe Ługi”, „Krzemienny Krąg”. Wytyczony na ich terenie szlak podzielony jest obecnie na 8 tematycznych Krain: „Talentów”, „Sacrum i Profanum”, „Legend”, „Natury”, „Trzech Rzek”, „Czterech Żywiołów”, „Kultur”, a także „Kraina Świętokrzyskie Poza Szlakiem”. W skład krain wchodzi wiele ciekawych, cennych obiektów, np.: Dworek Sienkiewicza w Oblęgorku, Pałac w Kurozwękach, Opactwo Cystersów w Wąchocku, Sanktuarium na Świętym Krzyżu, Muzeum Porcelany w Ćmielowie. Zasięg „Szlaku Przygody” to ok. 900 km tras, które łączą ponad 100 odpowiednio oznakowanych atrakcji turystycznych. To oryginalna inicjatywa, mająca na celu zapoznanie turystów oraz mieszkańców województwa z bogactwem Ziemi Świętokrzyskiej. Projekt powstał w 2013 roku i wówczas otrzymał tytuł Najlepszego Produktu Turystycznego Roku. Opinie użytkowników zamieszczone na portalach tematycznych wskazują na wartość tego partnerskiego produktu turystycznego:

Nawet nie wiedziałam, że mamy tyle fajnych miejsc w regionie. Odwiedzę teraz wszystkie⁵; Byłam w maju, akurat trafiłam na paskudną pogodę, ale to nie przeszkodziło mi poznać. Piękne miejsca, wspaniała przyroda. Muszę tu jeszcze przyjechać⁶.

Niestety, zauważalny jest w tej chwili brak kontynuacji promocji opisanego projektu, co może być następstwem przerwania ciągłości finansowania bądź skoncentrowaniem się LGD na innych aspektach rozwoju lokalnego.

Kolejny bardzo ważny przykład to przedsięwzięcie powstałe przy współpracy międzynarodowej pt. „Śliwkowy Obszar Turystyczny” (*Plum Area Tourism* – PAT). Partnerem krajowym projektu była LGD „Białe Ługi”, koordynatorem – Stowarzyszenie „Na Śliwkowym Szlaku” (woj. świętokrzyskie), zaś partnerami zagranicznymi słowacka LGD „Bachuren” oraz węgierska LGD „Cserhátalja”. Projekt uzyskał pomoc w latach 2012–2013. Poprzez działania związane z PAT

⁵ <http://www.szlakprzygody.eu> (dostęp: 10.12.2017).

⁶ <https://www.polskieszlaki.pl/swietokrzyski-szlak-przygody.htm> (dostęp: 10.12.2017).

miano na celu skuteczną promocję walorów turystycznych, kulturowych i gastronomicznych. Dlatego zasadniczym dążeniem było ustanowienie produktu turystycznego związanego ze śliwką, jako wspólnym elementem obszarów działania LGD, które posiadają wiekowe tradycje związane z hodowlą i jej przetwórstwem⁷. Jednym z wielu wypromowanych śliwkowych produktów jest śliwka wędzona ze świętokrzyskiej gminy Szydłów (obszar LGD „Białe Ługi”), na terenie której jest produkowanych 30 odmian owocu. Wspomniana odmiana wytwarzana jest tradycyjnie w sposób unikalny na tzw. laskach, a przez to została zarejestrowana jako produkt tradycyjny Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi pod nazwą Śliwka Szydłowska (*Spacerem...* 2012).

W innym projekcie partnerskim o kulinarnym charakterze uczestniczyła badana LGD „Perły Ponidzia”. Na obszarze odpowiedzialności trzech LGD łączących 10 gmin świętokrzyskich i 4 małopolskie założono powstanie nowego markowego produktu – „Kulinarnego Szlaku” – przeprowadzając w okresie 2012–2013 projekt „Festiwal Smaków”. Jego cele były następujące: identyfikacja oraz promocja na rynku produktów lub potraw wytwarzanych tradycyjnymi metodami, będących częścią dziedzictwa kulinarnego regionu i elementem tożsamości mieszkańców; uzupełnienie oferty turystycznej pod kątem żywieniowym poprzez oznakowany „Szlak Kulinarny”; wzrost poziomu integracji lokalnych środowisk sektora turystyki poprzez zaangażowanie w organizacje cyklicznych kiermaszów produktów tradycyjnych, regionalnych i rękodzieła; aktywizacja społeczności wchodzącej w skład „Szlaku Kulinarnego” poprzez zawiązanie sieci sklepików czy restauracji, która umożliwi jej przedstawicielom wspólną promocję siebie i zmaterializowanie idei, jaką stanowi uznana już ogólnopolska Sieć „Nasze Kulinarne Dziedzictwo”⁸. Jednym z rezultatów tych działań była też książka kucharska pt. *Pamiętnik kulinarny Ponidzia i Powiśla* (2013), za pośrednictwem której autorzy zachęcają do pielęgnowania tradycji kuchni polskiej i regionalnej przez korzystanie z zamieszczonych w niej przepisów.

Warto wyróżnić jeszcze jedną operację z terenu analizowanych grup działania. Był to regionalny projekt sfinalizowany w 2014 roku – „Aktywna Turystyka i Wypoczynek” (AKTIW), który połączył kooperację Stowarzyszenie „LGD – U ŹRÓDEŁ” wraz z LGD „Region Włoszczowski”. Dzięki temu powstało pięć certyfikowanych parków do Nordic Walking, z czego dwa na Ziemi Koneckiej – jeden zlokalizowano w gminie Ruda Maleniecka (30 km tras), a drugi w gminie Bliżyn (ok. 29 km). Łącznie oba parki mogą przyciągać mieszkańców i turystów do tej formy aktywności w ramach 6 tras o różnych długościach, tj. od 2,6 km do 15,8 km (*Działania...* 2015). W perspektywie PROW 2014–2020 stowarzyszenie będzie kontynuować rozwój tej infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, aby wszystkie gminy na danym obszarze posiadały własny park Nordic Walking.

⁷ <http://theplum.eu> (dostęp: 10.12.2017).

⁸ <http://festiwalsmakow.cba.pl> (dostęp: 10.12.2017).

Bieżąca perspektywa rozwoju lokalnego przestrzeni aktywowanych przez 5 rozpatrywanych LGD oparta jest na 4 zakresach wsparcia finansowego zgodnie z PROW 2014–2020 (tab. 5). Jednym z nich jest „Wdrażanie SRLKS”, który analogicznie do poprzedniego okresu stanowi największy odsetek budżetów LGD – w sumie 37,6 mln zł, tj. 78,3% z kwoty ogółem 48,1 mln zł. Generalnie dla wszystkich LGD, za wyjątkiem LGD „Perły Ponidzia”, ustalono łączne wsparcie w wysokości przekraczającej 10 mln zł. Należy przy tym podkreślić, że nadal wzmacnia się świadomość roli wpływu społeczności lokalnych na charakter i kierunek rozwoju danego obszaru.

Tabela 5. Budżet Strategii Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność realizowanych przez wybrane Lokalne Grupy Działania w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020

Nazwa LGD	Zakres wsparcia finansowego PROW				Ogółem
	Wdrażanie SRLKS	Współpraca	Aktywizacja	Koszty bieżące	
[tys. zł]					
LGD „Białe Ługi”	8 550,00	427,50	90,00	1 857,50	10 925,00
LGD „Perły Ponidzia”	4 500,00	90,00	30,00	1 095,00	5 715,00
Stowarzyszenie „LGD – U ŹRÓDEŁ”	8 550,00	427,50	100,00	1 847,50	10 925,00
Stowarzyszenie LGD „Krzemienny Krąg”	8 000,00	400,00	100,00	1 750,00	10 250,00
Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej	8 000,00	400,00	100,00	1 750,00	10 250,00
Razem	37 600,00	1 745,00	420,00	8 300,00	48 065,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie SRLKS objętych PROW 2014–2020 i danych udostępnianych przez LGD.

4. Aktywność społeczna w ramach LGD – wyniki badań

Zgodnie z powyższym, pierwszoplanowym celem funkcjonowania jakichkolwiek LGD jest coraz większe zaangażowanie lokalnej ludności wiejskiej we wspólne przedsięwzięcia. Wpisuje się w to m.in. kreowanie lokalnych liderów, odpornych na niepowodzenia, którzy mają zdolność efektywnej aktywizacji społeczności lokalnej, skutecznie pobudzając ją do działania w różnych sferach życia. Stymulowanie inicjatyw tej części społeczeństwa może odbywać się poprzez: organizowanie spotkań tematycznych w obiektach użyteczności publicznej, regularne doskonalenie kompetencji liderów, różnorodne formy wsparcia organizacji pozarządowych.

Dokonując przeglądu aktywności na rzecz społeczności lokalnej obszarów wiejskich należących do 5 rozpatrywanych LGD, posłużono się portalem Facebook. Stwierdzono, że za jego pośrednictwem swoją działalność w formie strony profilowej promują 4 grupy. Jedynie LGD „Perły Poniżnia” nie posiada wskazanej formy przekazu.

W latach 2014–2017 najwyższym poziomem aktywności odznaczyła się LGD „Krzemienny Krąg”. Przez inicjatywę popularyzowane są różne formy operatywności mieszkańców. Jednym z najnowszych jest projekt grantowy pt. „Aktywnie z rowerem na terenie Krzemiennego Kręgu”. Od kilku lat widoczna jest współpraca animatorów krajowych Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej z przedstawicielami LGD, którzy spotkali się dotąd po raz trzeci w Bałtowie. Odbyło się także na terenie wyróżnionej LGD „Ogólnopolskie branżowo-tematyczne spotkanie sieciujące dla pracowników zaangażowanych w proces wsparcia istniejących przedsiębiorstw społecznych: doradców biznesowych, pracowników monitorujących PES i PS, konsultantów regionalnych ds. zamówień publicznych”. Poza wzmocnieniem przedsiębiorczości organizowane są liczne plenerowe warsztaty animacyjne i wyjazdy studyjne (np. do Cieszyna). LGD „Krzemienny Krąg” wspólnie ze Stowarzyszeniem „Kawaleria” z Toporzyska i Fundacją „MiLA” z Krakowa przeprowadziło na terenie kilku gmin woj. świętokrzyskiego przedsięwzięcie „Młodzieżowe Rady – edukacja obywatelska w praktyce”, obejmujące warsztaty dla młodzieżowych radnych, konkurs na młodzieżowe inicjatywy obywatelskie, realizacje inicjatyw oraz spotkania rad młodzieżowych.

Stowarzyszenie LGD „Białe Ługi” cechuje się także zróżnicowaną formą aktywności na rzecz społeczności wiejskiej, którą prezentuje na portalu społecznościowym. Należy wymienić organizowanie licznych warsztatów podejmujących aktywizację na szczeblach społecznym, zawodowym i gospodarczym, jak np. spotkanie osób młodych do 35. roku życia (wg SRLKS jest to grupa defaworyzowana). Kolejnym przejawem jest sfinalizowanie kilkudziesięciu umów na rozpoczęcie działalności gospodarczej z uczestnikami projektu „LGD-owskie wsparcie w biznesowym starcie”. To także realizowane projekty grantowe na organizację przez samych mieszkańców lokalnych imprez, m.in. „Od pola do Opola”, „Biesiada Miodowa”. Nie brakuje również informacji na temat konkursów, które mają choćby na celu włączenie ludności do inwentaryzacji zasobów występujących na obszarze LGD. Dodatkowo promowane są: szkolenia w zakresie działalności gospodarczej, konkursy (np. kulinarny – pt. „Smak Gęsiny”), wycieczki i wyjazdy studyjne (np. do wzorcowych zagród edukacyjnych na Lubelszczyźnie).

Kolejna grupa działania – Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Świętokrzyskiej – posiada duży repertuar mobilizacji mieszkańców wsi. W ostatnim czasie duży nacisk położono na promocję przestrzeni lokalnej w obszarze turystyki. Przykładem jest zorganizowanie konferencji dla przedstawicieli biur podróży z całego kraju na temat „Góry Świętokrzyskie wczoraj, dziś, jutro...”. Cyklicznym przedsięwzięciem stały się zajęcia z języka angielskiego dla dzieci, począwszy

od edukacji przedszkolnej do gimnazjalnej, jak również warsztaty szkoleniowe lub konkursy dla młodzieży nawiązujące do dziedzictwa kulturowego. Te ostatnie służą wzmocnieniu więzi społecznych, związanych z kultywowaniem lokalnych zwyczajów oraz tradycji. Umożliwiały to zwłaszcza organizowane wydarzenia kulturalno-rekreacyjne promujące obszar objęty SRLKS, a także wspierane inicjatywy służące kształtowaniu postaw przedsiębiorczych i innowacyjnych.

W świetle udostępnionych za pośrednictwem portalu Facebook informacji, ze strony Stowarzyszenia „LGD – U ŹRÓDEŁ” odnotowano niestety bardzo niski poziom aktywności. Grupa działania wskazywała jedynie na możliwość uczestnictwa w cyklu szkoleń dla mikroprzedsiębiorstw. Dołączono również zasady naboru do projektu „LGD-owskie wsparcie w biznesowym starcie” oraz wytyczne do wniosków o przyznanie pomocy w ramach przedsięwzięcia infrastruktura turystyczna, rekreacyjna i/lub kulturowa.

5. Podsumowanie

Lokalne inicjatywy stanowią dużą szansę w rozwoju obszarów wiejskich. Jedną z wielu ewentualnych form są LGD. Jako partnerstwa publiczno-prywatne, bez czynnika społecznego, nie miałyby szansy istnienia. Przedsięwzięcia prowadzone przez te zrzeszenia mają szczególne znaczenie we wzmacnianiu aktywności i zaangażowaniu mieszkańców wsi w rozwój lokalny. Ta „oddolna droga rozwoju” zyskała na znaczeniu od momentu pojawienia się samodzielnych struktur samorządowych, które zaczęły pełnić rolę realnego gospodarza danego obszaru.

W woj. świętokrzyskim funkcjonuje wiele inicjatyw obywatelskich, które biorą czynny udział w rozwiązywaniu problemów społeczno-gospodarczych. Badane aspekty aktywności wybranych LGD wskazały na zróżnicowany jej charakter. Największe zaangażowanie poszczególnych podmiotów, współpracujących w ramach LGD, stwierdzono w LGD „Krzemienny Krąg”. Przejawy tej aktywności były widoczne w różnych i częstych formach działań. Ukierunkowane zostały na wzrost kompetencji kapitału ludzkiego. W szczególności uzewnętrżniły się w różnego rodzaju szkoleniach, warsztatach aktywizujących tzw. grupy defaworyzowane. Nie bez znaczenia była tu aktywna postawa osób będących liderami kierowanej grupy. Świadczy o tym choćby największa na tle analizowanych LGD promocja przedsięwzięć na portalu społecznościowym. Należy zauważyć, że duży nacisk w ramach realizacji projektów położono na podkreślenie i wykorzystanie walorów krajobrazowo-przyrodniczych, z uwzględnieniem unikatowego dziedzictwa kulturowego. Nawiązanie do tradycji oraz zasobów lokalnych, jakie posiadają obszary wiejskie, jest w perspektywie pierwszoplanową oznaką ich dalszego rozwoju. Fakt ten podkreśla w swoich rozważaniach M. Wójcik (2013): „Dziedzictwo przeszłości, które udało się jeszcze uratować i zachować, w skansenach lub swych pierwotnych lokalizacjach, będzie formą promocji wsi. Miejsca te przestaną pełnić tylko funkcje muzealne i staną się „żywymi” przestrzeniami

spotkań z tradycją. W połowie XXI wieku wieś przestanie być określeniem wstydliwym, a wiejskość będzie oparciem dla alternatywnych modeli rozwoju społeczno-kulturowego”.

Z drugiej strony bardzo słaba aktywność, zaobserwowana na przykładzie Stowarzyszenia „LGD – U ŹRÓDEŁ”, wynika – zdaniem autorów – z niedostatecznej promocji zasobów lokalnych. Jest to obszar o dużych predyspozycjach do rozwoju turystyki. Nie zauważa się jednak odpowiedniego wykorzystania jego potencjału poprzez angażowanie do organizowania przedsięwzięć mających na celu „ożywienie” produktów turystycznych występujących na tym terenie. Dalszym kierunkiem działań tej grupy winno być większe zaangażowanie członków w propagowanie inicjatyw popularyzujących zasoby lokalne.

Literatura

- Budowanie lokalnej strategii rozwoju w ramach osi 4 Leader Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, 2008, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Czapiewska G., 2012, *Lokalne Grupy Działania a kreowanie rozwoju regionalnego w województwach pomorskim i zachodniopomorskim*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, 29: 261–272.
- Działania, które wsparły rozwój wsi. Przykłady wykorzystania funduszy PROW na lata 2007–2013 na obszarze działania „LGD – U ŹRÓDEŁ”*, 2015, Stowarzyszenie „Lokalna Grupa Działania – U ŹRÓDEŁ”, Kwidzyn.
- Jeziorska-Biel P., 2014, *Odnowa wsi w gminie Nowosolna w województwie łódzkim*, [w:] Psyk-Piotrowska E. (red.), *Nowe mechanizmy rozwoju obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 118–141.
- Kamiński R., 2006, *Konieczność stosowania metody LEADER w nowym funduszu wiejskim – szansa czy zagrożenie?*, [w:] Wilkin J., Błąd M., Klepacka D. (red.), *Polska strategia w procesie kształtowania polityki Unii Europejskiej wobec obszarów wiejskich i rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa: 43–59.
- Kołodziejczak A., 2011, *Lokalne Grupy Działania jako czynnik rozwoju wiejskich obszarów peryferyjnych w województwach lubelskim i podlaskim*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 26: 203–215.
- Pałka E., 2014, *Rola lokalnych grup działania w rozwoju obszarów wiejskich. Przykład województwa świętokrzyskiego*, „Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae”, 3: 186–203.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020*, 2014, MRiRW, Warszawa.
- Przybyszewski H. (red.), 2013, *Pamiętnik kulinarny Pomorza i Powiśla*, Kazimierska Agencja Drukarska, Kazimierza Wielka.
- Spacerem po Polsce. Przewodnik „Białe Ługi”*, 2012, Lokalna Grupa Działania „Białe Ługi”, Daleszyce, <http://bialelugi.pl/data/file/DNA/Folder.pdf>.
- Wankiewicz B., 2009, *Innowacyjne rozwiązania w zakresie oddziaływania zasobów finansowych gmin na rozwój samorządności*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług”, 31: 160–169.

Wójcik M., 2010, *Struktura i działanie – społeczno-geograficzna interpretacja oddziaływania funduszy Unii Europejskiej na przykładzie programu „Odnowa Wsi”*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 24: 186–201.

Wójcik M., 2013, *Wieś 2050 – refleksje na temat przyszłości wsi polskiej, ze szczególnym uwzględnieniem regionu łódzkiego*, „Studia Obszarów Wiejskich”, 31: 39–52.

Źródła internetowe

<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> (dostęp: 10.09.2017).

<http://festiwalsmakow.cba.pl> (dostęp: 10.12.2017).

<http://theplum.eu> (dostęp: 10.12.2017).

<https://web.facebook.com> (dostęp: 29.12.2017).

<https://www.polskieszlaki.pl/swietokrzyski-szlak-przygody.htm> (dostęp: 10.12.2017).

<http://www.szlakprzygody.eu> (dostęp: 10.12.2017).

ACTIVITY OF RURAL COMMUNITY WITHIN FUNCTIONING OF LOCAL ACTION GROUPS IN THE ŚWIĘTOKRZYSKIE VOIVODESHIP

Abstract: Development of rural areas is largely affected by NGOs and local organization, a good example of which is the operation of Local Action Groups (LAGs). LAGs mainly stimulate development of rural areas by defining community needs. The goal of this study was to evaluate the activity of inhabitants of rural areas in the Świętokrzyskie Voivodeship within the scope of initiatives of selected LAGs. The study was based on secondary sources with queries of available information: documents of organizations, strategies, data obtained from the Central Statistical Office of Poland, database of the National Rural Network 2014–2020. Social activity was studied on the basis of information concerning finished projects from the period of 2014–2017 published on Facebook by LAGs in question. The time span comprised the period of 2007–2017. The study focused on 5 LAGs headquartered in the Świętokrzyskie Voivodeship and located in its various parts. The areas of their activity are diversified in terms of environmental conditions and economic functions.

Keywords: Local Action Groups, rural areas, social activity, advantages of natural environment, tourist potential, historical heritage.

Dr Patryk Brambert
Zakład Badań Regionalnych i Gospodarki Przestrzennej
Instytut Geografii
Wydział Matematyczno-Przyrodniczy
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: patryk.brambert@ujk.edu.pl

Dr Iwona Kiniorska
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
Instytut Geografii
Wydział Matematyczno-Przyrodniczy
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: iwona.kiniorska@ujk.edu.pl

Anna Dubownik, Barbara Szyda, Roman Rudnicki

MOŻLIWOŚCI KSZTAŁTOWANIA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO W OPARCIU O ŚRODKI Z UNII EUROPEJSKIEJ

Zarys treści: Artykuł podejmuje problem pełniejszego wykorzystania możliwości kształtowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego, poprzez absorpcję środków z Unii Europejskiej w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w perspektywie finansowej 2007–2013. Wyodrębniono osiem działań PROW, które zdaniem autorów oddziaływały na wzmocnienie kapitału społecznego i dokonano analizy przestrzennej ich absorpcji w odniesieniu do potencjału ludnościowego badanego obszaru. Stwierdzono, że działania skierowane na wsparcie różnicowania działalności gospodarczej na obszarach wiejskich oraz na rozwój mikroprzedsiębiorstw istotnie korelowały ze sobą i były wykorzystywane najczęściej w gminach o najwyższym wskaźniku absorpcji pomocy dla młodych rolników. Rozkład przestrzenny wskaźnika absorpcji działań osi LEADER także są istotnie powiązane ze sobą. Wykazano, że największy wpływ absorpcji środków z PROW na kształtowanie kapitału społecznego na obszarach wiejskich widać w gminach powiatów żnińskiego, inowrocławskiego oraz w północno-wschodniej części województwa w powiatach golubsko-dobrzyńskim, wąbrzeskim, grudziądzkim i brodnickim.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, wieś, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, województwo kujawsko-pomorskie.

1. Wprowadzenie

Kapitał społeczny jako zjawisko wielowymiarowe jest przedmiotem badań socjologicznych, ekonomicznych, a także geograficznych. Kapitał społeczny wraz z kapitałem ludzkim na gruncie nauk geograficznych rozpatrywany jest jako czynnik wpływający na skalę i tempo rozwoju regionalnego i lokalnego (Kamińska 2011). Ponadto ukształtowany kapitał społeczny jest kreatorem innowacji społecznych, które definiowane są jako nowe pomysły (produkty, usługi, modele),

które jednocześnie spełniają potrzeby społeczne i zwiększają zdolność do wspólnego działania (Butkevičienė 2009; Murray i in. 2010).

Kapitał społeczny w literaturze przedmiotu definiowany jest jako cechy organizacji społecznej, takie jak zaufanie, wartości i relacje między jednostkami, które zwiększają ich efektywność w działaniach zbiorowych i czynią z nich wspólnotę, umożliwiając im osiągnięcie określonych celów niemożliwych do zrealizowania bez tej współpracy (Coleman 1998). Natomiast F. Fukuyama (1997) określa kapitał społeczny jako zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne działanie. Zatem żeby mógł zaistnieć kapitał społeczny, mieszkańcy określonego terytorium muszą wyznawać podobne wartości, czyli tworzyć społeczność. R.D. Putnam (2008) kapitał społeczny określił jako zjawisko kulturowe, które obejmuje obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa, normy społeczne wspierające działania wspólne oraz zaufanie interpersonalne i zaufanie obywateli do instytucji publicznych. A zatem to wzajemne zaufanie tworzy więzi wspólnotowe prowadzące do kształtowania się wśród ludzi postaw prospołecznych, aktywistycznych, zorientowanych na przyszłość. Ponadto zaufanie społeczne może zaistnieć tylko wtedy, gdy obserwuje się wysoki poziom spójności ekonomicznej, kiedy nie występują znaczące dysproporcje dochodowe wśród członków społeczności. Również jasno zdefiniowane prawa własności, sprawny system legislacyjny, finansowy i podatkowy oraz czytelne zasady współdziałania państwa z innymi podmiotami przyczyniają się do wzrostu kapitału społecznego (Kamińska 2010; Grabowska-Powaga 2016). Tymczasem z licznych, przede wszystkim socjologicznych, badań poziomu kapitału społecznego w Polsce wynika, że „Polska to nie jest kraj z kulturą zaufania” (Jarosz-Angowska i in. 2015), że poziom kapitału społecznego jest bardzo niski, wskazując przede wszystkim na historyczne przyczyny takiego stanu rzeczy.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się czynniki i instrumenty kształtujące kapitał społeczny dzieląc je na instytucjonalne oraz społeczno-ekonomiczne. Do czynników instytucjonalnych należy m.in. polityka samorządu, która ma instrumenty legislacyjne, nadzorcze oraz informacyjno-edukacyjne. Czynniki społeczno-ekonomiczne, rozumiane jako inicjatywy partycypacyjne, dysponują instrumentami programowymi, szkoleniowymi, ale przede wszystkim finansowymi (Skawińska 2012). Instrumenty finansowe to granty kapitałowe, inwestycyjne, stypendia, staże i projekty, które są elementami polityki spójności i polityki rolnej Unii Europejskiej. W niniejszym artykule wzięto pod uwagę działania *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich* – programu funkcjonującego w ramach wspólnej polityki rolnej, skierowanego na obszary wiejskie w Polsce w latach 2007–2013. Spośród wszystkich działań programu wybrano takie, które miały szczególny wpływ na podniesienie poziomu kapitału społecznego.

Nawiązując do zdefiniowanych instrumentów kształtowania kapitału społecznego, wyodrębniono trzy kierunki oddziaływania:

1. Informacyjno-edukacyjne w postaci działania *Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie*, które miało na celu doskonalenie zawodowe rolników i właścicieli lasów, prowadzące do zwiększenia konkurencyjności i dochodowości działalności rolniczej oraz leśnej. Żeby na badanym obszarze kapitał społeczny mógł się rozwijać, powinno się niwelować dysproporcje rozwojowe, dlatego szkolenia skierowane do rolników chcących unowocześniać swoją działalność, zostały wybrane jako inicjatywa mająca dążyć do spójności ekonomicznej gospodarstw.
2. Programowe, w ramach których wyróżniono:
 - Działanie *Grupy producentów rolnych*, które zachęcało do zrzeszania się i współpracy producentów rolnych w zakresie dostosowania ich działalności do wymogów rynkowych. Prowokowało do wspólnych inwestycji, negocjacji, wspólnych kanałów dystrybucji dóbr na rynek, jak również wspólnej strategii marketingowej. Doświadczenie rolnika działającego w ramach prosperującej grupy producentów, pozwala na szerszą perspektywę rozwoju jego gospodarstwa oraz całego obszaru produkcyjnego w zmieniających się warunkach rynkowych.
 - Działania osi 4 LEADER (*Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju; Wdrażanie projektów współpracy; Funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja*) charakteryzują się podejściem przekrojowym, skoncentrowanym na aktywizację mieszkańców obszarów wiejskich poprzez budowanie kapitału społecznego na wsi. Aktywizacja społeczności wiejskich przez inicjowanie działań oddolnych, takich jak opracowanie lokalnej strategii rozwoju oraz realizacji wynikających z niej innowacyjnych projektów łączących zasoby, wiedzę i umiejętności przedstawicieli trzech sektorów: publicznego, gospodarczego i społecznego. Przedstawiciele tych trzech środowisk tworzą lokalną grupę działania – partnerstwo międzysektorowe, które samodzielnie wybiera projekty, a ich realizacja przyczyni się do osiągnięcia celów wspólnie opracowanej strategii. Takie działanie ma wzmocnić poczucie lokalnej wspólnoty, podnieść jakość zarządzania oraz wzmocnić kapitał społeczny na obszarach wiejskich (*Program... 2013*).
3. Finansowe, wśród których wybrano działania:
 - *Ułatwianie startu młodym rolnikom* to jednorazowa pomoc finansowa skierowana do osób przed 40. rokiem życia, które posiadając odpowiednie kwalifikacje, rozpoczynały działalność rolniczą lub prowadziły gospodarstwo nie dłużej niż 5 lat. Z wielu badań wynika, że dobrze jest gdy gospodarstwa rolne są kierowane przez osoby młode. Ponieważ posiadają one zdecydowanie szerszy horyzont planowania i są bardziej zaangażowane w rozwój zarządzanego przez nich gospodarstwa rolnego. Młodzi rolnicy są otwarci

na innowacyjne rozwiązania i bardziej świadomi ekologicznie, są także bardziej skłonni do kooperacji w zakresie produkcji, magazynowania i dystrybucji dóbr (Davis i in. 2013). Młodzi użytkownicy gospodarstw rolnych rozumieją potrzebę partycypacji społecznej w zarządzaniu rozwojem lokalnym, są więc ważnym elementem kapitału społecznego na obszarach wiejskich.

- *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej* to działanie, z którego była możliwość wsparcia pozarolniczej przedsiębiorczości w gospodarstwach rolnych. Rolnik lub członkowie jego rodziny, rozumiejąc potrzebę dywersyfikacji dochodów w gospodarstwie, mogli pozyskać zwrot części kosztów powołania pozarolniczej działalności gospodarczej. Najczęściej zakładano przedsiębiorstwa świadczące usługi na rzecz mieszkańców wsi, rolnictwa i gospodarki leśnej oraz usługi w zakresie turystyki i agroturystyki. Aktywni zawodowo domownicy rolnika stanowią niezbędnych do rozwoju kapitału społecznego członków społeczności (Rudnicki i in. 2016).
- *Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw* to działanie skierowane do osób nie prowadzących działalności rolniczej, chcących zlokalizować firmę na wsi. Mikroprzedsiębiorstwa stanowią o wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich, który polega na zróżnicowaniu gospodarki w celu poprawy warunków życia i pracy ludności wiejskiej (Rudnicki i in. 2016).

Wysoki stopień kapitału społecznego na obszarach wiejskich oznacza taką sytuację, kiedy kreatorami rozwoju lokalnego są świadomi pracownicy samorządu, nowocześni i rynkowi rolnicy, dobrze prosperujące lokalne firmy oraz organizacje społeczne, które wspólnie dążą do harmonijnego rozwoju społecznego i gospodarczego. Jak wskazuje K. Zajda (2011), wspieranie form współpracy opartych na działaniach *fair play* może okazać się jednym z narzędzi stymulowania wzrostu kapitału społecznego. Innymi słowy, partnerstwo jako forma kooperacji może okazać się pomocne w walce z deficytem kapitału społecznego.

2. Materiał i metodyka badań

Celem niniejszego artykułu jest analiza przestrzenna wykorzystania możliwości kształtowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego, poprzez pozyskane środki w ramach *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich* (PROW), w perspektywie finansowej 2007–2013. Spośród wszystkich 22 działań ujętych w cztery osie PROW, wybrano 8 działań, które zdaniem autorów mogły mieć wpływ na podniesienie poziomu kapitału społecznego na badanym obszarze. Wyodrębniono następujące działania:

- 111. Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie;
- 112. Ułatwianie startu młodym rolnikom;
- 142. Grupy producentów rolnych;
- 311. Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej;

- 312. Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw;
- 413. Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju;
- 421. Wdrażanie projektów współpracy;
- 431. Funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja.

Badania przeprowadzono w oparciu o bazę danych dotyczących wartości zrealizowanych płatności PROW, w układzie gmin, pozyskaną z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARIMR), według stanu na 31.03.2017 roku. Dodatkowo w analizie wykorzystano dane o liczbie ludności według stanu na 31.12.2010 roku, udostępnione przez Bank Danych Lokalnych, GUS, dla gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego.

Procedura badawcza zakładała w pierwszej kolejności konstrukcję wskaźnika wartości zrealizowanych płatności według wyodrębnionych działań w przeliczeniu na 1 mieszkańca w zł. Następnie obliczono tablicę rozkładu współczynnika korelacji Pearsona na poziomie istotności 0,01. W dalszej kolejności w oparciu o wskaźnik zrealizowanych płatności, obliczony dla wszystkich wyróżnionych działań, przeprowadzono klasyfikację gmin wykorzystując hierarchiczną analizę skupień metodą Warda.

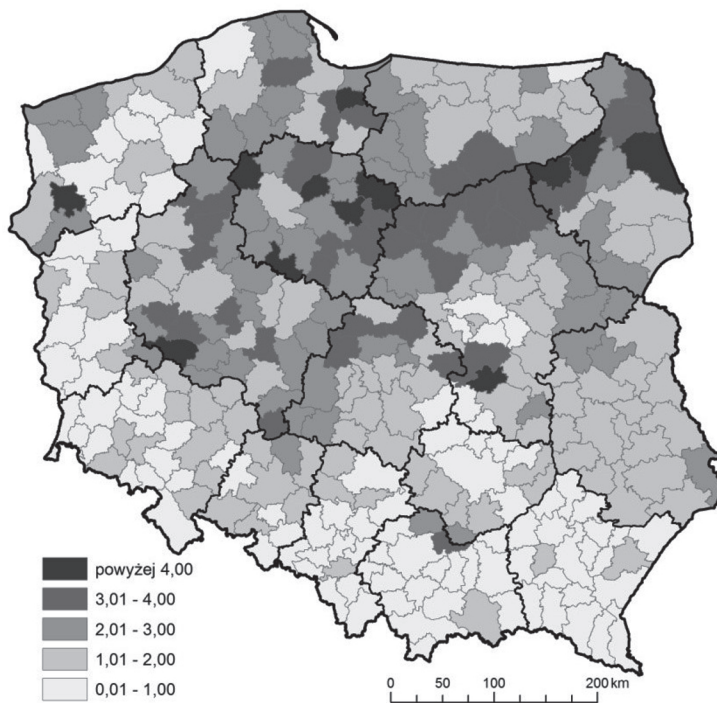
3. Wyniki badań

Efektom przemian demograficznych zachodzących na terenach wiejskich, a obejmujących ruch naturalny i przemieszczenia ludności, są również zmiany struktury demograficznej użytkowników gospodarstw rolnych. Z punktu widzenia rozwoju rolnictwa, swoistym motorem napędowym są rolnicy młodzi. Wzrost ich liczby wskazuje na sprawność procesu wymiany pokoleń. Jako że wiąże się to również ze wzrostem udziału osób lepiej wykształconych, podnosi poziom przedsiębiorczości i innowacyjności w rolnictwie; w znacznym stopniu wpływa także na aktywność gospodarstw rolnych w zakresie pozyskiwania środków UE (por. Zegar 2006; Rudnicki 2009).

Polska wśród 28 krajów – członków UE, wyróżnia się korzystną strukturą wiekową kierowników gospodarstw rolnych, z relatywnie wysokim udziałem młodych kierowników gospodarstw rolnych. Podobna sytuacja – w ujęciu regionalnym – dotyczy województwa kujawsko-pomorskiego, gdzie młodzi rolnicy stanowią ok. 16% wszystkich osób zarządzających gospodarstwami rolnymi, przy jednocześnie niskim udziale rolników w wieku starszym (55 lat i więcej) – 24,3% (Rudnicki i in. 2017).

Znajduje to odzwierciedlenie w rozkładzie przestrzennym wskaźnika obrazującego relację liczby młodych kierowników gospodarstw rolnych (do 34. roku życia) do liczby kierowników w wieku 65 lat i więcej. Jak pokazano na ryc. 1, kujawsko-pomorskie pozytywnie wyróżnia się na tej płaszczyźnie; jedna osoba

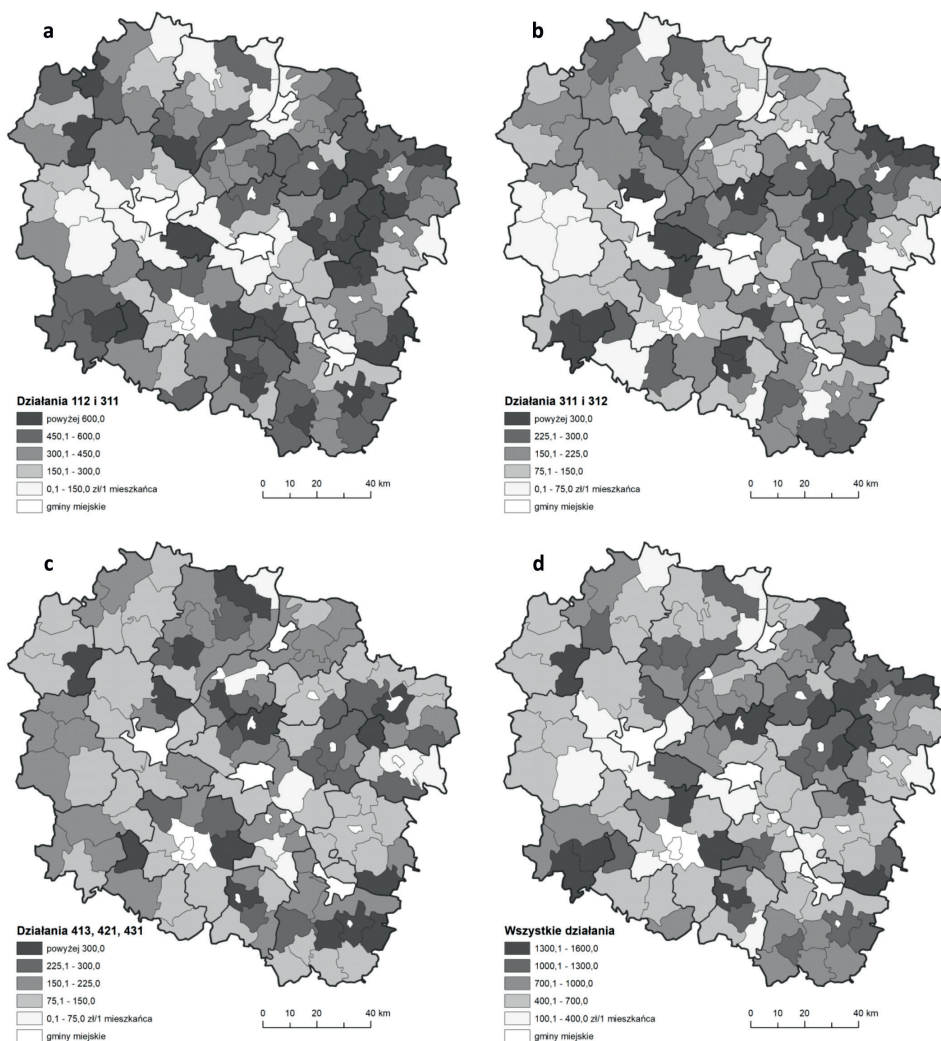
starsza „zastępowana” jest przez więcej niż 2 osoby młode (młodych kierowników gospodarstw rolnych) (*ibidem*). Szczególnie korzystna sytuacja występuje we wschodniej części województwa, gdzie na jednego kierownika gospodarstwa rolnego w wieku emerytalnym przypada powyżej 3 młodych kierowników.

Ryc. 1. Relacja między liczbami kierowników gospodarstw rolnych w wieku do 34 lat a powyżej 65 lat

Źródło: R. Rudnicki i in. (2017)

W okresie finansowym 2007–2013 w ramach 8 analizowanych działań PROW, na terenie województwa kujawsko-pomorskiego wydatkowano blisko 760 mln zł, co przełożyło się na kwotę 362,1 zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca województwa. W odniesieniu do obszarów wiejskich (uwzględniono gminy wiejskie i gminy miejsko-wiejskie), wielkość wydatkowania zmniejszyła się nieznacznie do około 750 mln zł, jednak na jednego mieszkańca obszarów wiejskich w województwie przypadała kwota niemal dwukrotnie wyższa: 694,2 zł. Aktywność ludności z poszczególnych gmin w pozyskiwaniu funduszy UE była zróżnicowana; uzależniona zarówno od zainteresowania, jak i charakteru poszczególnych działań i ich przeznaczenia – zdefiniowanych adresatów (ryc. 2).

Ryc. 2 (abcd). Środki rozdysponowane w ramach analizowanych działań programu PROW w gminach województwa kujawsko-pomorskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARiMR i BDL GUS

Analizę poziomu absorpcji funduszy UE w ramach wybranych działań PROW przeprowadzono uwzględniając wysoką, istotną korelację między wskaźnikami wartości zrealizowanych płatności przypadających na 1 mieszkańca, dla wybranych działań. W odniesieniu do absorpcji środków UE w ramach działań *Ułatwienie startu młodym rolnikom* i *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej* (por. ryc. 2a), które w przeprowadzonych badaniach wyraźnie ze sobą korelowały, wysoki udział środków wydatkowanych zaznaczył się w północno-wschodniej

części województwa, a także w wybranych gminach z powiatów: inowrocławskiego i żnińskiego. Z drugiej strony, najniższy poziom wykorzystania funduszy zanotowano przede wszystkim w gminach otaczających miasta Bydgoszcz i Toruń, ale także Grudziądz i Włocławek, co wiązać należy z podmiejskim charakterem tychże jednostek i spadkiem znaczenia funkcji rolniczej na tych obszarach. Z opisywanej prawidłowości wyróżnia się gmina Solec Kujawski, która pomimo położenia w bezpośrednim sąsiedztwie Bydgoszczy, ma mało podmiejski charakter, z wysokim udziałem lasów i użytków rolnych.

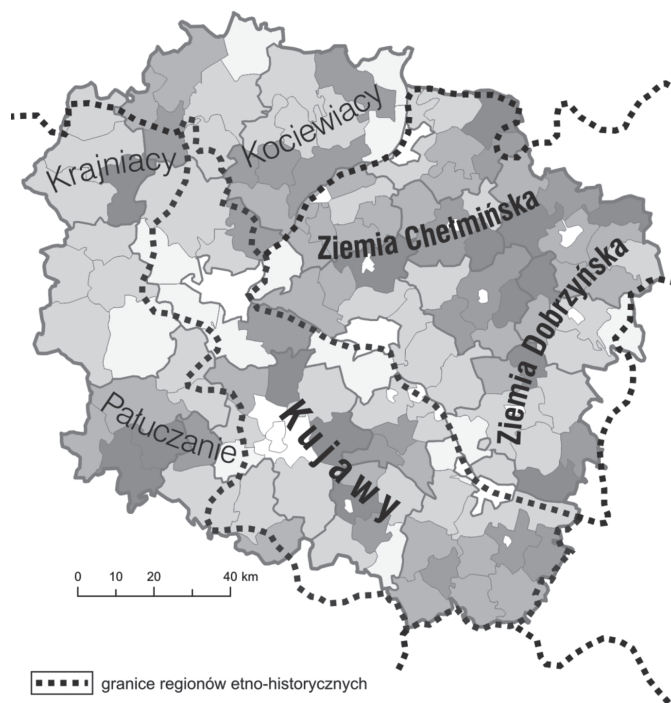
Z kolei w odniesieniu do środków z działań *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej* i *Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw* (por. ryc. 2b), zaobserwowano wyraźny udział gmin podmiejskich. Należy wiązać to z faktem, że działania te, wspierające rozwój działalności nierolniczej i rozwój mikroprzedsiębiorstw, skierowane są nie tylko do ludności rolniczej, lecz wszystkich mieszkańców terenów wiejskich. W tym przypadku specyfika stref podmiejskich uwidacznia się w potencjale kapitału ludzkiego, zasilanego poprzez strumienie napływu „nowych” mieszkańców, przede wszystkim ludności miejskiej, czego dowodzą wysokie wartości współczynnika imigracji, dochodzące do 35% (Gierańczyk, Szyda 2017). W omawianych jednostkach, w efekcie intensywnego rozwoju procesów urbanizacyjnych, obserwuje się wzrost zachowań społecznych i wysoką aktywność w zakresie rozwoju przedsiębiorczości.

Kolejną grupę działań, których rola zaznaczyła się w przeprowadzonych badaniach, były te związane z osią LEADER (por. ryc. 2c). W tym przypadku, oprócz wysokiej aktywności gmin z północno-wschodniej części województwa oraz jednostek z powiatu inowrocławskiego, wysoką absorpcję środków zaobserwowano również na terenach wiejskich zlokalizowanych wokół takich małych miast, jak: Chełmża i Kowal; częściowo również w strefach podmiejskich Bydgoszczy i Torunia. Aktywność przywołanych jednostek w zakresie osi 4. w przeważającym stopniu wiązała się z działaniem 413, tj. wdrażaniem lokalnych strategii rozwoju, a także funkcjonowaniem lokalnych grup działania (działanie 431). Wspierana jest więc działalność oddolna społeczności lokalnych, które mogą zmieniać własne otoczenie, co niewątpliwie wpływa na kształtowanie kapitału społecznego (por. Szamrowski, Pawlewicz 2015).

Opisywane prawidłowości znalazły odzwierciedlenie w przestrzennym zróżnicowaniu wartości wskaźnika absorpcji środków finansowych ze wszystkich analizowanych działań, gdzie zaobserwowano nawet 15-krotne różnice w kwocie pozyskanych środków w przeliczeniu na 1 mieszkańca gminy (por. ryc. 2d). Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego zależność ta zaznacza się wyraźnie – największą aktywnością w wydatkowaniu środków UE, w ramach analizowanych działań, wykazały się przede wszystkim gminy, w których stopień intensywności organizacji produkcji rolniczej według Kopcia został oceniony jako bardzo wysoki (Rudnicki 2015). Właściwym zatem wydaje się być stwierdzenie, że

w kontekście wykorzystania środków finansowych UE dla wzmocnienia i rozwoju kapitału społecznego istotną rolę odgrywa zaangażowanie użytkowników gospodarstw rolnych. Ich aktywne gospodarowanie na obszarach wiejskich przekłada się również na inicjowanie działalności oddolnych i budowaniu aktywnej postawy społeczności lokalnych.

W kontekście rozwoju kapitału społecznego i aktywności mieszkańców obszarów wiejskich, warto podkreślić również, że wyniki przeprowadzonych badań ukazały zróżnicowanie poziomu absorpcji środków UE w poszczególnych regionach historyczno-etnograficznych z obszaru województwa kujawsko-pomorskiego (por. ryc. 3). Regiony te zmieniały się pod wpływem licznych uwarunkowań zewnętrznych, ale również w związku z rozwojem wewnętrznym, do dziś jednak zachowała się – przynajmniej częściowo – ich odrębność kulturowa i wyznawany system wartości społecznych. W województwie kujawsko-pomorskim najbardziej aktywnymi, a tym samym największymi beneficjentami funduszy unijnych byli mieszkańcy Ziemi Chełmińskiej i Dobrzyńskiej, Pałuczanie, Kociewiacy, a także Kujawiacy z terenu tzw. Czarnych Kujaw (południowa część regionu Kujawy).

Ryc. 3. Regiony historyczno-etnograficzne na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego w relacji do wielkości środków rozdysponowanych w ramach programu PROW (por. ryc. 2d)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Atlasu Obszarów Wiejskich w Polsce*

Przeprowadzona klasyfikacja z wykorzystaniem hierarchicznej analizy skupień metodą Warda, pozwoliła na wyodrębnienie 5 grup (skupień) – jednorodnych pod względem poziomu absorpcji funduszy UE oraz kierunków ich wykorzystania.

Najbardziej korzystna sytuacja wystąpiła w gminach tworzących skupienie 4 i 5 (tab. 1, ryc. 4). W jednostkach tych (łącznie 31) absorpcja środków z analizowanych działań była jedną z najwyższych w regionie; średnio w gminie pozyskano 8,45 mln zł i 6,22 mln zł odpowiednio w grupie 5 i 4, tj. kwotę blisko 1200 zł przypadającą na 1 mieszkańca obszaru. W gminach obu grup zaobserwowano relatywnie wysoką absorpcję funduszy w ramach działań *Ułatwienie startu młodym rolnikom* i *Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju*. Jednocześnie skupienie 4 utworzyły jednostki wyróżniające się rozwojem mikroprzedsiębiorczości (dominacja działania 312), skupienie 5 natomiast gminy o bardzo dużej roli grup producentów rolnych (dominacja działania 142). Co więcej, wyłącznie w tych grupach znalazły się gminy (tylko wybrane jednostki), na terenie których aktywnie rozwijały swoją działalność lokalne grupy działania.

Tabela 1. Charakterystyka skupień wyróżnionych w wyniku przeprowadzonej klasyfikacji

Skupienie	Poziom absorpcji środków UE	Średnia kwota pozyskanych środków UE na 1 mieszkańca [zł]	Średnia kwota pozyskanych środków UE na gminę [mln zł]	Dominujące kierunki absorpcji	Frekwencja w grupie
I.	niski	414,9	4,87	brak	33 jednostki
II.	przeciętny	704,0	5,53	112; 413 na relatywnie niższym poziomie absorpcji	48 jednostek
III.	wysoki	1 119,6	5,08	112; 413; w mniejszym stopniu 312	15 jednostek
IV.	bardzo wysoki	1 183,8	6,22	312; 431; w mniejszym stopniu 112	7 jednostek
V.	bardzo wysoki	1 175,6	8,45	142; 431; w mniejszym stopniu 112	24 jednostki

Źródło: opracowanie własne.

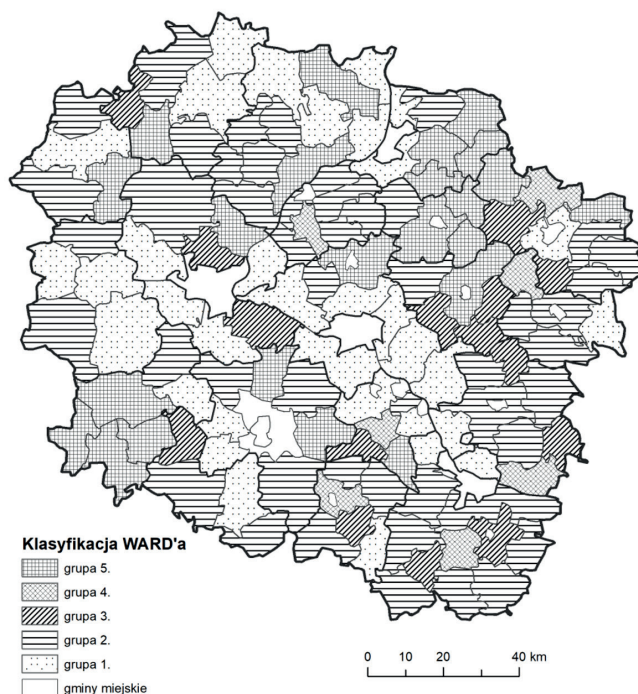
Równie korzystna sytuacja wystąpiła w gminach, które utworzyły skupienie 2 (15 jednostek). Stopień wydatkowania w nich środków UE uznano za wysoki. Wprawdzie wartość wskaźnika średniej kwoty pozyskanej przez gminę była raczej niekorzystna (5,08 mln zł), przy czym suma przypadająca na 1 mieszkańca obszaru była tylko nieznacznie niższa niż w gminach skupienia 4 i 5 i wyniosła nieco ponad 1 100 zł. Aktywność opisywanych jednostek w największym stopniu

obejmowała działania 112 i 413 – na poziomie najwyższym wśród wszystkich gmin województwa, w mniejszym zaś stopniu wiązała się z rozwojem małych przedsiębiorstw (działanie 312). W odniesieniu do pozostałych działań, zaangażowanie ze strony gmin nie wystąpiło niemal wcale.

W gminach tworzących skupienie 3 (48 jednostek) poziom absorpcji środków UE był zauważalnie niższy; przy relatywnie wysokim poziomie średnim dla gmin (5,52 mln zł), kwota przypadająca na 1 mieszkańca wyniosła 704 zł.

Aktywność gmin w odniesieniu do grupy działania oceniono na poziomie przeciętnym, choć zaobserwowano dość wysoki, w porównaniu do pozostałych jednostek, poziom wykorzystania środków przyznawanych w ramach wspierania młodych rolników (działanie 112) oraz wdrażania lokalnych strategii rozwoju (działanie 413).

Skupienie 1 utworzyły gminy, których aktywność w pozyskiwaniu środków UE w ramach społecznych działań programu PROW była najmniejsza. W jednostkach tych pozyskano średnio 4,87 mln zł, a wartość rozdysponowanych środków przypadająca na 1 mieszkańca była niemal trzykrotnie niższa niż w gminach o bardzo wysokim poziomie absorpcji.

Ryc. 4. Klasyfikacja przestrzenna poziomu absorpcji środków UE z zastosowaniem hierarchicznej analizy skupień metodą Warda

Źródło: opracowanie własne

W odniesieniu do relacji przestrzennej gmin tworzących poszczególne skupienia, ich rozmieszczenie bardzo wyraźnie koresponduje z przestrzennym rozkładem wartości wskaźnika absorpcji środków UE ogółem, z niewielkimi odstępstwami, obejmującymi wybrane gminy powiatów: chełmińskiego, świeckiego, wąbrzeskiego i brodnickiego.

4. Podsumowanie

W artykule podjęto próbę zbadania możliwości kształtowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego, wykorzystując analizę przestrzenną absorpcji środków rozdysponowanych w ramach wybranych działań *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich* w perspektywie finansowej 2007–2013. Analiza wykazała, że:

1. Ocena relacji przestrzennej pomiędzy liczbą młodych kierowników gospodarstw rolnych w wieku do 34 lat przypadającą na kierowników powyżej 65. roku życia a poziomem absorpcji środków UE pozwala sądzić, że największą aktywnością w zakresie absorpcji funduszy UE wykazali się młodzi właściciele gospodarstw rolnych. Posiadają oni zdecydowanie szerszy horyzont planowania i są bardziej zaangażowani w rozwój zarządzanych przez nich gospodarstw rolnych, ale i wsi w ogóle (por. Rudnicki i in. 2017).
2. Spośród 8 badanych działań PROW mających wpływ na kształtowanie kapitału społecznego w województwie kujawsko-pomorskim, istotnie korelowały ze sobą działania:
 - Wsparcie dla młodych rolników i różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej;
 - Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej i wsparcie mikroprzedsiębiorstw;
 - wszystkie trzy działania w ramach osi 4. LEADER.
3. Wpływ środków z Unii Europejskiej na kształtowanie kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego był najbardziej znaczący w powiatach żnińskim i inowrocławskim oraz w północno-wschodniej części województwa (pow. golubsko-dobrzyński, wąbrzeski, grudziądzki, brodnicki). W dużym stopniu koresponduje to z wydzielonymi w przestrzeni województwa regionami etnograficznymi. Wśród cech odróżniających poszczególne regiony od siebie, oprócz odrębnych tradycji, gwary czy ubioru, wspomnieć należy również różny poziom przedsiębiorczości czy dominujący typ gospodarki, a tym samym poziom rozwoju ekonomicznego.
4. Mając na uwadze wielkość rozdysponowanych środków UE, a także kierunki ich wykorzystania, obszary wiejskie w województwie kujawsko-pomorskim podzielić można na 2 grupy: tereny wiejskie rolnicze oraz tereny wiejskie zurbanizowane. Grupę pierwszą charakteryzuje większa efektywność w pozyski-

waniu funduszy unijnych, podyktowana m.in. liczbą działań skierowanych do ludności rolniczej. Ponadto wyróżnia ją korzystanie ze środków pomocowych na różnicowanie działalności gospodarczej. Jednostki należące do grupy drugiej wykazują szczególną aktywność w pozyskiwaniu funduszy wspomagających mikroprzedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W grupie tej zaobserwowano ponadto aktywność w zakresie aktywizacji społeczeństwa poprzez zawiązywanie lokalnych grup działania oraz tworzenie inicjatyw oddolnych.

Literatura

- Butkevičienė E., 2009, *Social Innovations in Rural Communities: Methodological Framework and Empirical Evidence*, „Social Sciences”, 1(63), Kaunas University of Technology: 80–88.
- Coleman J.S., 1998, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology”, 94: 95–120.
- Davis J., Caskie P., Wallace M., 2013, *Promoting Structural Adjustment in Agriculture: The Economics of New Entrant Schemes for Farmers*, „Food Policy”, 40: 90–96.
- Fukuyama F., 1997, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, przeł. A. Śliwa, L. Śliwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gierańczyk W., Szyda B., 2017, *Wpływ migracji wewnętrznych na sytuację demograficzną w województwie kujawsko-pomorskim*, [w:] Hrynkiewicz J., Potrykowska A. (red.), *Sytuacja demograficzna województwa kujawsko-pomorskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 112–128.
- Grabowska-Powaga A., 2016, *Uwarunkowania kształtowania kapitału społecznego – odniesienia do Polski*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 449, Wrocław: 169–176.
- Jarosz-Angowska A., Angowski M., Kijek T., 2015, *The Creation of Social Capital in Rural Areas in the Lubelskie Region*, International Scientific Conference RURAL DEVELOPMENT 2015, Lithuania: 1–6.
- Kamińska W., 2010, *Przestrzenne zróżnicowanie kapitału ludzkiego i społecznego na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego*, [w:] Kamińska W., Heffner K. (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, „Studia KPZK PAN”, 126, Warszawa: 120–143.
- Kamińska W., 2011, *Kapitał ludzki i społeczny na obszarach wiejskich w Polsce. Przykład województwa świętokrzyskiego*, Instytut Geografii UH-P Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G., 2010, *The Open Book of Social Innovation*, NESTA: 1–219.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007–2013*, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa.
- Putnam R.D., 2008, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, przeł. P. Sandura, S. Szymański, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.

- Rudnicki R., 2009, *Renty strukturalne jako czynnik przemian agrarnych i demograficznych w rolnictwie polskim w latach 2004–2006*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Rudnicki R., 2015, *Intensywność produkcji rolniczej 1:1 000 000*, Internetowy Atlas Województwa Kujawsko-Pomorskiego, red. nacz. Zenon Kozieł, Urząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Toruń.
- Rudnicki R., Dubownik A., Biczkowski M., 2016, *Diversification of sources of income in agricultural holdings in the context of multi-functional development of rural areas in Poland*, „Belgeo”, 4: 1–17.
- Rudnicki R., Dubownik A., Szyda B., 2017, *Wsparcie Unii Europejskiej dla gospodarstw młodych rolników a struktura wieku kierowników gospodarstw rolnych w Polsce*, „Biuletyn KPZK PAN”, 267: 50–69.
- Skawińska E., 2012, *Kapitał społeczny w rozwoju regionu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szamrowski P., Pawlewicz A., 2015, *Praktyczne aspekty wdrażania podejścia Leader na przykładzie Lokalnych Grup Działania i Lokalnych Grup Rybackich funkcjonujących w województwie warmińsko-mazurskim*, [w:] Pancer-Cybulska W., Szostak E. (red.), *Unia Europejska 10 lat po największym rozszerzeniu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 380: 233–244.
- Zajda K., 2011, *Czym jest kapitał społeczny mieszkańców polskiej wsi, jak go mierzyć i czy warto inwestować w jego wzmocnienie?*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica”, 37: 171–185.
- Zegar J.S., 2006, *Źródła utrzymania rodzin związanych z rolnictwem*, „Studia i Monografie”, 133, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Źródła internetowe

www.igipz.pan.pl/atlas-obszarow-wiejskich-zgwirl.html.

CREATION POSSIBILITIES OF SOCIAL CAPITAL IN RURAL AREAS OF KUJAWSKO-POMORSKIE VOIVODESHIP BASED ON FUNDS FROM THE EUROPEAN UNION

Abstract: The article discusses the problem of the possibilities of shaping social capital in kujawsko-pomorskie voivodeship, by absorbing funds from UE – Rural Development Program, in the financial perspective 2007–2013.

Among all of 22 priorities from RDP only 8 of them were chosen – those which may have the biggest influence for the social capital growth in voivodeship area. The data from Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture (ARMA), for all gminas of kujawsko-pomorskie were used in this paper. The payment value indicator for all priorities *per capita* in PLN was created. Furthermore the gminas classification was prepared by using the Ward’s hierarchical cluster analysis.

The priorities for economic activity differentiation in rural areas and micro-enterprises development were highly correlated. They were mainly used in gminas with the highest level of UE funds for young farmers absorbing. Also the level of absorbing the UE funds from all of LEADER axis priorities was high and they were all correlated.

The biggest influence of the level of RDP program funds absorption for social capital creation of rural areas was observed in gminas of żniński and inowrocławski poviats and also in the NE part of kujawsko-pomorskie voivodeship (gminas of golubsko-dobrzyński, wąbrzeski, grudziądzki and brodnicki poviats). The spatial distribution of the value of UE payment indicator per 1 person depends on the age of farm managers. In addition, it refers to the historical-ethnographic regions in the kujawsko-pomorskie voivodeship.

Keywords: social capital, village, Rural Development Program, kujawsko-pomorskie voivodeship.

Dr Anna Dubownik, dr Barbara Szyda, dr hab. Roman Rudnicki, prof. nadzw. UMK

Katedra Gospodarki Przestrzennej i Turystyki

Wydział Nauk o Ziemi

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: a_dubownik@umk.pl; bszyda@umk.pl; rudnickir@umk.pl

Ewa Pałka-Lebek, Patryk Brambert

INNOWACYJNOŚĆ W GOSPODARSTWACH AGROTURYSTYCZNYCH

Zarys treści: Przestrzeń agroturystyczną w Polsce południowo-wschodniej determinuje wiele czynników o różnym charakterze. Aktualnie coraz większą rolę przypisuje się innowacjom. Są one wskazane dla osiągnięcia konkurencyjności ofert turystycznych na tych obszarach. W pracy dokonano identyfikacji innowacji wprowadzanych przez gospodarstwa agroturystyczne zlokalizowane w czterech województwach wskazanej części kraju: lubelskim, małopolskim, podkarpackim i świętokrzyskim. Głównym celem jest ocena innowacyjności określonych przedsiębiorstw. W analizie uwzględniono opinie na ten temat w ramach wybranej grupy 607 posiadaczy gospodarstw agroturystycznych. Badania ankietowe wykonano w 2016 roku.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, innowacje, innowacyjność, agroturystyka, gospodarstwo agroturystyczne.

1. Wprowadzenie

W obecnych czasach innowacyjność traktowana jest jako istotny czynnik osiągnięcia przewagi rynkowej. Jest ona rozumiana jako możliwość tworzenia i wdrażania zmian w różnych sferach życia społeczno-gospodarczego (Janasz 2004). Innowacyjność umożliwia generowanie przewagi przedsiębiorstw na rynku w dobie wysokiej konkurencyjności (Janasz 2005; Alejski 2009). Inaczej postrzega innowacyjność P.F. Drucker (1992), określając ją jako zmiany – obejmujące wszystkie sfery działalności przedsiębiorstwa – rodzajów produktów i usług w ofercie, metod marketingu, organizacji i zarządzania lub cen zbytu. Może być to także chęć wspierania kreatywności we wprowadzaniu produktów bądź usług, czy nowatorstwo technologiczne oraz rozwój nowych procesów (Alejski 2009) (za: Lumpkin, Dess 2001).

Termin innowacja pochodzi od łacińskiego słowa *innovatio*, co znaczy wprowadzenie nowego elementu. Problematykę innowacji w ujęciu naukowym poruszył po raz pierwszy J. Schumpeter (1939), przenosząc pojęcie na grunt ekonomii.

Określił on, że innowacja oznacza proces zastosowania kombinacji w zakresie nowego produktu, alternatywnej metody produkcji, stworzenia dodatkowego rynku zbytu, pozyskania innego surowca lub półfabrykatu (Schumpeter 1960). Z kolei według opinii P. Niedzielskiego i in. (2007), innowacja stanowi zorganizowane działanie przedsiębiorców szukających praktycznego wykorzystania nowych sposobów w celu uzyskania określonych efektów ekonomicznych, efektywniejszego zaspokajania potrzeb konsumentów oraz lepszego spożytkowania zasobów.

W literaturze, oprócz wyżej wymienionych, istnieje wiele różnorodnych podejść do problematyki innowacyjności oraz innowacji, które ulegały nieustannej ewolucji. Pomimo różnic, większość zajmujących się tym zagadnieniem uznaje, że przy ich wdrażaniu najbardziej istotne są efekty (Szymańska 2013).

Dotychczas odnoszono się do zagadnienia innowacyjności względem pozarolniczych podmiotów gospodarczych (Niedzielski i in. 2007; Wyszowska 2012). Niemniej współcześnie wprowadzanie innowacji w gospodarstwach rolnych jest wymogiem rynkowym. Przy tym poszerzanie wiedzy na temat innowacji w rolnictwie zachodzi z dużo słabszą dynamiką niż odnośnie innych działów gospodarki (Pałka 2015). Dlatego rozwijanie problematyki w zakresie innowacyjności w gospodarstwach agroturystycznych może wypełnić istniejącą lukę badawczą.

W związku z tym, celem pracy jest określenie stopnia innowacyjności gospodarstw agroturystycznych. Studium przypadku stanowiły gospodarstwa zlokalizowane w Polsce południowo-wschodniej. Podstawą statystyczną badań były dane pierwotne, czyli wyniki bezpośrednich badań ankietowych przeprowadzonych w 2016 roku w 607 przedsiębiorstwach agroturystycznych występujących w województwach: świętokrzyskim (30% podmiotów), lubelskim (27%), podkarpackim (24%) i małopolskim (20%). Zakres przestrzenny, jak również próba badawcza zostały dobrane w sposób celowy. Obiekty agroturystyczne musiały mieć zarejestrowaną działalność w urzędzie gminy oraz istnieć na rynku turystycznym od pięciu lat.

W ocenie autorów południowo-wschodnia część kraju stanowi modelowy obszar badań w zakresie podjętej tematyki. Jest to region bogaty w tereny cenne pod względem przyrodniczym, co sprzyja rozwojowi działalności agroturystycznej. Walory przyrodnicze i krajobrazowe tworzą m.in.: pagórkowato-górzyste ukształtowanie terenu, rozległe kompleksy leśne czy atrakcyjne szlaki turystyczne. Agroturystyka na tym obszarze stanowi priorytetową działalność usługową, która pozostaje w centrum zainteresowania władz samorządowych, począwszy od gminnych po wojewódzkie. Baza materialna i niematerialna w turystyce wspierana jest poprzez dotacje lub subwencje pochodzące z różnych źródeł. Przeznacza się je m.in. na realizację programów inwestycyjnych promujących innowacyjność.

Dla potrzeb opracowania za innowacje w agroturystyce uznano wszystkie zmiany przeprowadzone w agroturystycznych gospodarstwach, które spowodowały zastąpienie do tej pory używanych rozwiązań nowymi dla danego obiektu.

Minimalnym wymogiem zaliczenia konkretnego rozwiązania do innowacji jest w tym przypadku stanowienie nowości dla wprowadzającego ją podmiotu. Dlatego innowacjami w agroturystyce są zmiany usprawniające, a także te o charakterze przełomowym.

Z kolei w przypadku innowacyjności przyjęto za K.B. Matusiakiem (2011), że jest ona cechą podmiotów, oznaczającą zdolność do tworzenia lub pozyskiwania nowych bądź ulepszonych produktów, procesów, rynków oraz metod organizacji. Ta cecha związana jest z aktywnym angażowaniem się w procesy innowacyjne i podejmowanie działań w tym kierunku. Oznacza także zaangażowanie w zdobywanie zasobów i umiejętności niezbędnych do uczestniczenia w wymienionych procesach.

Do celów interpretacji rezultatów ankiety użyto metod analizy statystycznej, porównawczej i opisowej.

2. Rodzaje innowacji w agroturystyce

Innowacje kojarzy się coraz powszechniej z rynkiem usług turystycznych, gdyż innowacyjność odgrywa znaczącą rolę w osiągnięciu przez podmioty turystyczne przewagi konkurencyjnej. Pod wpływem procesów globalizacji przedsiębiorstwa turystyczne podejmują aktywność w tym zakresie, ponieważ determinuje to ich dalszy rozwój (Gancarzyk 2012).

Istniejące w gospodarce rynkowej dążenie do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej dokonuje się poprzez zwiększanie efektywności produkcji bądź wdrażanie produktów. W praktyce polega to na wykorzystywaniu wyników projektów badawczych, nowych koncepcji i pomysłów (Janasz 2004). Innowacje w gospodarce opartej na wiedzy stanowią priorytetowy warunek wzrostu konkurencyjności, dlatego niezbędne jest rozwijanie wielu rodzajów innowacji, także w przypadku podmiotów turystycznych (Bednarska i in. 2007; Panasiuk 2014).

Według I. Lichniaka (2010), poziom innowacyjności przedsiębiorstw uzależniony jest od szeregu czynników. Do najważniejszych zalicza się:

- kreatywność,
- właściwą umiejętność wykorzystywania potencjału,
- posiadane kompetencje,
- odpowiedni zbiór informacji o rynku.

Poza czynnikami wspierającymi rozwój innowacyjności występują także bariery go hamujące. Jedną z nich może być brak własnego kapitału, przy dość ograniczonych możliwościach dostępu do innych jego źródeł. Niechęć do innowacji bywa często wywołana brakiem wiedzy na ich temat.

Należy w tym miejscu przypomnieć, że innowacje nie przedstawiają jednorodnego zbioru. Najczęściej dzieli się je na: produktowe, procesowe, marketingowe, organizacyjne (tab. 1). Innowacje produktowe wiążą się z wprowadzeniem na

rynek nowego produktu lub wyraźnego jego ulepszenia pod kątem wartości. Innowacje procesowe dotyczą implementacji nowych albo ulepszonych metod wytwarzania bądź dystrybucji produktów rynkowych. Innowacje marketingowe z kolei to wdrożone nowatorskie rozwiązania w sferze marketingu. Dotyczą one zwykle czterech aspektów – produktu, marki, polityki cenowej, czynności promocyjnych. Ostatni typ – innowacje organizacyjne definiowane są jako nowe koncepcje organizacji aktywności gospodarczej. W perspektywie ostatnich lat wyróżnia się również innowacje instytucjonalne, które polegają na stosowaniu odpowiednich procedur prawnych, standardów, umożliwiających nawiązywanie współpracy, współdziałanie.

Tabela 1. Rodzaje i cechy innowacji oraz obszary zarządzania nimi

Innowacje	Cechy innowacji	Obszary zarządzania innowacjami
Produktowe	Wprowadzenie na rynek produktów nowych bądź udoskonalonych	Struktura produkcji uzależniona od potrzeb nabywców, ochrona przyrody, jakość produktów
Procesowe	Wdrożenie innych sposobów produkcji, dystrybucji, dostaw, sprzedaży itd.	Technologie produkcji, formy sprzedaży, procesy zaopatrzenia, źródła finansowania
Marketingowe	Zaimplementowanie nowych rozwiązań zaspokajających potrzeby w dążeniu do zysku, dotyczących np. cen, marki, reklamy	Marketing w zakresie cen, sprzedaży, kanałów dystrybucji, relacji z klientami
Organizacyjne	Nowy model organizacji	Zasoby pracy, wiedza, doświadczenie, powiązania rynkowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Dębniowskiej i K. Wojtowicz (2014).

Analogicznie na rynku usług agroturystycznych innowacyjność ma charakter niejednorodny. W agroturystyce winno się brać pod uwagę przede wszystkim te segmenty rynku, do których produkty turystyczne na wsi się odnoszą. Wynika to ze zróżnicowanych oczekiwań względem innowacyjności w produktach agroturystycznych, które są uzależnione od grup odbiorców. Najbardziej „proinnowacyjni” są turyści biznesowi, których oczekiwania skierowane są w stronę atrakcyjnych i nowoczesnych usług świadczonych w przestrzeni wiejskiej. Przeciwni innowacyjności są głównie zagraniczni goście i turyści weekendowi. W ich przypadku udoskonalanie produktów agroturystycznych potrafi przeszkodzić w zaspokajaniu zgłaszanych przez nich potrzeb, powodując brak satysfakcji z nabywanych usług (Puciato, Woś 2011).

Niebagatelną kwestią innowacyjności w odniesieniu do agroturystyki jest też jej zakres przedmiotowy. Uzależniony jest on przy tym od możliwości i umiejętności rolnika – właściciela oraz zasobów gospodarstwa. Oczywiście jest fakt,

że poziom zmian przyjętych w rozpatrywanym sektorze musi zostać zatrzymany w takim miejscu, aby wzrost atrakcyjności produktu nie wywołał zaburzenia jego istoty, czyli rdzenia. Wprowadzenie niektórych innowacji może obniżyć stopień „wiejskości” oferowanych produktów turystycznych, co skutkuje rezygnacją części klientów z usług. Zatrzymanie wiejskiego charakteru usług stwarza zagrożenie dla utrzymania się gospodarstwa na konkurencyjnym rynku agroturystycznym.

Aktualnie dzięki innowacjom kształtowana jest nowa jakość rynku turystycznego, polegająca m.in. na bardziej wnikliwym sposobie zaspokajania potrzeb konsumentów (Szymańska 2013). Innowacje wpływają więc bezpośrednio na strukturę rynku turystycznego i są motorem jego rozwoju.

3. Innowacyjność gospodarstw w agroturystyce południowo-wschodniej Polski – wybrane zagadnienia

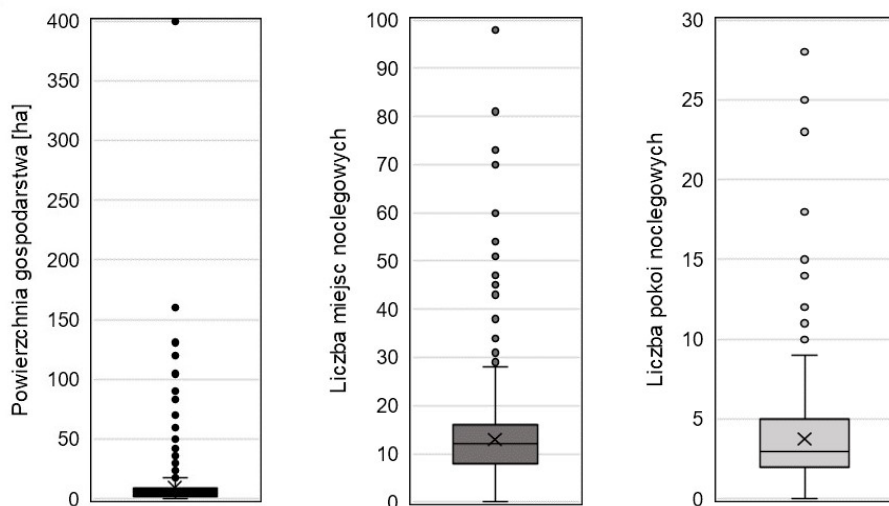
Badania terenowe dotyczyły zbiorowości 607 gospodarstw agroturystycznych zlokalizowanych łącznie w 110 gminach (276 miejscowości). Najczęściej wymieniane miejscowości (uszeregowane malejąco: od 2,6% do 1% wskazań) to: Polańczyk, Wola Uhruska, Susiec, Porąbka Uszewska, Kąty Podkarpackie, Brzeziny, Okuninka, Jodłówka Tuchowska, Iwkowa, Myczków. Wśród gmin dominowały (od 3,8% do 2,5% respondentów): Solina, Tuchów, Andrychów, Dębno, Iwkowa, Susiec, Zwierzyniec, Leżajsk, Kazimierz Dolny i Zagnańsk. Ankietowani reprezentowali przede wszystkim (od 17% do 3%) powiaty: kielecki, włodawski, tarnowski, brzeski, leżajski, Puławy, leski, jędrzejowski, chełmski oraz wadowicki.

Biorąc pod uwagę strukturę demograficzną respondentów, najmłodszy z nich miał 20 lat, najstarszy – 79 lat, a średnia wieku stanowiła 48 lat. Kobiety były przeważającą liczebnie grupą (58%). Z kolei pod względem poziomu wykształcenia 54% badanych posiadała wykształcenie średnie, 23% – wyższe, 19% – zawodowe, zaś 4% – podstawowe.

Badane gospodarstwa miały zróżnicowaną strukturę wielkościową. Ich areał wynosił od 0,5 do 400 ha (przeciętnie 9,4 ha) – (ryc. 1). Trzon zbiorowości gospodarstw (50%)¹ odznaczył się powierzchnią od 0,5 do 8,6 ha. Przy tym 81% właścicieli nie zadeklarowało planów powiększania gospodarstwa. Połowa usługodawców oferuje od 8 do 16 miejsc noclegowych, co daje średnią równą 13 miejsc. Najczęściej noclegi udzielane są w obiektach mieszczących od 2 do 5 pokoi. Biorąc pod uwagę czas istnienia na rynku turystycznym warto wspomnieć, że 50% podmiotów świadczy usługi od 11 do 17 lat. Ważny jest fakt, że wszystkie uwzględnione gospodarstwa prowadziły aktywność produkcyjną (rolinną lub zwierzęcą), co jest zgodne z istotą gospodarstwa agroturystycznego.

¹ Połowa badanych podmiotów, która uszeregowana rosnąco pod względem analizowanej zmiennej znajduje się pomiędzy kwartylem pierwszym i trzecim (rozstęp międzykwartylowy).

Niepokojąca sytuacja związana jest z dziedziczeniem gospodarstwa. Aż 36% respondentów stwierdziło, że nie posiada następcy. Może to wywierać niekorzystny wpływ na przekazywanie wiedzy, doświadczeń, marki czy kontynuowanie tradycji.

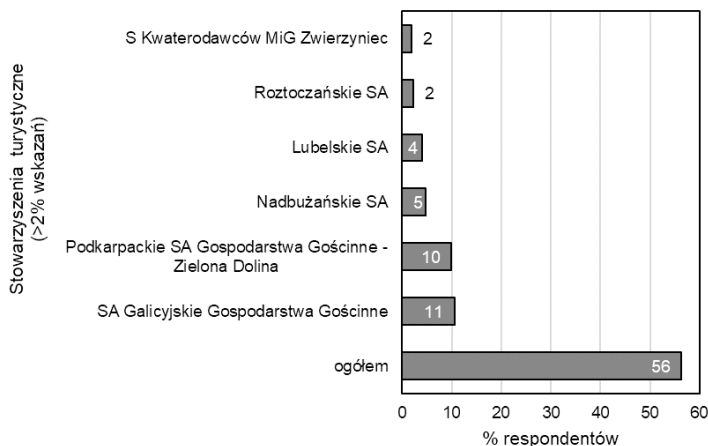
Ryc. 1. Wybrane cechy badanych gospodarstw agroturystycznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

W kontekście rozważań nad innowacyjnością gospodarstw agroturystycznych za priorytetowy uznać można czynnik przynależności i aktywnej działalności w ramach stowarzyszeń agroturystycznych lub Lokalnych Grup Działania (LGD), za pośrednictwem których może następować przepływ informacji i wiedzy – ważny na rynku w warunkach wysokiej konkurencyjności (Brambert 2016). Aż 56% ogółu jednostek zadeklarowało współpracę z różnorodnymi stowarzyszeniami (ryc. 2). W południowo-wschodniej części kraju respondenci wskazali podjęcie współpracy aż z 40 różnymi stowarzyszeniami lub LGD. Jednak łącznie ponad 1/3 z nich zrzeszona była w ramach dwóch stowarzyszeń agroturystycznych: „Galicyjskie Gospodarstwa Gościnne” (11% wskazań) i „Gospodarstwa Gościnne – Zielona Dolina” (10%) z województwa podkarpackiego.

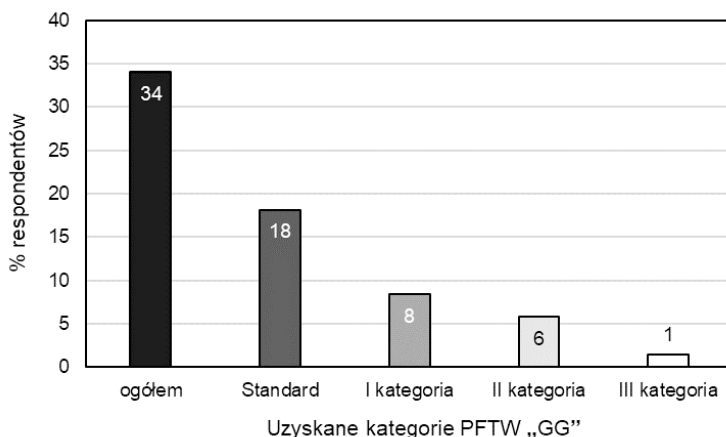
W działalności agroturystycznej kategoryzacja gospodarstw jest indywidualną sprawą rolnika. Nie ma bezwzględnego obowiązku poddawania się jej. Niemniej jednak ubieganie się o środki pomocowe możliwe jest dopiero po przejściu oceny kategoryzacyjnej Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej (PFTW) „Gospodarstwa Gościnne”. W praktyce przystępują do niej najbardziej aktywne podmioty, które wiążą swoją przyszłość ze świadczeniem usług dla turystów. W badanej zbiorowości jedynie 34% ogółu obiektów przeszło kategoryzację, w tym 18% posiada

kategorię standard (ryc. 3). W dalszym ciągu 66% gospodarstw pozostaje bez kategorii PFTW. Z punktu widzenia wzrastających wymagań konsumentów nie jest to korzystne, ponieważ coraz więcej turystów wybiera obiekty skategoryzowane, gdyż dzięki temu posiada konkretne informacje oraz może mieć pewność co do jakości oferowanego produktu agroturystycznego.

Ryc. 2. Współpraca badanych podmiotów ze stowarzyszeniami turystycznymi
Objaśnienia skrótów: S – stowarzyszenie, SA – stowarzyszenie agroturystyczne

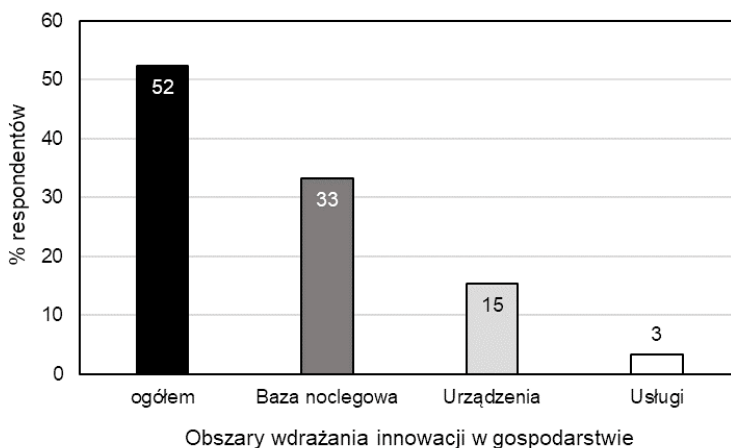
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Ryc. 3. Posiadanie przez badane podmioty kategorii Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z punktu widzenia innowacyjnych postaw należy dodać, że ankietowani rolnicy – właściciele gospodarstw deklarowali również chęć wdrożenia w najbliższej przyszłości innowacji w prowadzonej działalności. Plany tego dotyczące wyraziło 52% badanych. Wskazali oni, że chcą w najbliższym czasie rozbudować bazę noclegową (33%) lub wzbogacić gospodarstwo w nowe wyposażenie (15%). Tylko w 3% jednostek rozważa się poszerzenie oferty usługowej (ryc. 4).

Ryc. 4. Plany wprowadzenia nowych usług lub inwestycji w gospodarstwie agroturystycznym

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

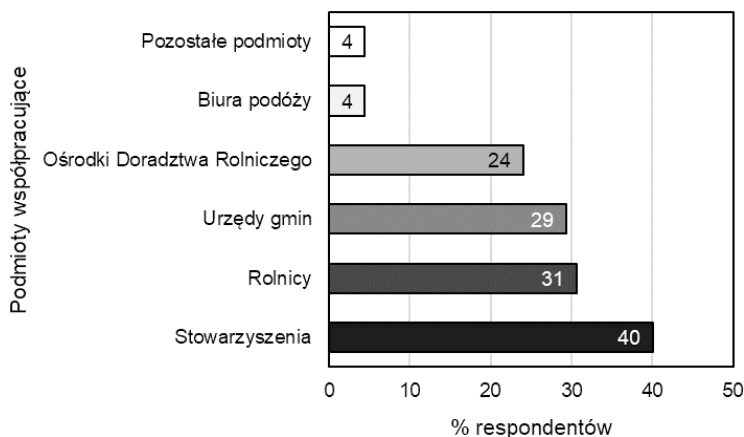
Innym nieodłącznym przejawem innowacyjności w agroturystyce jest podejmowanie współpracy z innymi podmiotami. Niezmiernie ważne jest, aby działalność gospodarczą umiejscowić w ramach stosunków społecznych o charakterze sieci, co pozwala na wymianę informacji i wiedzy. Towarzysząca temu rywalizacja stanowić może przykład *benchmarkingu*², który polega na analizie porównawczej z konkurencją, następnie na naśladownictwie i dokonywaniu ulepszeń. Warto nadmienić, że gospodarstwa agroturystyczne mogą aspirować do funkcjonowania w ramach klastra turystycznego, który jest odmianą sieci współpracy w określonej lokalizacji geograficznej. W jego obrębie bliskie sąsiedztwo przedsiębiorstw i instytucji zapewnia istnienie określonej wspólnoty zwiększając znaczenie oddziaływań, pełniąc rolę stymulatora dla osiągnięcia lepszych rezultatów na rynku (Brambert 2016).

Najlepiej, aby taka współpraca mogła odbywać się na podstawie modelu innowacji, określanym mianem potrójnej helisy. Dotyczy on złożonych interakcji zachodzących w procesie tworzenia wiedzy między trzema sferami: przedsiębior-

² Zdaniem B. Plawgo (2014) przedmiot *benchmarkingu* stanowi konfrontowanie procesów i zasad, wyników, strategii, uwarunkowań.

stwami (sektor agroturystyczny), sferą badawczo-rozwojową (instytucje wspierające, np. Ośrodki Doradztwa Rolniczego, PFTW) i sferą władz publicznych (jednostki samorządu terytorialnego lokalnego lub regionalnego). Jest to skuteczna droga osiągnięcia efektów synergii na konkurencyjnym rynku, które wynikają z procesów interakcji, powiązań i kooperacji w sieci (Etzkowitz, Leydesdorff 2000; Budner 2013).

Właściciele gospodarstw agroturystycznych w głównej mierze deklaruwali współdziałanie ze stowarzyszeniami (40% przedstawicieli), w drugiej kolejności – z innymi rolnikami (31%), z urzędami gmin (29%) oraz ODR-ami (24%) – (ryc. 5). Współpraca ta w praktyce przybierała różne formy. Gospodarze, będący członkami stowarzyszeń, określili, że ich relacje partnerskie w danym zrzeszeniu polegały zazwyczaj na wymianie doświadczeń (23% ogółu). W o wiele mniejszym stopniu była to wymiana bazą klientów (9%) bądź wzajemna reklama (8%). Relacje w ramach grupy rolników budowane były zarówno na wzajemnej pomocy (17%), jak i wymianie wiedzy (14%). Respondenci, którzy mieli możliwość współpracy z administracją samorządową, podejmowali relacje zwłaszcza w sferze działań promujących agroturystykę (20%). Znikome w tym przypadku były płaszczyzny współdziałania w ramach szkoleń (4%) i reklamy (3%). W ramach ODR-ów polegało to głównie na poradach specjalistów (14%) i szkoleniach (7%).

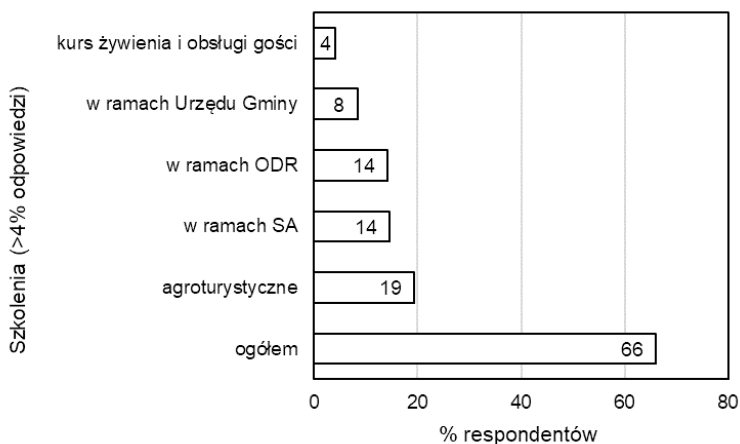

Ryc. 5. Współdziałanie badanych gospodarstw agroturystycznych z innymi podmiotami

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

W związku z tym, że innowacyjność to m.in. zaangażowanie w zdobywanie zasobów i umiejętności niezbędnych do uczestniczenia w tworzeniu lub pozyskiwaniu różnych rodzajów innowacji (Matusiak 2011), w analizie zwrócono uwagę na problem podnoszenia kwalifikacji rolników poprzez uczestnictwo w szkole-

niach z zakresu turystyki. Na podstawie badań ankietowych stwierdzono, że niemal 70% osób odpowiedzialnych za działanie gospodarstwa agroturystycznego z Polski południowo-wschodniej uczestniczyło w specjalistycznych szkoleniach. Zajęcia te jako agroturystyczne opisało 19% odpowiadających, natomiast po 14% odbyło je w ramach aktywności edukacyjnej stowarzyszeń agroturystycznych i ODR-ów (ryc. 6). Ponadto badani mogli dokonać oceny przydatności takich szkoleń w rozwijaniu agroturystycznej działalności. Zatem w opinii rolników użyteczność i efektywność szkoleń oceniona została generalnie dobrze. Większość oceniła je jako przeciętnie przydatne – 38%, przy czym znaczny odsetek określił dużą, a następnie bardzo dużą ich przydatność – odpowiednio 29% i 19% spośród 607 osób.

Ryc. 6. Struktura uczestnictwa w szkoleniach z zakresu turystyki

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Znaczącą rolę w przekształcaniu społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich, w tym – w zmierzaniu do innowacyjności poszczególnych sfer aktywności na wsi – odegrał już 13-letni okres przynależności Polski do Unii Europejskiej (UE). Zapóźnione w rozwoju obszary wiejskie sumarycznie otrzymały ogromne wsparcie finansowe na zlikwidowanie lub zniwelowanie barier, które ograniczały różne aspekty ich funkcjonowania. Dotyczy to oczywiście m.in. turystyki wiejskiej, która wpisuje się w wielofunkcyjny rozwój tych przestrzeni (Kamińska, Heffner 2011). Zatem finansowanie podmiotów sektora turystycznego na obszarach wiejskich ze środków wspólnoty odgrywa obecnie kluczową rolę. Innymi instrumentami wykorzystywanymi w realizacji celów polityki turystycznej są: ulgi i zwolnienia podatkowe, dotacje i subwencje, wydatki budżetowe na inwestycje, promocja turystyczna oraz partnerstwo publiczno-prywatne.

Dlatego w tym kontekście ocenić należało dodatkowo wpływ przystąpienia do wspólnoty europejskiej na rozwój przedsiębiorstw agroturystycznych w południowo-wschodniej części kraju w świetle opinii respondentów. Zdania na ten temat były podzielone, ponieważ 41% rolników nie dostrzegło oddziaływania tego czynnika dla posiadanego przedsięwzięcia, a z drugiej strony prawie tyle samo osób (39%) miało pozytywne odczucia. Brak zdania wyraziło 21% przedstawicieli. Na tym tle interesujący jest fakt, że około $\frac{3}{5}$ pytanym potwierdziło pozyskanie jakichkolwiek środków pieniężnych pochodzących z programów strukturalnych, zaś mniejsza o 18 punktów procentowych grupa nie wykorzystała tej szansy.

Rozpatrując w tym miejscu rozkład szacunkowych kwot dotacji na rozwój podmiotów agroturystycznych, odnotowano minimalną pulę środków w wysokości 800 zł, zaś maksymalną dochodzącą do 400 tys. zł. Spośród 60% grupy, która zadeklarowała ich wykorzystanie, połowa oszacowała zakres wsparcia od 9 tys. zł do 28 tys. zł. Mediana kwot była równa 14,5 tys. zł, przy średniej arytmetycznej ok. 24,8 tys. zł. Ilustruje to duże zróżnicowanie wysokości wsparcia wspólnotowego, czy możliwości rozwoju prowadzonej działalności. Należy wspomnieć, że w badaniu ankietowym nie ujęto kierunków inwestowania otrzymanych środków.

Na zakończenie nie można pominąć wskazania, jaki udział w dochodzie gospodarstwa wygenerowała działalność agroturystyczna. Oszacowano go w zakresie od 2% do 70%, w tym dla 50% jednostek były to wartości od 9% do 18%, przy medianie równej 14% dochodu. W związku z tym, w przypadku zdecydowanej większości przebadanych gospodarstw agroturystyka nie stanowi głównego źródła utrzymania.

4. Wnioski

Innowacje są istotnym czynnikiem wpływającym na rozwój gospodarstw agroturystycznych oraz dostosowanie ich do ciągle wzrastających wymagań rynku. Równocześnie implementowanie innowacji do gospodarstw skutkuje zwiększeniem ich konkurencyjności. Pozwala także zaspokoić potrzeby właściwych segmentów rynku. Nie należy zapominać, aby przy tym nie utracić tradycyjnych walorów obszarów wiejskich, np. specyficznego krajobrazu, niezdegradowanego środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego. Są one dla przeciętnego turysty unikalnym przejawem także innowacyjności polskiej wsi.

Na podstawie analizy wyników przeprowadzonych badań ankietowych sformułowano następujące wnioski:

1. Wzrost dochodów oraz wymogi gospodarki rynkowej stymulują innowacyjność podmiotów agroturystycznych.
2. Usługodawcy w agroturystyce najczęściej uwagi przypisują innowacjom produktowym, pomimo że ich wprowadzanie nie jest procesem łatwym. Każde

- wdrożenie produktu wiąże się z ponoszeniem nakładów finansowych oraz stwarza niepewność, czy podjęta decyzja przyniesie oczekiwany zysk.
3. Można przypuszczać, że deklarowana przez prawie połowę respondentów niechęć do innowacyjności wynika często z braku wiedzy w tym zakresie.
 4. Większość właścicieli podmiotów agroturystycznych, poprzez otwartość na współpracę z różnymi instytucjami, przejawia świadomość istotnej roli współdziałania i dyfuzji wiedzy w rozwoju innowacyjności.
 5. Przejawy współpracy gospodarstw miały zróżnicowany charakter. W odniesieniu do stowarzyszeń największą rolę odgrywa wymiana doświadczeń, w przypadku samych rolników – wzajemna pomoc w agroturystyce, urzędy gminy pomagały im w promocji, zaś ODR-y oferowały wsparcie specjalistów.
 6. Niejednoznaczna ocena wpływu przystąpienia Polski do UE pod kątem rozwoju posiadanych gospodarstw agroturystycznych może świadczyć, że badana społeczność wiejska nie odczuwa w sposób wyraźny pozytywnych efektów akcesji.

Literatura

- Alejziak B., 2009, *Innowacyjna gospodarka a turystyka*, [w:] Feczko J. (red.), *Rozwój turystyki w warunkach Unii Europejskiej*, Wyższa Szkoła Ekonomii i Prawa im. prof. Edwarda Lipińskiego, Kielce: 25–39.
- Bednarska M., Gołębski G., Markiewicz E., Olszewski M., 2007, *Przedsiębiorstwo turystyczne. Ujęcie statyczne i dynamiczne*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Brambert P., 2016, *Wpływ współpracy sieciowej na przedsiębiorczość i innowacyjność w regionie świętokrzyskim na przykładzie klastra Grono Targowe Kielce*, Praca doktorska, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Budner W., 2013, *Klasy w gospodarce lokalnej – znaczenie, czynniki i bariery rozwoju*, [w:] Fimińska-Banaszyk R., Zimny A. (red.), *Doskonalenie zarządzania w samorządach lokalnych*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie, Konin: 9–20.
- Dębniwska M., Wojtowicz K., 2014, *Innowacyjność i konkurencyjność w zarządzaniu małym przedsiębiorstwem turystycznym*, [w:] Snarski S., Jalinik M. (red.), *Przedsiębiorczość w turystyce*, Wydawnictwo EkoPress, Białystok.
- Drucker P.F., 1992, *Innowacje i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Etzkowitz H., Leydesdorff L., 2000, *The dynamics of innovation: From national systems and „Mode 2” to a triple helix of university-industry-government relations*, „Research Policy”, 29(2): 109–123.
- Gancarczyk J., 2012, *Innowacje w małych i średnich przedsiębiorstwach turystycznych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług”, 91: 105–123.

- Janasz W. (red.), 2004, *Innowacje w rozwoju przedsiębiorczości w procesie transformacji*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Janasz W., 2005, *Innowacje i ich miejsce w tworzeniu wartości przedsiębiorstwa*, [w:] Janasz W. (red.), *Innowacje w działalności przedsiębiorstw w integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo Difin, Warszawa: 23–63.
- Kamińska W., Heffner K. (red.), 2011, *Obszary wiejskie: wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*, „Studia KPZK PAN”, 133, Warszawa.
- Lichniak I., 2010, *Cechy podmiotu innowacyjnego. Region innowacyjny*, [w:] Godlewska-Majkowska H. (red.), *Innowacyjność jako czynnik wzrostu atrakcyjności inwestycyjnej polskich regionów w latach 2002–2007*, Wydawnictwo SGH, Warszawa: 14–16.
- Lumpkin G.T., Dess G.G., 2001, *Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry lifecycle*, „Journal of Business Venturing”, 5: 429–451.
- Matusiak K.B. (red.), 2011, *Innowacje i transfer technologii. Słownik pojęć*, PARP, Warszawa.
- Niedzielski P., Markiewicz J., Rychlik K., Rzewuski T., 2007, *Innowacyjność w działalności przedsiębiorstw. Kompendium wiedzy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Pałka E., 2015, *Innowacje w gospodarstwach agroturystycznych Polski południowo-wschodniej*, „Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae”, 4: 73–88.
- Panasiuk A., 2014, *Procesy innowacyjne w kształtowaniu struktury rynku turystycznego*, [w:] Snarski S., Jalinik M. (red.), *Przedsiębiorczość w turystyce*, Wydawnictwo Eko-Press, Białystok.
- Plawgo B. (red.), 2014, *Benchmarking klastrów w Polsce – edycja 2014. Raport ogólny*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Puciato D., Woś B., 2011, *Innowacje jako forma wzbogacenia oferty wybranych gospodarstw agroturystycznych w Górach Świętokrzyskich*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Seria Oeconomica”, 64: 113–124.
- Schumpeter J.A., 1939, *Business cycles: a theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist process*, McGraw-Hill Book Company, New York–Toronto–London.
- Schumpeter J.A., 1960, *Teoria rozwoju gospodarczego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Szymańska E., 2013, *Procesy innowacyjne przedsiębiorstw świadczących usługi w zakresie organizacji imprez turystycznych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Wyszkowska Z., 2012, *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, 3: 299–307.

INNOVATIVENESS IN AGRITOURIST FARMS

Abstract: Agritouristic space in the southeastern Poland is determined by many factors of a different nature. Actually innovations in agritourism are recognized as more and more important factors. They are desirable in order to achieve competitiveness of touristic offers on rural areas. This paper concerns identification of innovations introduced by agritourist

farms situated in four voivodeships of mentioned part of the country: Lubelskie, Małopolskie, Podkarpackie and Świętokrzyskie. The main goal was to assess the innovativeness of determined undertakings. It was built on the analysis of some opinions about these problems of a selected group of 607 holders of agritourist farms. The survey was held in 2016.

Keywords: rural areas, innovations, agritourism, innovativeness, agritourist farm.

Dr Ewa Pałka-Łebek
Zakład Geografii Społeczno-Gospodarczej
Instytut Geografii
Wydział Matematyczno-Przyrodniczy
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: ewa.palka@ujk.edu.pl

Dr Patryk Brambert
Zakład Badań Regionalnych i Gospodarki Przestrzennej
Instytut Geografii
Wydział Matematyczno-Przyrodniczy
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: patryk.brambert@ujk.edu.pl

SPIS TREŚCI

Sylvia Staszewska – Innowacyjne przeobrażenia krajobrazu wsi – czynniki i efekty.....	5
– Innovative countryside landscape transformations – factors and effects.....	29
Robert Barelkowski, Bartosz Wojtyra – Programowanie sanacji przestrzeni wiejskiej. Autorskie mechanizmy planistyczne na rzecz zrównoważonego kształtowania obszarów wiejskich.....	31
– Programming of rural space sanitation. Author planning mechanisms for sustainable shaping of rural areas.....	48
Anna Majchrowska, Elżbieta Papińska – Audyt krajobrazowy narzędziem innowacji społecznej.....	51
– Landscape audit as an instrument of social innovation.....	67
Sebastian Bernat – Innowacyjność w krajobrazie wybranych uzdrowisk w Polsce.....	69
– Innovation in the landscape of selected health resorts in Poland.....	88
Patryk Brambert, Iwona Kiniorska – Aktywność społeczności wiejskiej w ramach funkcjonowania Lokalnych Grup Działania w województwie świętokrzyskim.....	89
– Activity of rural community within functioning of local action groups in the świętokrzyskie voivodeship.....	107
Anna Dubownik, Barbara Szyda, Roman Rudnicki – Możliwości kształtowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego w oparciu o środki z Unii Europejskiej.....	109
– Creation possibilities of social capital in rural areas of kujawsko-pomorskie voivodeship based on funds from the European Union.....	122
Ewa Palka-Lebek, Patryk Brambert – Innowacyjność w gospodarstwach agroturystycznych.....	125
– Innovativeness in agritourist farms.....	137

